

KORUNK

ÚTMUTATÓ A NÉP SZÁMÁRA •
JÖVŐS IRÁNYELVEK • A FILO-
ZÓFIA MINT MŰVÉSZET • ÉS
MÉGIS: KERT ÉS ORSZÁGÚT •
NEW YORK-I BESZÉLGETÉS A
NICOLAE IORGA TANSZÉKRŐL •
MÚLTIDÉZÉS — A MORALITÁS
JEGYÉBEN • KÉPEK A FELSZA-
BADULT KOLOZSVÁRRÓL • MÉG
EGYSZER A PHAISZTOSZI KO-
RONGRÓL • KÖNYVEK, OLVASÓK
TORDASZENTLÁSZLÓN • A NE-
VELÉS KORSZERŰSÍTÉSÉRŐL •

1974 | 9

* * * Útmutató az egész nép számára 965

FURDEK MÁTYÁS • Jövős irányelvek 969

DUMITRU V. FIROIU • Az államgépezet fejlődése 1944. augusztus 23.—1947. december 30. között 972

JÁNOSI JÁNOS • A filozófia mint művészet 977

ADAM SCHAFF • Az ideológia hasznáról I. (Kapusy Antal fordítása) 981

KÁNTOR LAJOS • Es mégis: Kert és Országút 985

SZILÁGYI JÚLIA • Begyógyítani a föld sebeit 987

ACHIM MIHU • New York-i beszélgetés a Nicolae Iorga tanszékről 992

GÁLL ERNŐ • Múltidézés a moralitás jegyében 995

PALL LAJOS • Cseréppé égetett. Csak, Két vonat közt (versek) 998

SOMLYAI LASZLÓ • Viasztáblák (Képek a felszabadult Kolozsvárról) 999

JEGYZETEK

BUCHL ANTAL • A néprajzi gyűjtés kezdetei a Bánságban 1004

FÓRUM

KABAY LISETTE • Még egyszer a phaisztoszi korongról 1006

HAZAI TÜKÖR

BOLDIZSÁR ZEYK IMRE • Könyvtárak, könyvek, olvasók Tordaszentlászlón 1009

GERÉB ATTILA • Friss erők faluja az ipar vonzásában 1012

IFJÚSÁG—NEVELES

FEY LÁSZLÓ • Gondolatok a nevelés korszerűsítéséről 1018

FODOR KATALIN • Pszichológus szemmel a játékról 1021

TUDOMÁNYOS MŰHELY

LAZANYI ENDRE • Kultúrnövény-evolúció és nemesítői gyakorlat 1026

SZEMLE

ENDRE KÁROLY • Franyó Zoltán: Ősi örökség 1032

SZALAY KÁROLY • Bajor Andor humora 1035

ANISZI KÁLMAN • A kulturálistól a politikumhoz 1037

LÁTÓHATÁR

Revista de filozofie, Népszabadság, Essays in Criticism, The Times Literary Supplement

SZERKESZTŐK—OLVASOK

ILLUSZTRÁCIÓK

Bretter Eliz, Finta Edit, Incze Ferenc, Jakab Ilona, Kabán József, Nagy Imre, Paulovics László

KORUNK

ALAPITOTTA Dienes László (1926). SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929—1940)

Főszerkesztő: Gáll Ernő • Főszerkesztő-helyettes: Rácz Győző

Szerkesztőségi főtthkár: Ritoók János

Szerkesztőség: Kolozsvár, Szabadság tér 4—5.

Telefon: 2 60 84 (főszerkesztő); 2 54 68 (szerkesztők); 1 38 05 (adminisztráció).

Postacím: Cluj, căsuța poștală 273. Republica Socialistă România.

mutató egész nép számára

XI

Az átfogó jellegű útmutató, a szintézisre törekvő és messze jövőre utaló zsinórmérték mindig figyelmet kelt, tiszteletet ébreszt, továbbgondolkodásra készít, mint általában a jelentős szellemi alkotások. Ezt mondhatjuk a Román Kommunista Párt programjának tervezetére is, amelyet érdeklődéssel fogadott az ország népe, s amelyet napról napra növekvő méretekben és mélységben vitat meg. A hazánkban megjelenő valamennyi sajtóorgánumhoz hasonló módon a *Korunk* is az olvasók és a tollforgatók, a munkatársak széles körű gárdájának rendelkezésére bocsátja e hónapokban hasábjait, hogy jellegének, arcélének, szerepének megfelelően hozzájáruljon e dokumentum alaposabb megismeréséhez és megismertetéséhez, a vélemények, meglátások, javaslatok kifejtéséhez.

Elindítól az alábbiakban csupán néhány általános megjegyzést óhajtunk fűzni e fontos dokumentumhoz.

Szükségesség és időztetés

„Azokból a sokrétű bel- és külpolitikai problémákból kiindulva, amelyeket a jelenlegi és jövőbeli történelmi fejlődés szakaszában kell megoldani, szükséges, hogy a pártnak olyan távlati programja legyen, amely világos orientációt nyújt a társadalom forradalmi átalakításáért folytatott harcnak...” — hangsúlyozza a programtervezet, s megállapítja, hogy a program a párt ideológiai, elméleti és politikai alapokmánya.

Mindezek a meghatározások arra utalnak, hogy a program kidolgozása fontos történelmi esemény, ami elengedhetetlenül szükséges minden mozgalom, párt, nép, ország, államalakulat számára, hiszen megszabja egész tevékenységének célját, jellegét, módszereit és eljárásait hosszú történelmi időszakra. A program vezérfonál, a program eszmei alapozás, a program körülhatárolás és elhatárolás, a program időztetés a történelem haladtában és térkijelölés földrajzi értelemben éppen úgy, mint a gazdasági fejlettség fokának megállapításában s az abból eredő feladatok tekintetében. Nemkülönben jelzi a hovatartozást a haladó erők és a haladásellenesek küzdelmének mezején, a materializmus és az idealizmus viszonyában. Mindezen túlmenően azonban a program mondhatni szavakba önt, világosan megfogalmaz reményeket és jövőt váró elgondolásokat, helyükre tesz jellegüket és alapgon-dotokat, tisztáz vitás kérdéseket, és megfelelő választ ad. Ilyen értelemben megnyugtatóan hat, más vonatkozásban viszont serkent. E hatómezők révén pedig messzemenő a kisugárzása, s erőforrásként jelenik meg. Ugyanakkor erőjelző is. Program kidolgozására csak olyan mozgalom, szervezet vagy kormányzat képes, amely mögött egyfelől múlt, harc, munka áll s ily módon szerzett tapasztalat, tudás, továbbá elméleti kikristályosulás, másfelől viszont energiát halmozott föl újabb nekifutásra, magasabb csúcsok meghódítására; a programban foglalt elképzelések és megoldások, kérdésfelvetések és eligazítások épp azt jelzik, hogy milyen potenciállal vállalkozik a szóban forgó mozgalom az útmutató követésére, valóra váltására.

Ha e tényezők kölcsönhatásának függvényeként elemezzük a programtervezetet, az időztetés, általában az időbeliség kérdése világlik ki feltűnően: a történelmi értelmezésű időfolyam sajátos szakaszában dolgoztatott ki.

„Az emberi társadalom fejlődésének jelenlegi korszakát — olvashatjuk az első mondatban — forradalmi, társadalmi és nemzeti strukturális átalakulások jellemzik. A szocialista forradalom korszaka ez...”

A világ történelmének e döntő szakaszában nálunk is forradalmi változások mentek végbe. Ezekről az átalakulásokról sokat írtunk és szóltunk, kezdve a felszabadulástól, a népi hatalom megteremtésétől, az iparosításon át a mezőgazdaság szövetkezeti átalakításáig és a kultúra terén elért eredményekig; a részletek elemzése helyett ezúttal inkább az eredmények általános kihatását vizsgálánk.

Ha a régi Romániáról beszélünk, általában azt mondjuk, hogy elmaradott volt. Az elmaradottságnak azonban sokféle ismérve, jegye van. A hanyatlás és

visszaesés, a helyben topogás vagy az útvesztés, a megtorpanás és egyoldalúság mind-mind az elmaradottság válfaja, jellemzője. A mi hajdani elmaradottságunk legfőbb bélyege a felemáság volt. Tekintsünk vissza akármilyen cselekedetünkre, történelmi szakaszunkra, a nemzetgazdaság vagy a kultúra, a bel- és külpolitika régebbi alakulására — mindenütt felemáságot látunk. Földreformra például kétféle is sor került, Alexandru Ioan Cuza idejében és az I. világháborút követően. De megváltoztatták-e ezek a földosztások döntő módon a parasztság és az urak viszonyát, a birtokmegosztást és a jövedelemelosztást? Nem, a földművelők többsége továbbra is szegény és kizsákmányolt, elnyomott és kiszolgáltatott maradt. Jellemző agrárfejlődésünk felemás voltára, hogy a középkor, a hűbériség sok-sok vonása — a robottól a dézsmáig, szelidebb vagy rejtett formában — nemhogy a jobbgáyság felszámolása után, de még századunk derekáig is tovább élt.

Ugyanez a felemáság jellemezte iparunkat is. Míg a Prahova völgyében, Brassó városában s környékén, a Bánság és Erdély egyes körzeteiben bizonyos szakaszokban gyorsan fejlődött az ipar, addig az ország nagyobb részében vármegyeyeni területeken nyoma sem volt említésreméltó üzemnek. De ugyanígy, míg a főváros és néhány egyetemi központ az élénk kulturális élet, a sok újság, a gyarapodó könyvkiadás és a fejlődő színházi élet, a művészi kibontakozás színtere volt, addig a vidéki városok és falvak tömegének művelődési életét a pangás, a tespedés határozta meg.

Ezzel szemben mi jellemezte az eltelt harminc év alatt végzett munkánkat? A hatalomátvétel például — kezdve a fasiszta diktatúra megdöntésétől a Groza-kormány megalakulásán, a népköztársaság kikiáltásán át az államosításig — teljes volt, maradéktalan. Nem csupán a katonai-polgári-földesúri többségű kormányokat döntöttük meg, hanem a királyságot is, nem pusztán a politikai hatalmat vetjük kézbe, hanem a gazdaságit is. A nép minden tekintetben ura lett országának.

Ez mondható azonban iparunk és a szállítás, a kereskedelem és az oktatás, az egészségügy vagy külföldi kapcsolataink változásáról is. Az eltelt harminc esztendő — egy egész emberöltő — tehát abból eredően, hogy nem akármilyen időszak, nem akármilyen országépítés, hanem a népi hatalom létrehozásának és a szocialista építésnek, az egységes, országos terv alapján történő tudatos fejlesztésnek a korszaka volt, egyben a teljes értékű, becsületesen véghez vitt, kiteljesített alkotó munkának a korszaka volt.

Joggal állapítja meg tehát a programtervezet: „A munkásszótálynak, a kommunista párt által vezetett egész népnek a szocializmus Romániában való megteremtésében elért mérlege rendkívül pozitív, kimagasló eredmények születtek a tevékenység minden területén.

A román társadalomban megvalósultak a történelme során ismert legmélyrehatóbb gazdasági, társadalmi és politikai strukturális változások.“

A programkidolgozás időbelisége tehát egy valóban „rendkívül pozitív“ mérlegű történelmi kor három évtizedét jelzi egyfelől, más tekintetben pedig a még gazdagabb kibontakozás előkészítésének szakát, az eddigi felgyült tapasztalat összegezése, a felmerült problémák, gondok tisztázása, a tennivalók világos körvonalazása révén.

Elmondhatjuk hát, hogy a szükségesség és időbeliség sajátos módon fonódik egybe. A három szabad évtized eltelte, az alapvető feladatok, vállalások példás teljesítése szükségessé teszi a fokozottabb előretekintést, az újabb mérföldkövetést, ugyanakkor pedig a történelmi korszak, az idő, amelyben élünk, lehetővé, időszerűvé, mondhatni korparancssá is teszi egy átfogó program kidolgozását.

Meghaladás és továbbélés

Történelme folyamán munkásmozgalmunk és a kommunista párt több programszerű irányvonalat határozott meg, de „először fordul elő, hogy a párt olyan egységes, távlati programot dolgoz ki, amely biztosítani hivatott a kommunisták, az egész nép egységes erőfeszítését a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom felépítéséért és Románia előrehaladásáért a kommunizmus felé“.

Azzal, hogy a program — több helyen is — egy mondatban szól a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom további építéséről, valamint a kommunizmus építésére való áttéréstől, jelzi, hogy a szocialista Románia „fejlődésének új szakaszára tér át“, más vonatkozásban viszont tükrözi azt a tény is, hogy ez az áttérés békés, fokozatos, folyamatos, és szükségszerűen következik eddigi haladásunkból.

Mindebből sokféle következtetés adódik.

Először is az átalakulások békés jellegéről kell szólnunk. Mióta a háború átvonult hazánkon, ezen a földön béke honol. Hogy ez mit jelent, jól megértjük, ha arra gondolunk, hogy országok tucatja milyen súlyos harcot vívott belső és külső erőkkel egyaránt — a továbblépésért, hogy mennyi vérhullatásba, gazdasági veszteségbe került itt vagy ott a haladás egy-egy állomásának az elérése.

Noha a nálunk végbement sokirányú átalakulás forradalmi jellegű volt, és mélyreható változásokat hozott, nem járt emberéletek tömeges pusztulásával, véres csatákkal vagy anyagi rombolással. A mi fejlődésünk — a kisebb-nagyobb gondok, az elkerülhetetlen nehézségek ellenére is — töretlen volt, és — ismételjünk — békés. Ez a nagy eredmény talán a legszembevetőbb módon igazolja pártunk — a szocialista építés vezető ereje — bölcsességét, stratégiai és taktikai érzékét s nem utolsósorban humanizmusát.

Abból, hogy nálunk a forradalmi átalakításra irányulást sikerült ötvöznünk a békességre törekvéssel s a radikális változást a folyamatosság biztosításával, nos, abból származik az is, hogy társadalmi rendünk sok-sok elemét, egész életünk, munkánk több összetevőjét az új szakaszban meghaladjuk, de nem vetjük el, sőt, bizonyos tekintetben — az új helyzetnek és feladatoknak megfelelően — tovább erősítjük.

Az előbb a párt vezető szerepéről szóltunk. Érdemes e kérdést — az előbbi értelemben — a jövőre vonatkozóan is megvizsgálni. Ismeretes, hogy a pártok a történelem során az osztályszembenállások tüzeiben, egy-egy társadalmi réteg szervezeteiként születtek meg. A kommunista párt — előbb mint szocialista párt — a hajdani „negyedik rend“, a proletariátus kialakulása nyomán jött létre mint ennek az osztálynak (végső fokon az összes dolgozóknak) leghűbb képviselője, vezető ereje. Az első hazai munkáspárt megalapításától kezdve — több mint nyolcvan éve már — a párt becsülettel teljesítette történelmi hivatását. Ezt tükrözik régebbi sikerei éppúgy, mint tegnapi eredményei, s ebből következik, hogy rá mint vezető erőre az előttünk álló évtizedekben is szüksége van az országnak. A programtervezet világosan fogalmaz: „A párt addig létezik, amíg gyakorolja a társadalom forradalmi átalakítása, a szocializmus és a kommunizmus építése vezetésének küldetését... A párt a jövőben is szocialista nemzetünk éltető központja lesz; biztosítja Románia fejlesztési útjainak tudományos kidolgozását és a politikai-szervezeti tevékenység vezetését abból a célból, hogy ez a politika valóra váljon.“ Ugyanakkor körvonalazódik a programban a távolabbi jövő is, amikor majd az osztályok teljes eltűnése nyomán „a kommunista társadalom teljes homogenizálódásával egyidőben“ el fog tűnni a párt is.

Nagyjából ez mondható az államra is, hiszen az állam is történelmi fejlődés terméke, az osztálytársadalom szülötte, létrejöttét, jellegét és szerepét az „itt és most“ határozza meg, amiből következik, hogy szocialista államunkra az adott történelmi szakaszban feltétlenül szükség van: „Figyelembe vesszük, hogy a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom megteremtésének és a kommunizmusra való áttérésnek az időszakában az államra, az egész gazdasági-társadalmi tevékenység megszervezésében jelentős szerep hárul... Persze, az adott körülményeknek megfelelően, egyik vagy másik időszakban, az állam tevékenységének meghatározott területére esik a hangsúly, de minden körülmények között növekszik a gazdasági-társadalmi tevékenység tudományos vezetésében betöltött szerepe.“

Külön részt szentel a pártprogram a nemzeti kérdésben követett politikának: „A nemzet az emberi társadalom fejlődése felsőbb fokának terméke... A társadalmi fejlődésnek a dialektikus és történelmi materializmus fényében való elemzése igazolja, hogy a nemzet nem játszotta el szerepét a történelemben. Ellenkezőleg, az élet erőteljesen igazolja, hogy a nemzet, a nemzeti állam a továbbiakban, hosszabb időszakra is, nagy jelentőségű szerepre hivatott a társadalomban...“

E megállapítások fényében a program rámutat arra, hogy pártunk történelmi küldetéséhez tartozik kedvező körülményeket biztosítani a nemzet további, magasabb fokon való fejlődéséhez, a nemzeti állam szüntelen erősítéséhez, ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a nemzet szerepének tagadása avagy a proletár internacionálizmussal való szembeállítás téves és káros. A kommunisták feladata küzdeni a nacionalizmus, az elszigetelődés és a nemzeti gyűlölködés ellen, biztosítani a nemzetek közeledését az egyenlőség, a szabadon elfogadott együttműködési elvek alapján: „A kiteljesült kommunizmus korszakában elérjük a nemzeti államok, a nemzetek közötti egyes lényeges különbségek fokozatos eltűnését, de a nemzet továbbra is létezni fog sajátos szervezési keretében, mint különálló entitás, megőrizve specifikumát.“

Ebből a nemzetfelfogásból következik pártunknak a nemzetiségekkel kapcsolatos politikája is: „Figyelembe véve... a történelmi valóságot, a párt úgy véli,

hogy az együttélő nemzetiségek teljes jogegyenlőségének biztosításával, specifikus kérdéseik megoldásával, a dolgozók nemzetiségre való tekintet nélküli egységének és testvériségének egybeötvözésével való foglalkozás megőrzi egész jelentőségét a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom megteremtése, a kommunizmusra való áttérés korszakában.“

Ami pedig a jövőalakulás távlatait illeti, a programtervezet körvonalazza a messzetekintő jövőendő képét is: „...a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom és a kommunizmus felépítésének folyamatában a dolgozók, nemzetiségre való tekintet nélkül, mind jobban bele fognak integrálódni a kommunista társadalom egységes dolgozó népébe.“

Legyen szó tehát akár a párt és az állam ezutáni szerepéről, akár a nemzet és a nemzetiségek holnapjának meghatározásáról, a program a mai körülmények és várható alakulásuk marxista elemzése alapján, a történelem eddigi tapasztalatainak fényében, a meghaladás és továbbélés dialektikus egységének jegyében körvonalazza társadalmi-gazdasági-politikai berendezkedésünk legfontosabb elemeinek ezután következő szerkezetváltozását. Ez a körvonalazás pedig teljes mértékben realista, biztató, s úgy véljük, nemcsak számunkra, e haza népének — beleértve az itt élő magyar lakosságot is — nyújt értékes, távlatos útbaigazítást, hanem alkotó módon hozzájárul a nemzetközi munkásmozgalom és mindennemű fölszabaddító harc elvi kérdéseinek tisztázásához s gyakorlati kérdéseinek megoldásához.

KORUNK

Flinta Edit fotógrafikája

Jövős irányelvek

Ahhoz, hogy az elért eredmények, a közeli és távoli jövőt jelölő adatok tömegében helyesen tájékozódjunk, az RKP XI. kongresszusa irányelvtervezetét a múlt, a jelen és jövő dialektikus összefüggésében kell szemlélünk. A jelen számokban kifejezett tükörképe csak a tegnap tényeivel való összevetésben és a jövőre utaló távlatokkal összefüggésben lesz igazán meggyőző. Ez a dialektikus szemlélet lehetővé teszi, hogy a tények tengerében vörös fonálként végighúzódó tudományos, tudatos gazdaságfejlesztési politikát megértsük. Így válik világossá, hogy az öt éves tervek a nagy műnek egybeilleszkedő láncszemei, kézzelfoghatóvá válik az, ahogyan lépésről lépésre haladunk előre az egyoldalúan és gyengén fejlett gazdaságtól egy sokoldalúan fejlett korszerű nemzetgazdaság megteremtésének útján.

Pártunk gazdaságfejlesztési politikájára legjellemzőbb a korszerűség, ami több vonásban jut kifejezésre:

— Gazdaságfejlesztési programunk a tudomány és technika fejlődésén és fejlesztésén alapul — ez korunk tipikus vonása.

— E program gyors és kiegyensúlyozott gazdasági és társadalmi fejlődést biztosít; e gyors ütemű fejlesztés a záloga annak, hogy csökkentsük a bennünket és a fejlett országokat elválasztó különbségeket; ez a felzárkózási törekvés ugyan-csak korunk jellemző vonása.

— A célkitűzések megvalósítása növeli hazánk szerepét és részvételét a világkereskedelemben és a nemzetközi munkamegosztásban.

— A célkitűzések, feladatok nem öncélúak, hanem értünk, az emberekért, a mi jövőnkért történnek. Korszerű, civilizált életet csak a megfelelő anyagi feltételek biztosítják.

A XI. kongresszus irányelvei a fő hangsúlyt — jogosan — az ország termelőerőinek gyors és sokoldalú fejlesztésére helyezik. Ennek a növekedésnek két fő összetevője van: egy mennyiségi és egy minőségi. Mindkettő nagyarányú.

A mennyiségi fejlődés feltétele a lenyűgöző méretekben bővülő szocialista újratermelés, amelynek megvalósításához az irányelvtervezet 920—960 milliárd lej beruházási programot irányoz elő; ez 360—400 milliárd lejjel nagyobb, mint a jelenlegi öt éves terv előirányzata, és több, mint az utolsó húsz év beruházása együttvéve. Ennek a beruházási programnak a valóra váltásaként hazánk gazdasági térképén 2700 új termelőkapacitás rajzolódik ki. Ezek ésszerű területi elosztása lehetővé teszi, hogy 1980-ban országunk minden megyéjében az ipari termelés értéke elérje a 10 milliárd lejt. Hogy ez mit jelent, akkor értjük meg igazán, ha figyelembe vesszük, hogy míg 1970-ben csupán 9 megye érte el ezt a szintet, 1975-ben az ország 38 megyéje közül már 21 megye termelése lesz 10 milliárd lej értékű.

Az ország termelőerőinek gyors ütemű és nagyarányú fejlődését mindenképp előtt az ipari termelés növelésével és korszerűsítésével szándékozunk biztosítani. Ezen belül pedig a leggyorsabban a termelőeszközöket gyártó iparágakat fejlesztjük. A múlt, jelen és jövő összefüggéseinek kidomborítására hadd idézzünk néhány számadatot: 1938-ban az ipar a tőkés-földesúri Románia gazdaságában a társadalmi összterméknek csak 39%-át, a nemzeti jövedelemnek csak 36,6%-át adta, s az aktív lakosságnak mindössze 8%-át foglalkoztatta. 1973-ban viszont iparunk termelése huszonhatszázszor haladta meg az 1938-as összértéket, és mindössze 12 napra volt szükség ahhoz, hogy az 1938. évinek megfelelő ipari teljesítményt előállítsa. Mivel 1990-ig az ipari termelés 6,5—7,5-szer lesz nagyobb, mint 1970-ben, az 1938-as év termelését az 1990-es esztendő ipara mindössze két nap alatt fogja előállítani.

A nehézipar lendületes fejlődésének eredményeként az egy főre jutó acéltermelés 1980-ban eléri az évi 800 kg-ot. Hogy ez mit jelent, akkor derül ki, ha figyelembe vesszük, hogy 1938-ban az egy főre jutó acéltermelés mindössze 18,2 kg volt, 1970-ben már 325, 1975-ben pedig 500 kg-ra emelkedik. Már az 1980-as évi 800 kg-os egy főre jutó acéltermeléssel előreláthatólag túlhaladunk olyan államokat, mint Olaszország, Franciaország és a Németország Szövetségi Köztársaság, 1990-ben pedig, mivel a román acéltermelés eléri az évi 25—27 millió tonnát, és az ország lakossága az előrejelzések szerint kb. 25 millió főre emelkedik, az

egy főre jutó acéltermelés meghaladja az 1000 kg-ot is. Márpedig, mint ismeretes, az egy főre jutó acéltermelést a szakemberek egy ország gazdasági potenciáljának legjellemzőbb mutatójaként szokták emlegetni. De az acéltermelésnek nemcsak volumene, hanem szerkezete is lényegesen megváltozik majd, mert míg 1970-ben acéltermelésünk több mint 90%-a nem ötvözött vagy gyengén ötvözött acélfajtákból állt, 1980-ban már az ötvözött acélfajták az acéltermelésnek több mint felét adják.

A XI. pártkongresszus irányelvtervezte azonban nemcsak a vaskohászat, hanem a színesfémipar fejlesztésére is nagy súlyt helyez. Az alumínium, réz termelésének jelentős növelése mellett a kadmium, szelénium, bizmut, titán, cirkónium vagy az uránérc feldolgozása is számottevően fog fejlődni.

A nehéziparon belül a gépgyártóipar fejlődése a legnagyobb: termelése 1976 és 1980 között 2,5-szeresére, az elektronika termelése 2,2—2,5-szeresére, a finommechanika és optika teljesítménye 2,5—3-szorosára nő. Ennek eredményeképpen 1980-ban az elektronika az egész gépgyártás 20%-át szolgáltatja. Ez a magas részarány lehetővé teszi majd, hogy kevesebb anyagot és több „szürkeállományt” igénylő berendezéseket gyártsunk, kevesebb anyagot és több intelligenciát exportáljunk. Egyébként 1980-ban az ipari össztermelés 50%-át a gépgyártó- és vegyipar termelése alkotja majd. Közismert, hogy éppen e kettő korunk két legdinamikusabb iparága. A távlati prognózis szerint a két iparág részesedése az 1990-es ipari össztermelésben kb. 60%-kal emelkedik majd.

Ilyen nagyarányú iparosítás csak az energiatermelés megfelelő fejlesztése és tökéletesítése alapján lehetséges. Pártunk XI. kongresszusának irányelvtervezte szerint 1980-ban az ország villamosenergia-termelése eléri a 75—80 milliárd kWó-t, ami 2,2-szer lesz nagyobb, mint az 1970-es évé. A villamosenergia-termelés korszerűsítését jelzi az a tény, hogy 1980-ban az áram 44%-át széntüzelésű erőművekben fogjuk előállítani, biztosítva ily módon a kőolaj és földgáz vegyipari feldolgozását, ésszerűbb hasznosítását. A távlati elképzelés szerint 1990-ben az ország villamosenergia-termelése 130—140 milliárd kWó-ra emelkedik majd, s ennek 60%-át széntüzelésű hő- és vízerőművekben állítják majd elő, 20%-át pedig már az atomerőművek szolgáltatják.

Mind az 1976—1980-as, mind az 1980—1990-es évek feladatainak valóra váltása csak az egész gazdasági tevékenység korszerűsítésével oldható meg. „Szem előtt kell tartanunk — mondotta Nicolae Ceausescu elvtárs —, hogy a következő öt éves tervnek biztosítania kell egész iparunk gyökeres, korszerű alapokon való átalakítását, egész gazdasági tevékenységünk minőségi és műszaki színvonalának emelését. Ez a következő öt éves terv központi kérdése! Ettől függ nemcsak a következő öt év célkitűzéseinek megvalósítása, hanem az előfeltételek biztosítása is az 1990-ig terjedő prognózis és — mint joggal mondták itt — az 1990 utáni prognózis eredményes valóra váltásához.”

Az ipar korszerűsítésére történő erőfeszítések érthetőbbé válnak, ha tudjuk, hogy míg az 1971—1975-ös tervidőszakban az új termékek részaránya 40%, addig az 1976—1980-as tervidőszakban ez az arány 45%-ra emelkedik, ami gyakorlatilag annyit jelent, hogy az 1980-as év ipari termelésének a fele olyan termékekből fog állani, amelyeket 1975-ben még nem gyártottunk.

Hogy mennyire égető követelmény a korszerűsítés, az világossá válik abból az összefüggésből, hogy míg 1970-ben az ipari termelékenység 1%-os növelése 2,7 milliárd lej többletet jelentett a nemzetgazdaságnak, 1980-ban már kb. 9 milliárdot eredményez.

A korszerűsítésre való törekvés nagy hangsúlyt helyez az anyagi természetű költségek csökkentésére; ez a biztosítéka annak, hogy a nemzeti jövedelem gyorsabban növekedjék, mint a társadalmi össztermék. Ennek értelmében míg jelenleg az iparban az anyagi természetű költségek 1%-kal való csökkentése 12,2 milliárd lejt, a következő öt éves tervben pedig már 21 milliárd lejt jelent. Mivel tehát az előrejelzések szerint 1990-ben a társadalmi össztermékből az anyagi természetű költségek 50%-ra csökkennek, a jelenlegi színvonalhoz képest 5%-kal apadnak; csupán ezen az úton a következő öt évben több mint 100 milliárd lejjel növekszik hazánk nemzeti jövedelme.

A korszerű gazdaság kiépítésében a mezőgazdaságra — mint a nemzetgazdaság egyik fontos ágára — szintén jelentős mennyiségi és minőségi feladatok várnak. A belterjes és hatékony mezőgazdasági termelésre való áttérés meggyorsítását tűzi ki a XI. pártkongresszus irányelvtervezte. A korszerűség főleg a mezőgazdasági termelés kemizálásában és az öntözéses gazdálkodás gyors kiterjesztésében ölt testet. E két vonatkozásban ugrásszerű fejlődés várható. Míg 1973-ban az egy hektárra jutó műtrágyamennyiség (hatóanyagban számolva) 69 kg volt,

1980-ban 250—280 kg-ra, 1990-ben pedig 300—325 kg-ra emelkedik. Az elkövetkezendő időszakban nagymértékben kiterjesztik majd az öntözéses területet is. A távlati prognózis szerint 1990-ben 5 millió hektárt ér el az öntözött terület (gyakorlatilag az egész, gazdaságosan öntözhető föld), és ebből 1980-ig 3 millió hektáron biztosítják az öntözéses gazdálkodást. Ez a gyarapodó műszaki-anyagi alap olyan átlaghozamok elérését teszi lehetővé, amely lényegesen megközelíti majd a fejlett mezőgazdaságú országok színvonalát.

Megnövekedett mennyiségi és minőségi követelményeink valóra váltásához ésszerű munkaerő-politikára lesz szükségünk. Bár a termelés növelését mindenképp az élő munka termelékenységének emelésével biztosítjuk (tehát az élő munkát gépi munkával fogjuk pótolni), ennek ellenére a XI. pártkongresszus irányelvétervezetében a kitűzött célok eléréséhez kb. 1,2 millió új munkaerőre lesz szükség. Becslések szerint az új munkaerő 2,2%-a a lakosság természetes szaporulatából, 15,8%-a a háztartásban dolgozó nők köréből, 77%-a pedig a mezőgazdaságból fog származni. De mivel a korszerűsödő nemzetgazdaságnak nemcsak több, hanem képzetesebb munkaerőre is szüksége van, a következő ötéves tervben 1,8—2 millió személy szakképesítését irányozzák elő, ebből 1,5—1,7 millió szakmunkást és 250—300 ezer technikust, mestert, mérnököt kell képezni. A munkaerő-foglalkoztatásban lényeges szerkezeti eltolódások fognak beállni. Jelentősen megnő az iparban és a hozzá kapcsolódó ágakban foglalkoztatottak aránya, számottevően csökken viszont a mezőgazdaságban dolgozóké. 1948-ban még a mezőgazdaságban dolgozott a lakosság 74%-a, 1980-ban már csak 26,5%-a, 1990-ben pedig csupán 10—15%-a fog itt dolgozni. Jellemző, hogy az aktív lakosok közül 1980-ban a nem mezőgazdaságban dolgozók részaránya 73,5%-ra, 1990-ben pedig 88%-ra fog emelkedni, ami közel álló lesz a gazdaságilag fejlett országok lakosságstruktúrájához.

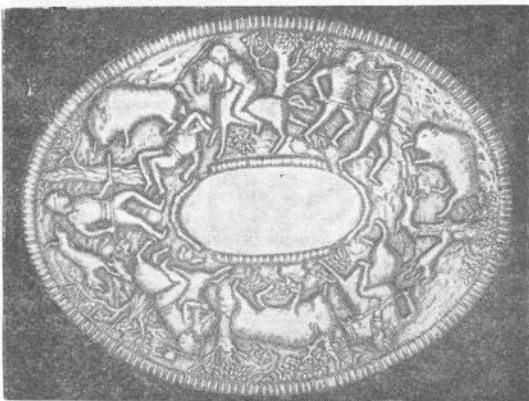
A korszerűsítés másik vetülete a városiasodás növekedésében jut kifejezésre. 1976—1980 között 60 új város jelenik meg hazánk térképén, 1980 és 1990 között pedig 300—400 újabb város. E gyorsuló ütemet jelzi az, hogy míg 1948-ban csupán 152 városunk volt, 1974-ben már 236. 1980-ban a terv szerint 316, 1990-ben pedig 600—700 város lesz hazánk térképén. Csupán 1980 és 1990 között több város alakul ki, mint az 1948—1980-as időszakban együttvéve! E nagyarányú városiasodás csak gyors ütemű lakásépítési programmal érhető el. Míg 1945—1974 között ország-szerte kb. 1,6 millió lakás épült, 1976 és 1990 között kb. 2,5—3 millió épül majd; ebből az 1976—1980-as tervidőszakban 815 ezer.

A fentiekben vázolt grandiózus program valóra váltása lehetővé teszi, hogy 1990-ig a nemzeti jövedelem az 1975. évinek 3,5—3,8-szeresére növekedjék, és ezzel 1990-ben az egy főre jutó nemzeti jövedelem 2500—3000 dollárra emelkedjék, ami erősen megközelíti a gazdaságilag fejlett államok szintjét.

A gyorsan fejlődő termelés, a növekvő munkatermelékenység lehetővé teszi majd, hogy a következő évtized végére a munkanapot 40—42 órára csökkentjük. Az ipar, a mezőgazdaság és a többi foglalkozási ág korszerűsítése megteremti a feltételeket ahhoz, hogy meggyorsuljon a város és falu, a fizikai és szellemi munka közötti lényeges különbségek eltűnése, hogy egy sokoldalúan fejlett és jólétben élő társadalom alakuljon ki hazánkban. Ennek a társadalomnak a kialakításáért folyó küzdelem korunk jellemző vonása. Ezért vallhatjuk nyíltan, hogy pártunk programja realista, tudományos, haladó, jövőnket szolgálja.

Furdek Máttyás

Bretter Eliz ötvöstála

Az államgépezet fejlődése

1944. augusztus 23. – 1947. december 30.
között

1. Több mint száz évvel ezelőtt a szocialista forradalom és a burzsoá államgépezet viszonyára vonatkozóan Marx *Louis Bonaparte Brumaire 18-úja* című híres művében, az 1848–1849-es francia forradalom tapasztalatait összegezve, a következőket írta: „Ezt a gépezetet minden forradalmi átalakulás tökéletesítette, ahelyett hogy szétzúzta volna.“ Lenin szerint „ez a következtetés a leglényegesebb és legalapvetőbb a marxizmus államtanában“. Jóval később, *A Kommunista Párt Kiáltványához* írott, 1872 júniusában kelt előszavában Marx és Engels a párizsi kommun tanulságai alapján világosabban körülhatárolták a szóban forgó viszony lényegét: „A francia forradalomnak [...] legközelebb nem azt kell megkísérlnie, hogy — mint eddig tette — a bürokratikus-katonai gépezetet egyik kézből a másikba vigye át, hanem hogy azt szétzúzza [...] ez minden valóban népi forradalom előfeltétele a kontinensen.“

A szocialista forradalom emez alapvető kérdésének sikeres megoldása egyik legbeszédesebb bizonyítéka minden kommunista és munkáspárt alkotóképességének, hiszen a szocialista forradalom célkitűzéseinek valóra váltásáért harcoló néptömegek vezetésében bármely előre megírt recept dogmatikus szemléletet és gyakorlatot szül, és így óhatatlanul káros.

2. Hazánkban már a népi forradalom 1944. augusztus 23-tól 1947. december 30-ig tartó első szakaszában szükségszerűen felvetődött az államgépezet problémája. E kérdés megoldásában már ekkor számot kellett vetni a hazai fejlődés sajátos körülményeivel, amelyek abból adódtak, hogy — mint Nicolae Ceaușescu elvtárs mondotta a Nagy Nemzetgyűlés ünnepi ülészakán a felszabadulás 25. évfordulója alkalmából — „a fasiszmus ellen s a nemzeti felszabadulásért vívott küzdelem hamarosan széles körű társadalmi mozgalommá fejlődött, átfogva a társadalom fő forradalmi erőit, a munkásosztályt, a parasztságot, a széles néptömegeket, amelyek el voltak szánva arra, hogy véget vessenek a tőkés-földesúri kizsákmányolásnak és elnyomásnak, az idegen hatalmaktól való függésnek, és biztosítsák a román társadalom haladó irányban való fejlődését“.

Az államgépezet összefüggésében a népi forradalom első szakaszát lényegileg az határozta meg, hogy a polgári-földesúri államból ismert régi szervezeti formák — kezdve a monarchiától egészen a községig — továbbra is fennmaradtak, de ugyanakkor a forradalmi néptömegek kezdeményezésére erőteljes és nagyszabású intézkedések történtek e szervek belső tartalmának megváltoztatására mind személyi összetételük, mind tevékenységük szempontjából. Ezzel egyidejűleg, ott és akkor, ahol és amikor létrejöttek a megfelelő feltételek a tartalom és a forma bizonyos összhangjának megteremtésére, az államgépezet régi szerveit felszámolták, s helyettük új szerveket hívtak életre, melyek a továbbiak során természetesen mind tökéletesebb körvonalakat nyertek.

Mielőtt rátérnék a szóban forgó tárgykör szerintem legfontosabb kérdéseinek a konkrét elemzésére, szükségesnek tartok előrebocsátani két általános megjegyzést. Mindenekelőtt ki kell emelni azt, hogy a vizsgált szakaszban a forradalmi tevékenység egésze, a forradalmi és demokratikus erők kezdeményezte valamenynyí lépés olyan helyzetben bontakozott ki, amikor a kizsákmányoló elemek rendelkeztek a termelőeszközök fölötti tulajdonnal, sőt 1945. március 6-ig többségben voltak az ország kormányában. 1944. augusztus 23-a csupán a katonai-fasiszta diktatúra megdöntését jelentette, és nem a tőkés társadalom felszámolását Romániában. Ilyen körülmények között a szövetségesek problémája igen éles formában vetődött fel a kommunista párt előtt, amelynek nagy érdeme, hogy hozzáértéssel és eredményesen ki tudta használni a kizsákmányolókat, illetve politikai csoportosulásait között jelentkező érdekkülönbségeket, és így a forradalom pártjáról tudta állítani ezek kevésbé veszélyes elemeit. Ezzel lehetővé vált számára az, hogy a fő csapást a kizsákmányolókat és politikai pártjaikat legveszélyesebb elemei ellen összpontosítsa.

Második általános jellegű megjegyzésem *államunk formájára* vonatkozik. A szóban forgó kérdés nem csupán elméleti szempontból érdekes (ebben az összefüggésben megemlítem, hogy Románia 1946. november 19-ig alkotmányos monarchia volt, ezt követően alkotmányos-parlamentáris monarchia), hanem gyakorlati szempontból is, amennyiben a politikai hatalom tartalma és az állam formája közötti összhang egyike volt a forradalom sikerét biztosító elengedhetetlen feltételeknek.

A monarchikus államforma fenntartása népi forradalmunk egész itt vizsgált szakaszában korántsem jelentette azt, hogy pártunk lemondott republikánus álláspontjáról. Ellenkezőleg, éppen ebben az időszakban ment végbe a monarchia eltörléséhez szükséges feltételek megteremtése, ami szükségképpen kihatott magára az államgépezetre s mindazokra a lépésekre, amelyeket a párt kezdeményezett és szervezett az államgépezet átalakítása vonalán.

„1944. augusztus 23-tól az 1947-es esztendő végéig terjedő egész időszakot azok a nagy forradalmi harcok jellemzik, amelyek elvezettek a mélyreható társadalmi átalakulásokhoz, a nemzetiségek teljes jogegyenlőségét biztosító nemzetiségi politika alkalmazásához, a népi tömegek érdekeit szolgáló egész sor gazdasági és társadalmi reform megvalósításához” — állapítja meg pártunk programtervezete erről a történelmi szakasról teljes joggal.

3. Ismeretes, hogy a romániai jobboldali diktatúrák, de különösen a katonafasiszta diktatúra időszakában számos fasiszta típusú szervezet alakult. Ugyanakkor az államgépezetben olyan központi és helyi hatalmi szervek és szervezettek jöttek létre, amelyek a polgári és földesúri osztályok legreakciósabb elemeinek rendszerét szolgálták ki. Azokban az években az ország valóságos kaszárnyává, börtönné változott át.

Érthető, hogy a népi forradalom nem tűrhette el az olyan jellegű állam-szervezetet, amelyben — mint pártunk főtitkára mondotta már idézett beszédében — „az államapparátus reakciós, fasiszta elemek uralták, akik gátolták a demokratikus átalakulásokat, és szabotálták a Hitler-ellenes front támogatását”. Következésképp megfelelő intézkedéseket léptetett életbe: megszüntetett több minisztériumot és államtitkárságot (például a propagandaügyi minisztériumot, azt a hírhedt szervet, amelynek fő feladata volt a fasiszta ideológia beoltása a nép tudatába stb.); felszámolta az olyan fasiszta szervezeteket, mint a német népcsoport szervezete, melyet az Antonescu-féle rendszer hívott életre a romániai német származású lakosság kiváltságaként, olyan jogokat biztosítva számára, amelyeket a román néptől ugyanakkor megtagadott; megszüntette a Román Ifjúság Munkája szervezetet, a munkatáborok és -telepek kihasználását irányító kereskedelmi-közigazgatási szervezetet és másokat.

A jelzett intézkedések sorában különös jelentősége volt az 1947-es 286. számú törvényrendeletnek, amely kimondta: „az 1944. augusztus 23-án Románia területén létezett Hitler-barát, fasiszta típusú politikai, katonai vagy katonai jellegű szervezetek, valamint mindazok a szervezetek, amelyek az Egyesült Nemzetekkel szemben ellenséges propagandát fejtettek ki, feloszlhatnak és feloszlatva maradnak.” És: „Tilos az ehhez hasonló szervezetek bármely formában történő újjászervezése.” Az említett előírások hatékonysága érdekében a törvény 3. és 4. cikkelye a jelzett szervezetek tevékenységének folytatását, újjászerveését, e szervezetek támogatását célzó bármely akcióit bűncselekménynek nyilvánított, és szigorú büntetést írt elő rájuk.

Tekintettel arra, hogy 1944. augusztus 23-a után a kérdéses szervezetek ellen közigazgatási úton már számos intézkedést foganatosítottak, amelyek érvényt szereztek egyrészt a román nép antifasiszta magatartásának, másrészt Románia és a szövetséges hatalmak között 1944. szeptemberében aláírt fegyverszüneti egyezmény előírásainak, az említett törvény 1. cikkelye leszögezte a szóban forgó szervezetek felszámolását célzó közigazgatási intézkedések ratifikálását.

4. Helyi szinten az államgépezetnek a reakció kezéből történő kiragadása *közvetlenül* 1944. augusztus 23-a után megkezdődött. Véleményem szerint ez a tény magától értetődő, különösen ha figyelembe vesszük, hogy egyfelől ez a gépezet közvetlen kapcsolatban állott a tömegekkel, amennyiben a nép közvetlenül a községi bíró, a jegyző és a csendőr magatartásán keresztül érzekelte a tőkés-földesúri államgépezet elnyomó funkcióját. Másrészt azt is szem előtt kell tartani, hogy a reakciós, fasiszta elemek uralta helyi hatalmi gépezet a reakciós többségű kormány rendeleteinek végrehajtása során szembefordult azzal az objektív folyamat-tal, amely a nép antifasiszta harcát hazánk történetében méreteiben és mélységében páratlan társadalmi forradalomná alakította át, olyan forradalomná, amelynek nemcsak az volt a feladata, hogy megoldja a román társadalom néhány

égető kérdését, hanem hogy gyökeresen megváltoztassa magát a társadalmi-politikai rendszert.

1945. március 6-ig a népünk által kezdeményezett és a reakciós többségű kormányok akarata ellenére végrehajtott nagyszabású lépések (a város- és megyeházák megostromlása), amelyek a megyék és községek többségében a reakciós polgármesterek és megyefőnökök elűzését és a területi-közigazgatási egységek élére a dolgozó nép, a forradalmi, demokratikus erők sorából származó polgármesterek és megyefőnökök beiktatását eredményezték, lényegesen hozzájárultak a hatalomgyakorlás szférájának leszűkítéséhez, az akkori kormányok és politikájuk bukásához.

Ezek az akciók éles osztálycsaták jegyében zajlottak le. A reakció fegyvert használt a felfegyverzetlen emberek ellen, és az utcák kövezetét ismét a nép vére áztatta.

A történelmi igazsággal teljes összhangban, a pártdokumentumok gyakran kiemelik azt a tényt, hogy e szakasz forradalmi folyamatát, kommunista pártunk alkotó tevékenységének eredményeként, többek között éppen az jellemezte, hogy a forradalmi nép utcai megmozdulásai és az 1945. március 6-ig egymást felváltó három, reakciós többségű kormány keretében a kommunisták vezette demokratikus és forradalmi erők által kezdeményezett intézkedések teljes összhangban állottak egymással. Így például e kormányok reakciós elemeinek tiltakozására az ellen, hogy a néptömegek — szerintük törvénytelenül — leváltják a régi polgármestereket és megyefőnököket, a Román Kommunista Párt képviselői így válaszoltak: „a megyefőnökök leváltása ugyanazon törvény alapján történik, mint az 1944. augusztus 23-i fegyveres felkelés végrehajtása.”

A széles demokratikus összefogáson alapuló kormány uralomra jutása után a korábban kibontakozott folyamat tovább mélyült, s az állam több intézkedést hozott e folyamat támogatására: a forradalmi nép által beiktatott megyefőnökök és polgármesterek helyzetét törvényesítette, a közigazgatási törvényt módosította, megszüntette formális és merev jellegét, s megkönnyítette a tömegek forradalmi kezdeményezéseit. 1945 márciusában kelt az a rendelkezés, amely kimondta, hogy megyefőnöknek ki lehet nevezni olyan, 31 évet betöltött egyetemi diplomásokat is, akik a közéleti tevékenységben kitűntek, és hogy fokozat nélküli megyefőnököket is be lehet iktatni; 1947 áprilisában megalakultak a községek és megyék ideiglenes bizottságai; és e két időpont között számos más intézkedés történt a népi demokratikus rendszer államgépezetének a fasizmus elemeitől való megtisztítása és demokratizálása érdekében. (Emlékeztetnem kell például arra, hogy egy 1946-ban hozott rendelkezés megtiltotta mindazoknak polgármesterré való kinevezését, akik „községi bírói vagy polgármesteri tisztséget töltöttek be 1940. szeptember 6. és 1944. augusztus 23. között.”)

5. A tárgyalásra került probléma kimerítő ismertetésének igénye nélkül, csupán néhány — megítélésem szerint különösen jelentős — aspektus bemutatására szorítkozom azzal a céllal, hogy ez úton is kiemeljem pártunk alkotóképeségét, politikájának helyességét a javasolt és foganatosított intézkedések terén, szem előtt tartva, hogy e szakaszban még nem kerülhetett napirendre a régi államgépezet felszámolásának (szétzúzásának) a kérdése.

A monarchiával kapcsolatban annyit kell megjegyezni, hogy a részben visszaállított 1866-os alkotmány rendelkezései továbbra is érvényben maradtak. Az uralkodó előjogai közül kettőt érdemes megemlíteni, mint olyanokat, amelyek a népi forradalom körülményei között nem érvényesülhettek ugyanúgy, mint régen, s mint ahogy a reakciós elemek óhajtották, akik nagy reményeket fűztek a királyi tevékenységéhez. Ezek az előjogok most már csak úgy érvényesülhettek, ahogyan a forradalmi nép — „őfelsége, a nép” — érdekei kívánták. Az egyik ilyen jog a királynak az a joga, amelynek értelmében kinevezhette és visszahívhatta a minisztereket. Természetesen, ami a miniszterek visszahívását illeti, a király mindenképpen hajlott volna arra, hogy éljen alkotmányos jogával a széles demokratikus összefogáson alapuló kormányhoz való viszonyában (a „királyi sztrájk” nyilvánvalóan igazolta is ezt), de nem volt rá lehetősége. A forradalmi nép, amely döntő szerepet játszott Rădescu tábornoknak a kormány éléről történt eltávolításában, s meghatározta a harmadik és egyben utolsó reakciós többségű kormány bukását, sohasem tűrte volna, hogy az általa hatalomra emelt és az őt képviselő, széles demokratikus összefogáson alapuló kormánnyal szemben ezt az alkotmányos rendelkezést bárki is alkalmazza. A király másik említett joga az volt, hogy feloszlathatta a parlamentet, és új választásokat írhatott ki. A demokratikus erőknek az 1946. november 19-i parlamenti választásokon aratott döntő győzelme után a reakciós elemek azt tanácsolták a királynak, hogy éljen e jogával,

ám a király nem mert a sugalmazásukra hallgatni. A nép kész volt arra, hogy megvédje az ország történetének első demokratikus parlamentjét.

Népi forradalmunk első szakaszában az államgépezet rendszerében a parlament intézménye tulajdonképpen csak 1946. november 19. után kaphatott helyet. A parlament újjászervezését már az 1944. augusztus 31-én kelt, 1626. számú törvényrendelet kimondotta, egyszersmind elrendelte az 1866-os alkotmány visszaállítását minden későbbi módosításával együtt. E törvényerejű rendeletben többek között ez áll: „A Minisztertanács határozata alapján kiadott rendelkezés megszervezi majd a Nemzeti Képviselőket.” A kérdés konkrétan a Román Kommunista Párt 1945. októberi országos értekezletén vetődött fel, a Központi Bizottság 1946. januári plenáris ülésén pedig kidolgozták a párt általános taktikáját a parlamenti választásokon, amely a reakció teljes szétzúzását volt hivatott megvalósítani.

A Román Kommunista Párt és a demokratikus erők felfogásában a parlament intézményének újjászervezése korántsem jelentette valamiféle, szerkezetében, összetételében és működésében burzsoá jellegű parlament megteremtését. Ellenkezőleg, a feladat éppen az volt, hogy olyan új képviselői szervezet hozzanak létre, amely kifejezze a nép akaratát, és a nép érdekeinek szolgálatában álljon. Egy ilyen jellegű szerv életre hívása érdekében a párt szükségesnek látta a választási reform végrehajtását. Így jött létre a ténylegesen demokratikus választási rendszer, amely az általános, egyenlő, közvetlen és titkos szavazáson, valamint a mandátumok arányos elosztásán alapult, s amely megszüntette a régi választási rendszer számos — nem, faj, vallás, nemzetiség, írni-olvasni tudás stb. szerinti — megkülönböztetését. Ez a reform biztosította az új parlament egykamarás rendszer alapján történő megszervezését, kimondva a Szenátus megszüntetését (a 2218. és a 2219. számú, 1946 júliusában kelt törvényerejű rendeletek).

Az új választási rendszer alapján — olyan rendszerről volt szó, amelyen azelőtt Románia történetében nem volt ismeretes — az urnáknál 1946. november 19-én megjelent 6 934 585 állampolgár megválasztotta Románia történetének első demokratikus parlamentjét. Mint Nicolae Ceaușescu elvtárs megállapítja: „Már az 1946. novemberi választások ékesszólóan bizonyították a reakciós politika kudarcát, a nép nagy többsége — a szavazók több mint 70 százaléka — demokratikus módon kifejezte bizalmát a kommunista pártban és a velük együttműködő erőkben.”

A kormány megszervezésére vonatkozóan számos intézkedés történt mind 1945. március 6. előtt, mind ezt követően. Az előbbieket főleg a fasiszta maradványoktól való megtisztítást és a demokratizálást szolgálták, az utóbbiak célja a kormány megszervezésének tökéletesítése lett.

1945. március 6-ig számos, a jobboldali diktatúrák idején létrehozott minisztériumot, államtitkárságot és más központi szervezet szüntettek meg. Ezzel egyidejűleg több új minisztériumot hoztak létre, a forradalmi folyamat követelményeinek megfelelően, amelyek kifejezésre juttatták a román nép új — demokratikus — irányvonalát (Munkaügyi Minisztérium, Szövetkezetiügyi Minisztérium, Társadalombiztosításiügyi Minisztérium, a Nemzeti Kisebbségek Minisztériuma stb.).

1945. március 6. után az államigazgatás központi szervének számos alapösszetevője mélyreható szervezeti átalakuláson ment keresztül. Beszédesen példázza ezt a Nemzetgazdasági Minisztérium átalakulása Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztériummá, amelynek élére az 1946. november 19-i parlamenti választások után a Román Kommunista Párt egyik képviselője került Gh. Gheorghiu-Dej, a párt akkori főtitkára személyében. Ugyanakkor a népi demokratikus állam sajátos tevékenységéből adódó szükségleteknek megfelelően számos központi és helyi szervezet hoztak létre, amelyeknek az volt a legfőbb feladatuk, hogy biztosítsák a termelés nyilvántartását, ellenőrzését és bizonyos mértékű irányítását. 1945-ben létrejött a Nemzetgazdaság Legfelsőbb Tanácsa, azzal a céllal, hogy ellássa a kormány gazdaságpolitikája tervezésének, egybehangolásának és alkalmazásának feladatát, 1946-ban pedig megalakultak az ún. „REAZIM”-ek. Persze, az 1946-os év eseményeiből nem szabad kifelejteni a Román Nemzeti Bank 1947. január 1-i hatállyal életbe lépett államosítását sem, amely nagy fontosságú intézkedést jelentett a népi forradalom felfelé ivelő útján.

Az 1947. év folyamán hozott gazdasági intézkedések sorában központi helyet foglal el az ipari hivatalok létrehozása a 189. számú törvény alapján, valamint a gazdasági helyreállítás és a pénzügyi megszüldítés bizottságának életre hívása a 248. számú törvénnyel. Ez utóbbi bizottság teljes jogkörrel kapott arra, hogy „kidolgozza, elrendelje, megszervezze és ellenőrizze mindazokat az intézkedéseket, amelyek a gazdasági helyreállítás és pénzügyi megszüldítés programjának teljesítéséhez elengedhetetlenül szükségesek”. Ezt a programot a pénzügyreformmal kapcsolatos, 287. számú törvénnyel léptették életbe.

Aligha szorul bizonyításra, hogy a felsoroltakon kívül más tevékenységi területeken is jelentős szervezési és átszervezési intézkedések történtek, amelyek a forradalmi folyamat szükségleteiből fakadtak, és a népi forradalom fejlődésirányának követelményeit fejezték ki. Országunk hadserege ugyancsak átment ezen a folyamaton — kezdve a „Tudor Vladimirescu“ és „Horea, Cloșca și Crișan“ önkéntes hadosztályoknak 1945-ben a román hadsereg kötelékeibe történt beolvadásától egészen az 1947-es 205. és 206. számú törvényekig, amelyek alapján átszervezték mind a tulajdonképpeni hadsereget, mind az illetékes minisztériumot, majd a csendőrséget, a határőrséget stb.

Az igazságszolgáltatás terén hasonló folyamat ment végbe. 1945 és 1947 e tekintetben is két fontos határkő. Az első évből ki kell emelnünk a háborús bűnösök és a háborús nyereszkedők felkutatását, törvény elé állítását és elítélését kimondó törvényeket. Ennek kapcsán új, addig nem ismert szervek jöttek létre mind a vizsgálat és a vádemelés (közvádlok), mind pedig a bíraskodás területén (különleges törvényszékek, később néptörvényszékek). Ami a második év fontos eseménye: az 1947 decemberében életbe léptetett igazságügyi reform. A két dátum határolta időszakot a szóban forgó területen éppen az jellemzi, hogy számos intézkedést hoztak az igazságügy demokratizálásáért, azért, hogy az igazságszolgáltatást közelebb hozzák a néphez.

Hangsúlyoznom kell, hogy a népi forradalmunk első szakaszában foganatosított intézkedések nemcsak az adott történelmi mozzanat szükségleteit fejezték ki, hanem egyszersmind túl is mutattak e szakaszon: előkészítették a talajt az eljövendő forradalmi lépésekhez a szocialista forradalom folyamatában, megteremtették a feltételeket a régi államgépezet szétzúzásához és a szocialista államgépezet megteremtéséhez.

6. Mielőtt pontot tennék e vázlatos elemzés végére, szükségesnek tartom megemlíteni, hogy a vizsgált időszakban az egész államgépezetet mélyreható tisztogatási folyamatnak vetették alá. Ez a folyamat már 1944 szeptemberében elkezdődött, amikor törvényekben határozták meg az alapelveket, majd később ezeket konkrét intézkedések formájában a különböző tevékenységi területeknek megfelelően továbbfejlesztették. Ezek az intézkedések elsősorban olyan területekre vonatkoztak, mint az ügyvédi testület, a sajtó, az építések, gyógyszerészek stb. szervezetei. Itt ugyanis a reakciós elemek számaránya nagyobb volt, s így népi forradalmunkra nézve jóval nagyobb veszélyt jelentettek.

7. Írásom jellege és mérete nem tette lehetővé a vizsgált téma kimerítő igényű tárgyalását, annál kevésbé, mivel az Románia jelenkori történetének egyik nagyon fontos és tartalmában rendkívül sűrített fejezetéhez tartozik (e fejezet egyébként, megítélésem szerint, monografikus feldolgozást igényel és érdemel). A vázlatos elemzés mégis önként kínálja azt a módfelett értékes következtetést, hogy népi forradalmunk első szakaszának az itt vizsgált területeken elért sikerei, amelyek egyszersmind társadalompolitikai hídverést jelentettek a szocialista forradalomhoz és annak megvalósításaihoz, annak a körülménynek tulajdoníthatók, hogy a Román Kommunista Párt már e szakaszban kivívta magának a forradalmi folyamat vitathatatlan vezető erejének szerepét, továbbá annak, hogy az általa kezdeményezett intézkedések révén meggyőzően bizonyosságot tett alkotóképességéről a marxizmus—leninizmus általános érvényű igazságainak alkalmazásában hazánk sajátos viszonyai között. Mindezek eredményeként pártunk — amint Nicolae Ceaușescu elvtárs mondotta a demokratikus kormány beiktatásának 25. évfordulója alkalmából tartott ünnepi gyűlésen — „új módszerekkel és harci formákkal, a társadalom szocialista átalakítása által felvetett nagy problémák új megoldásával gyarapította a marxizmus—leninizmus elméletének és gyakorlatának tárházát“.

A filozófia mint művészet

„Baconnél, mint első megteremtőjénél, a materializmus naiv módon még mindenoldalú fejlődés csíráit rejtje magában. Az anyag költőien érzéki ragyogásában rávevett az egész emberre. [...] Továbbfejlődésében a materializmus egyoldalúvá válik. Hobbes a baconi materializmus rendszerebefoglalója. Az érzékiség elveszti virágját, és a géométer elvont érzékiségévé válik.“

Vajon ezt az antinomikus értékelést, amellyel a marxizmus megalapítói *A szent családban* a modern civilizáció két jeles bölcsejét illetik, nem lehetne-e kiterjeszteni a modern filozófiák és filozofálások „egyoldalú” és „mindenoldalú”, absztrakt-geometrikus és érzéki-poétikus változatainak átfogóbb ellentétezésévé? És — ennek a lehetséges műveletnek a fényében — vajon nincs-e jogunk újratárgyalni az elmúlt századok filozófiáinak szigorú-tudományos és játékos-költői alkotóelemei között fennálló variációs viszonyt, különös tekintettel az újabb idők vezető filozófusainak totalizáló törekvéseibe foglalt művésziesség fokára?

Ahhoz, hogy valamelyest megközelíthessük a helyes választ, a vizsgált tárgy specifikumához kellene igazítanunk a vizsgálat módszertanát. Még ha zárójelbe utaljuk is ezúttal a tanulmányozott tárgyak különböző csoportjainak hasonlóságait és eltéréseit, s kizárólag kutatásunk módozataira és eredményeire összpontosítunk, korántsem érdektelen megállapításokra juthatunk. Ha elfogadjuk is a filozófia tárgyainak „tudományos lényegét” (mely premisszaként ugyancsak rugalmas természetű), ebből még nem következik automatikusan annak a lehetetlensége, hogy bevonjuk a megismerő és építő eljárás folyamatába a „művészi fenomenalitás”-t. Jelezni kívánom tehát, hogy a tudomány sem képes tartalmait pusztán „tudományos úton” kifejezni, mint ahogy a művészet sem közelíthető meg kizárólag „művészi” kifejtésben: tárgy és módszertan közötti „vonzások és választások” kölcsönössége valóságos ugyan, de nem totális! S jóllehet századunkban szaporodik a művészetet tudományosan elemző eljárások száma (egészen a matematizált szemantikai, strukturális, informacionális, kibernetikus változatokig), miért ne gyarapodhatnának a tudományos megismerésnek és kifejtésnek megfelelő művészi (vagy részben és bizonyos fokig művészi) eljárások?

Az autentikus bölcselet elképzelhetetlen totalizálás nélkül. De van-e, vagy nincs beleszólása a művésziességek ebbe a totalításra törekvő erőfeszítésbe? És ha van, milyen mértékű lehet a marxista filozófia esetében?

Ne ragadtassuk el magunkat a pártoskodó kizárólagosságtól, amely könnyen fajulhat üres gesztikulálássá. A személyes rokonszenv ez esetben nem elégséges, sőt egyenesen megfoszthat tisztánlátásunktól a tényleges helyzet felismerésében. Holott a tisztánlátás éppen arra kötelez, hogy őszintén feltárjuk — mintegy tudatosan gátat emelve vágyaink elé — azokat az évszázados, ha nem éppen évezredes kötelékeket, amelyek a materializmust egyfajta „tudományos filozófiá”-val, az idealizmust viszont egy jellegzetesen „művészi filozófiá”-val fűzik össze. Az utóbbi lezármaság láncolatából figyelmünket — a lehetséges felsorolás jóval tágabb köréből válogatva — Platon vagy Pascal, Kierkegaard vagy Nietzsche ragadja meg. Voltaképpen az „antihégeliánus” Kierkegaard, Schopenhauer, Nietzsche éles polemikussága egyben a „művésziesség” vitája azzal a tudományos objektivitással, amelyet Hegel mint rendszere szubsztanciális járulékat tételezi *A szellem fenomenológiája* első lapjain. Másfelől kétségtelen, hogy Marx és a marxizmus nem véletlenül ered éppen a klasszikus német filozófiából, elsősorban Kantból és Hegelből, mégpedig nem utolsósorban e filozófia illuminista-racionalista-tudományos tájékozódásából következően, beleértve a kutatás és kifejtés előnyben részesített módozatait.

Ezen a ponton különbséget tennék (mint minden megkülönböztetés, ez is operatív és relatív) a filozófus és a filozófia „művésziességének” kétféle jelentése között. Beszélhetünk egyfelől a filozófiai fejtegetés bármely részletének *stricto sensu* művésziességéről, a kifejtés helyhez kötött formájáról, s ebben a jelentésben a filozófus művészsévé válik, vagy azzá válhat, a fogalom közvetlen értelme szerint. Másfelől nem zárhatjuk ki a fogalom teljesebb, bár közvetetebb értelmezését sem, amely benne foglaltatik az építkezés szervesen összefüggő és magában kielégítő

(magának elegendő) monumentalitásában, és mintegy következik belőle; ez a konstrukció esztétikai szempontból éppen azért „tetszik“, mert összefüggő és magasrendűen konkrét egység (mert „költőien érzelmi ragyogásában ránevet az egész emberre“).

Hegel a fentebb idézett, első jelentésben nem művész, vagy nem elsősorban az (Nietzschével szemben, aki éppen ebben az értelemben művész); rendszer jellegű konstrukciói azonban lényegében globális és végső soron tudományon túli, művészi értéket nyerne, amiért aztán *A szellem fenomenológiája* úgy is olvasható, mint szellemi metamorfózisok és kalandok izgalmas regénye, legutóbb Constantin Noica olvasta ilyen értelmezésben. Ugyan miért ne rokoníthatnók a triászokban való építkezés nevezetes rendszerét egy poematikus kibontás rímeivel? Ebben a perspektívában az igazsághoz a szépség társul, a harmonikus művészi megfelelésekre emlékeztető szépség.

Hogy példát idézzenek egy első látásra ennél is művészetidegenebb, de egy partikuláris „második játék“ szintjén élvezetes művészi olvasmányra, Spinoza *Etikájára* hivatkoznék: részleteiben szigorúan mértani — helyenként merev — konstrukció ez, de egészében mégis egy elbűvölő „regény“-re hasonlít, nagy a kísértés, hogy némi túlzással egyenesen „kalandregény“-nek nevezzem.

A marxista szakirodalmon belül érzésem szerint *A tőke* legmagasabb rendű példája annak a kettősségnek, amely voltaképpen szerves egysége tudománynak és művészetnek. Hogy maga Marx ennek teljesen tudatában volt, bizonyítja az a levél, amelyet 1865. július 31-én írt Engelsnek, aki *A tőke* közlését sürgette: „Bármennyi fogyatékoságuk lenne is — jegyzi meg Marx —, írásaimnak megvan az az érdeme, hogy művészi egészeket alkotnak, és ezt az eredményt csak azon az általam gyakorolt módon lehet elérni, hogy nem küldöm nyomdába a munkáimat, mielőtt teljesen befejeztem volna őket“; a továbbiakban azt fejtegeti, hogy a „művészi egész“ azonos az „összeötvözött dialektikus egész“-szel.

A totalitás és totalizálás dialektikájában kell keresnünk tehát a művészség lehetséges és fontos kritériumát, mert ez az, ami az elvontat a konkrétság magasabb fokán, a rációt pedig az érzékenység új szintjén teremti újra, és a „mű“ prevalenciáját magán a filozófián belül is érvényesíti, a „művet“ csak egy lépés választja el a „műalkotás“-tól — ez a fentebb idézett levél első pillantásra meglepő, ám utólag indokoltnak bizonyuló tanulsága. E tanulság perspektívájában újra művésznek tekinthető Arisztotelész és Bacon, Descartes és Spinoza, Kant és Hegel (mindmegannyi „tudós“ típusú filozófus), akárcsak Marx és Lenin, vagy követők közül Gramsci és Lukács.

A dialektikus és a konstruktív-rendszerező szellem között időről időre hol toleráns meg nem felelést, hol éles összeegyeztethetlenséget mutattak ki. Arra, hogy a szisztema merevségei rossz szolgálatot tesznek a dialektikának, a dialektika inherens hajlékonyságának, már több ízben felfigyeltek, és nem járnék el tisztelgően, ha megfélekednének a kiindulópontként idézett marxi figyelmeztetésről: a naiv-spontán baconi mindenoldalúság a lehető legélesebben szembenáll a hobbesi rendszerezés egyoldalúságával. Unos-untalan ki szokás mutatni a hegeli filozófia metafizikus rendszere és dialektikája közötti belső feszültséget. De amint azt már más alkalommal is megkísértem bizonyítani, ezt a feszültséget gyakran egyoldalúan értelmezték, úgy, hogy nem ismerték fel a két oldal kölcsönösen előnyös és egymást nemesítő mély kapcsolatát: az igazi ellentétes viszony nem nélkülözheti a szembenálló elemek játékát egy általánosabb egyezés keretében! A megszokott-nál tágabb összefüggésben úgy tűnik, számolnunk kell a hegeli dialektika attributális voltával rendszere szubsztancialitásához viszonyítva (vagy megfordítva: a rendszerezés átfogó, dialektikus szemléletbe való bekebelezésével), tehát azzal, hogy az ellentétek nemcsak szembenállnak egymással, hanem ki is egészítik egymást. Ugyanez vonatkozik Marx *A tőkéjére*, amely példában egyesíti a dialektikát és a rendszerezést. Ez a képessége nemcsak a gazdasági-társadalmi mikrostruktúrák kutatásában vagy az elvont és a konkrét sikok egészébe egyeztetésének szintjén nyilvánul meg, hanem abban is, ahogy *A tőke* első kötetének szemléletét egyeztetni tudja a harmadik kötet szemléletével.

A Hegelnél, Marxnál és az időben hozzánk közelebb álló Lukácsnál központi helyet betöltő totalitásizménnyel szemben századunk nem egy gondolkodója kételkedik ennek az uralkodó eszménynek az életképességében, amely — szerintük — az eldologiasodott, elidegenedett és manipulált lét feltételei közepette meggyengült, illetve teljesen kompromittálódott. A frankfurti iskola képviselői szerint az említett feltételek mellett a hagyományosan építő jellegű dialektikával egy „negatív dialektiká“-t kellene szembeszegezni, amely kibékíthetetlenül szembefeszülne az elfogadhatatlan egzisztenciális és ideológiai álstruktúrákkal.

Anélkül, hogy kétségbe vonnánk e hajthatatlan diagnózisok tisztánlátását, vagy a „törvényes“-konzervatív lét- és gondolkodás-struktúrák bomlasztásának részleges jogosultságát, felvetődik a kérdés, vajon ez az elvi és totális nonkonformizmus nem válik-e előbb-utóbb nehezen összeegyeztethetővé a dialektikával? A tagadás gesztusa nihilizmusba torkollhat, az összefüggő egységek el nem ismerése pedig egészen a jelzések tényleges atomizáltságáig aprózhatja fel a kritikát. A robbantás gesztusával az is darabokra hull, *amit* és *ahogyan* szemlélünk; más szóval nemcsak a „világ képe“, hanem megközelítésének módozatai is szétporladnak.

Ez az oka annak, hogy magvas ellenérvek ismeretében valloim továbbra is a „kozmiqus rendezettség“ diszkontinuitásában is folytonos eszméjéből és valóságából következő „mű“-eszmény érvényességét. A tárgyban és annak subjektív (filozófiai vagy művészi) elsajátításában beállott töréseket nemcsak beismerni illik, de az új és megújult szintéziseknek számolniuk is kell velük. A „struktúra“ gondolatának értelmét azoknak az újracsomózásoknak a távlatában találhatjuk csak meg, amelyeket lehetségeseknek, sőt szükségeseknek kell elismernünk. Ami töredékes, az végső soron nem lehet dialektikus; egy új dialektikába vetett bizalomból szükségszerűen következik az is, hogy bízunk a való világnak és szellemi alakzatainak új elrendezésében.

Ez a szerveség — úgy tűnik — nemcsak a filozófián és a művészetben belüli kötéseket újítja meg, hanem hidat ver a filozófia és művészet között. Erre azért van szükség, mert míg a tudomány menet közben megelégedhetik az analitikus eljárás túlsúlyával, a filozófia és a művészet kibontakozásában sem nélkülözheti a *szemléleti* eligazítást. A filozófus inkább explicit és a művész többnyire csak implicit szemlélete közti specifikus különbség nem érvényteleníti az alapvető hasonlóságot. S ha Tudor Vianu indokoltan érezhette, hogy oly sokat mondó utolsó írásai egyikében egy mű(alkotás) filozófiához kínáljon téziseket (*Tezele unei filozofii a operei* [de artă]), a jeles esztéta demonstrációja könnyűszerrel fordítható a „külső“ és partikuláris viszonylatában tudományosan igaz s ugyanakkor a „belső“ alakulás globalításában is „művészi“ jellegű *filozófiai mű* javára.

A filozófia és művészet testvéri viszonyát a „mű“-teremtés hasonló jellegű totalitását tekintve kiegészíthetjük a (tudományhoz képest) növekvő fajszínű alanyias (szubjektuális) jelenlét megértésével, amely a kettőt együttvéve „kerekíti“ együttessé. Azok a művészetre és filozófiára egyaránt jellemző szintetikus, szinkretikus és szinergikus ambíciók (amelyek a tudományra csak kibontakozásuk végső, elemzésen túli, integráló szakaszában jellemzőek) elképzelhetetlenek a *szerző* egységesítő jelenléte nélkül (aki ha tudós, elrejtőzik az önzetlen és személytelen objektívítás mögé). A filozófia és a művészet dialektikája ilyenformán a *dialektikát művelő* evidenciájának fordítottjaként minősül: olyan dialektikának, amely benső természete folytán egyszerre objektív és subjektív.

Ebben az értelemben, úgy hiszem, nem szabad megfélekednünk a *Tézisek Feuerbachról*, valamint Marx későbbi munkáinak polemikus hangsúlyairól, amelyek a filozófus-elődök egyoldalú tárgyilagosságát vették célba. Marx itt azokra a materialistákra gondol, akik „a nevelőt is nevelni kell“ lényegi felszólítás fényében „az érzékiséget csak az objektum vagy a *szemlélet* formájában fogják fel, nem pedig mint érzéki-emberi *tevékenységet, gyakorlatot*, nem subjektívan“. Nem véletlen, hogy a marxizmust megelőző gondolatrendszerekben a dialektikát túlnyomórészt idealista filozófusok fejlesztették tovább, főként azok, akik a szubjektivitást juttatták fontos szerephez. Ez viszont subjektív hangsúlyok részleges visszaállítását is jelenti, még akkor is, ha azok idealista összefüggésben jelentkeznek, és jelenti a materializmus olyan értelmű átstrukturálásának szükségességét, hogy a materializmus kibontakozásában a dialektikus alapelvek „érzéki“ következményeikkel együtt részt vehessenek. Helyi szinten így nyerhető vissza a gondolatmenet érzékelő-érzelmi-akarat-szjektív dimenziója, színpompája, egyénisége és minden szellemi árnyalata; globális szinten pedig a legszigorúbb demonstráció mindenoldalú „költői“ erényekkel gazdagodhat.

Ha elismerjük egy bizonyos típusú filozófiai gondolatmenet specifikus művészi gazdagodását, amely attól művészi, hogy nem szisztematikus (vagyis: aforisztikus, színes, subjektív, személyes stb.), ez a gazdagodás annyira szembetűnő, hogy nem tudjuk eldönteni: az *Imígyen szólt Zarathusztrát*, Sesztov, Camus eszéit a diszkurzív-logikai-elméleti, vagy ellenkezőleg, a művészi szellem termékei közé soroljuk-e. Ha elismerjük tehát az explicit és uralkodó, olykor egyenesen a tudományos tárgyilagosság eltompulásához vezető művésziességet, amely egy olyan filozófiai elágazásra jellemző, amelyet az általánosítás bizonyos fokú szabadságával egzisztenciálisnak és egzisztencialistának nevezhetnénk — egyúttal a mű-

vérszívség egy másik változatának az elismeréséért emelünk szót; ez a variáns összefügg a tudománnyal, és alárendelt viszonyban van az építő és újjáépítő dialektikával, ezt a változatot példázzák a legjelentékenyebb marxista filozófusok csakúgy, mint más, viszonylag autonóm és relatív önállóságukban lebilincselő „művek” tisztánlátó, de hajlékony rendszerezői.

Mint tudósok, századunk bölcselői alapos jogot formálhatnak arra, hogy egyben művészekké váljanak akár a kifejezetten művészi eszközökben gazdag esszé érdemén, akár úgy, hogy a szigorúan szisztematikus, közvetetten művészi kifejtést gyakorolják. Ezt a konklúziót alátámasztja a román kultúra számos csúcseredménye is, melyek közül elég Lucian Blaga három trilógiájára vagy D. D. Roşca *A tragikus létére* hivatkoznom. Az utóbbi példa kiváltképpen meggyőzőnek tűnik, mert Blaga a filozófiában is költő marad, D. D. Roşca könyve viszont a tragikum kérdésére civilizatorikus-műszaki-tudományos területet is felölelő, a művészet szférájánál átfogóbb síkokban tér vissza, és következetesen racionalista szemszögből tárgyalja, ami módszertani és stilisztikai tekintetben közelebb áll a logikai kifejtéshez, mint a költői intuícióhoz. És nyilvánvalóan nem véletlen, hogy nálunk éppen D. D. Roşca a hegeli gondolat legilletékesebb ismerője.

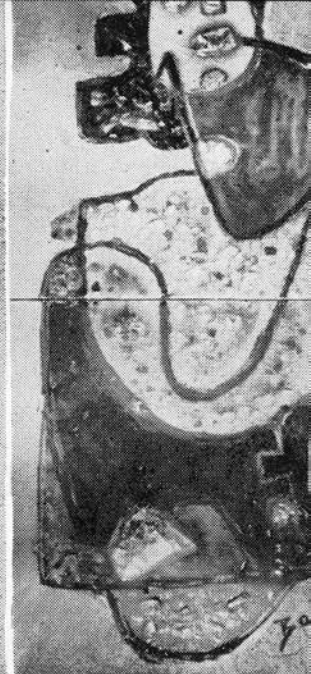
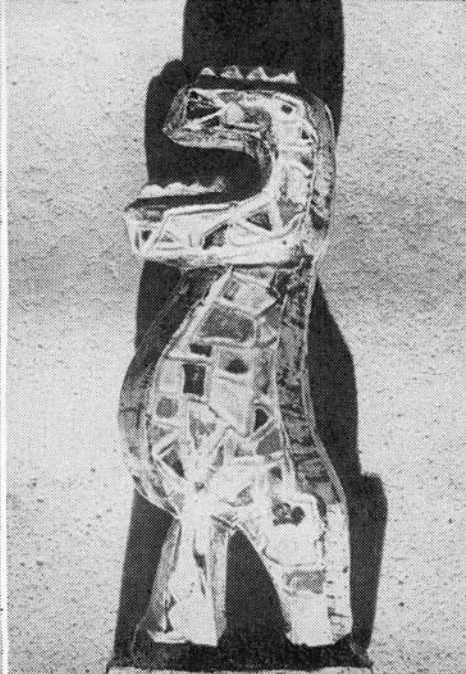
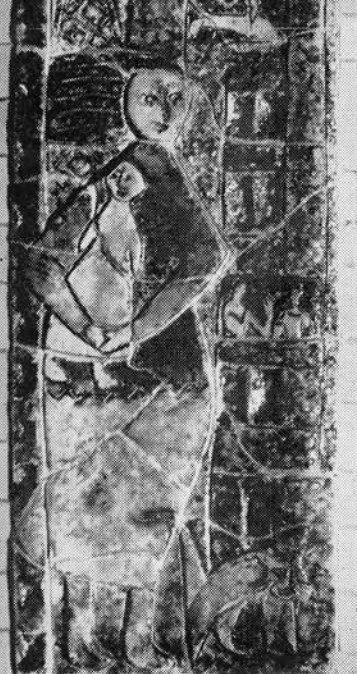
Az igazság szigora és kultusza nincs miért eltávolítson bennünket — bár megeskik, hogy szaktársaink egyikét-másikat eltávolítja — a szépségtől és a költői-ségtől. Költői lehet a mondatfűzés, a filozófiai fejtegetés metaforái és parabolái, bizonyos részletek emlékeztetnek vonzóereje, de a gondolatmenet a maga egészében és felépítésében, elbűvölő összefüggésében, magával ragadó szervességében, lenyűgöző totalitásában is költői lehet, vagy költőinek kellene lennie.

Szándékom nem lehet az, hogy egyedül lehetségesként túlértékeljem a filozófus fejlődésének valamelyik útját; nem hiszem, hogy a bölcselő ne írhatna költői esszét is a lét archetipusairól meg tudós episztemológiai traktátusokat is, mint ahogyan azt Bachelard tette, vagy hogy tilos lenne annak a matematizálással rokon vagy azzal interferáló formalizálásnak az útját követnie, amelyet napjainkban számos „tudományfilozófus” tekint a magáénak, de amelyet elméleti kutatásaikban már kikísérleteztek az orosz formalisták, akik között nem egy jelentékeny költő akad; nem hiszem továbbá, hogy kritikusanak ne választhatnák mesterüknek akár George Călinescut a „felforrósodottabb” kifejtési módban, akár a szándékoltan „hideg” Tudor Vianut, aki azért nem fojtotta el valamennyi, eredetileg művészi hajlamát.

Hogy kiegyensúlyozottan mutathassam fel korunk filozófiai gondolkodását, amely időnként az egyoldalú „szcientizálás” irányába hajlik, mindössze azt kívánom sugallni, mennyire mondvascinált az a dilemma, hogy vajon pontosan és laposan fejezzük-e ki magunkat, vagy költőien, de pontatlanul. A „művésziesség” a filozófiában is, akár csak a művészetben, jelenthet szubjektívizmust és fantazmagóriát. De a *gondolkodásnak* (a tisztán tudományos gondolkodást is beleértve) van egy specifikus *művészet*. Marx egy helyt a világ „művészi, vallásos, gyakorlatias-szellemi” tulajdonságát állította szembe a tudománnyal. Gyakorlatias-szellemi elsajátításának szintjén találkozik a művészet a tudománnyal, és Marx azok közé tartozik, akik addig járatlan utat nyitottak e találkozás elé. Az „egész ember”-t tekinthetjük a lehetséges ozmózis alapjának és biztosítékának. Az „egész ember” foglalkoztatja végső soron a filozófust is, a költőt is. A marxista emberközpontúság a dezantropomorfizált tudományos vállalkozásokat is struktúrába képes foglalni. A bölcséleti fejlődés bonyolult spirálmenetén a marxisták — a modern materializmus első megteremtője „fölött” — elérhetik a szemlélődésnek azt a mindenoldalú fejlettségét, amelyben a világ költőien érzi a ragyogása minden eleven színével nevet ránk.

Nagy Imre: Székely leány

KERÁMIA ÉS KÖLTÉSZEZET

Bakó-Hetei Rozália tudja: közhelyekkel nem szabad telezsúfolni a világot; hogy napjaink embere már-már önmagát félti a rideg célszerűségtől, a sinre tett gondolatoktól, a sablon-érzelmektől; hogy fészek-melegre vágyik mindenki, aki otthonát e földön akarja megteremteni.

Művészete testvér a lírával; rokonságot tart a hajdani képirókkal, tányér- és bokályfestőkkel, csempekészítőkkel.

Diszitóművész; „vászna“ a hagyományos formájú égetett agyag- vagy fajansztányér tenyérnyi felülete, erre hordja élő-vibráló színeit, vési, rajzolja, festi, égeti expresszív alakjait, komponálja hangulatidéző képeit; csillogó gyémánt itt a megfagyott üvegcsépp is. Könnyed és játékos („szeretek magamtól rájönni a dolgokra“). Ösztönös művész? Egy biztos: intuícióval gazdagon megáldott alkotó. „Azért dolgozom, amiért általában dalol, táncol az ember, azért, hogy ami bennem van, kifejezésre jusson.“ És ehhez nem hiányoznak eszközei sem. A padlásműterem sarkában porosodó agyag- és kőszobrok (míntha büntetésből állnának ott), ikon-komorságú képek, színes mozaikok nem mindennapi tehetség-ről vallanak.

Tányérai elsősorban a belső tér díszítésére alkalmasak, de színes csempe- és relief-kompozícióinak felnagyított másai már modern épületek, lakóházak falára kíváncsoznak.

S hogy oda jutnak-e? Nem rajta múlik.

Ő ékíteni akarja a bennünket körülvevő világot. („Akkor is csinálom, ha senkinek sem kell.“)

A kolozsvári Képzőművészeti Főiskola III. évet végzett hallgatója.

KASSAY MIKLÓS

BAKÓ-HETEI ROZÁLIA

1. REMENYSEG; 2. ÁLLATFIGURA; 3. KANNIBAL; 4. ANYASÁG

Az ideológia hasznáról I.

Az „ideológia“ szó sokértelmű. Arne Naess és munkatársai annak jelentését a legújabb szakirodalomban észlelhető tényleges használata alapján elemezve, közel harminc és egynéhány ma is előforduló jelentésváltozatot vettek számba. S mivel itt nemegyszer távol eső vagy akár teljesen eltérő jelentésekről van szó, nem csoda, ha a tárgy megvitatása során félreértések és logikai kisiklások történnek, s hogy az ilyen bizonytalan alapon folytatott vitákat nem lehet eldönteni. Amiből az következik, hogy a tárgyra vonatkozó összes fejtegetéseknek a használt szavak értelmi rendszerezéséből kell kiindulniuk, s annak világos le-
szögezésével, hogy a szerző milyen értelemben szándékszik az „ideológia“ szót használni.

Végigkövetve az „ideológia“ ilyen változatosnak mutakozó jelentéseinek és meghatározásainak tipológiáját, azoknak nagyjából három csoportját lehet megkülönböztetni, megjegyezve természetesen, hogy weberi értelemben vett ideáltípusokról van szó, mivelhogy konkrét használat esetén e meghatározások legtöbbször eltérő elemeket tartalmaznak, vagyis nem „tiszták“. E tipológiai szempontból megkülönböztetett csoportok a következők: a genetikus, a strukturális és a funkcionális meghatározások. (J. J. Wiatr: *Az ideológia alkonya*. Budapest, 1971.) A genetikus felfogás szerint az ideológiát létrejöttének feltételei vagy a létrejöttét kísérő feltételek alapján határozzák meg. A strukturális típusú értelmezés az ideológiát a kijelentések logikai vagy kognitív elemzése alapján határozza meg, szembeállítva, mondjuk, a tudományos kijelentésekkel. Végül a funkcionális meghatározások az ideológiának azt a szerepét hangsúlyozzák, amelyet a társadalom, a közösségi csoportok vagy az egyének életében töltenek be. Mivel „tisztá“ meghatározások nincsenek, ebből nemcsak a többértelműségből adódó félreértések lehetőségére következik, hanem a különböző meghatározások egyidejű elfogadása is.

Azt is figyelembe kell venni, hogy a szempontok sokfélesége és az „ideológia“ fogalmának azzal kapcsolatos meghatározása folytán kialakulhat egy olyan helyzet, amikor egyik vagy másik meghatározás elfogadása eleve eldönti a szóban forgó vitát. Ha valaki például azt a meghatározást választja, amely szerint az ideológia azonos a hamis tudattal, az ex definitione dönt a tudomány és az ideológia szembenállása fölötti vitában. Csakhogy ez a megoldás megismerési szempontból kevésbé érdekes, mert bizonyíték nélkül fogadjuk el azt, amit még bizonyítani kell.

Epp ezért javasolom, hogy olyan köznapi kifejezések szemantikai elemzése nyomán, mint amilyen például a „polgári ideológia“, a „proletár ideológia“, a „vallási ideológia“ és a „világi ideológia“ stb., az ideológia *funkcionális meghatározásából* induljunk ki. *Eszerint az ideológia olyan nézetek rendszere, amely a választott értékrendszerre támaszkodva meghatározza az embereknek a társadalom, a társadalmi csoportok vagy az egyének fejlődésének elfogadott céljait illető álláspontját és magatartását.* Nem kétséges, hogy ez a meghatározás nemcsak hogy valóságúen ír le egy bizonyos társadalmi jelenséget (ha mélyebben átgondoljuk az olyan kifejezések tartalmát, mint a fentebb említett „polgári ideológia“ és „proletár ideológia“), hanem egyszerre „nyitott“ is, meg „semleges“ is olyan értelemben, hogy nem dönti el előre sem az ideológia eredetével, sem annak szerkezetével kapcsolatos viszonyulási módot.

Ideológia és tudomány

Az ideológia és a tudomány szembeállítása rendszerint az alábbi két elv valamelyikének alapján történik.

Az egyik abból a meghatározásból indul ki, amely a fiatal Marx hagyományaihoz kapcsolódik, miszerint az ideológia azonos a hamis tudattal. Ez már eleve eldönti, hogy a tudomány szemben áll az ideológiával, ez ugyanis ex definitione azonos a helyes tudattal. Ennek az okfejtésnek az a hibája, hogy a kérdés a meghatározásra irányul, az pedig, amit be kell bizonyítani, már eleve tételezett. Eleget kétségbe vonni az ideológiának a hamis tudattal való azonosságát, hogy ezzel az egész okoskodás összeomoljon. A szembeállítás másik alapérve struk-

turális ismérvekre támaszkodik. A tudomány felépítésében kizárólag állító mondatok vesznek részt, amelyek a hitelességi minősítés szolgálatában állnak; az ideológia pedig mindenekelőtt értékelő és normatív mondatokból áll, s mivel a logikus gondolkodásban nem lehetséges az átmenet az állító mondatokról a normatív és értékelő mondatokra, ezért a tudomány és az ideológia két különálló, egymástól élesen elhatárolt világot alkot.

Véleményem szerint mindkét premissza hibás.

Ami az első kérdést illeti, nem kétséges, hogy a klasszikus szillogizmusban nem lehet állító mondatok alapján nyugvó előfeltételezésekből következtetésként értékelő és normatív mondatokhoz jutni. Ilyen átmenet valóban nem létezik. Azonban nem ez az egyetlen következtetési mód, amelyet az elemzés során felhasználhatunk. Ellenkezőleg, ez a legbanálisabb lehetőség, és megismerési szempontból a *genetikus* következtetés sokkal jelentősebb. Nem arról van szó ugyanis, hogy az átalakítás adott szabályai szerint milyen mondatokból lehet értékelő vagy normatív mondatokat generálni, hanem az utóbbiak *geneziséről*. Hogyan jut el tehát az emberiség meghatározott értékítéletekhez és értékrendszerekhez, miért különböznek azok egymástól az egyes korszakokban, miért térnek el ugyanazon korszakban, de más környezetben? Nos, a kérdéseknek ez a csoportja nemcsak hogy megismerési szempontból jelentős és nem banális, hanem ezen a területen már kimondottan az emberi tudásból fakadó és genetikus jellegű értékítéletekkel és normákkal van dolgunk, mely mint tudás állító mondatok köntösében jelentkezik.

Végül is az a kérdés: létezik-e olyan strukturális kritérium, amelynek alapján a tudományt meg lehet különböztetni az ideológiától? Állítom, hogy ilyen kritérium nincs, és az ilyen alapon végzett elkülönítés téves.

Először is emlékeztetni kell arra, hogy számos, magát a szó tágabb értelmében vett tudományhoz számító diszciplína létezik, amely par excellence axiológiai és normatív jellegű. Ilyen például az esztétika, az etika és a pedagógia. De a tudományágak zöme, főleg azok, amelyek jellegzetesen ideológiamentesek, mint amilyen a technika és az orvostudomány, egyaránt tartalmaz állító, normatív vagy akár értékelő mondatokat is.

Az mindenestre furcsa, ha valaki nem ismer fel analógiát a társadalmi vonatkozású normatív mondatok státusa (ezek az ideológia körébe tartoznak) és a természettudományos jellegű normatív mondatok státusa között (amelyek például a technika vagy az orvostudomány körébe tartoznak). Így például a vérmérgezés kezelésére vonatkozó normatív mondatokat a baktériumok hatására, a vér összetételére stb. vonatkozó leíró mondatokból eredeztetni éppolyan, mintha a kapitalizmus forradalom útján történő megdöntésére és a szocializmus megteremtésére vonatkozó normatív mondatokat az értéktörvény, az értéktöbblet, a tőkefelhalmozás törvényére vonatkozó leíró mondatokra vezetnénk vissza. Senki sem kelt ellenvetést az az állítás, hogy a szocialista forradalom szükségességének bebizonyítása az ideológia körébe tartozik. Ha azonban ez a bizonyítás csupán az adott esetben érvényes normatív mondatok alapján történik, akkor vajon a vérmérgezés kezelésére vonatkozó előírások szintén az ideológiához tartoznak-e? Vajon elfogadja-e valaki, hogy ezek a mondatok az ideológiához tartoznak, vagy hogy ideológiai természetűek? De hiszen nem lehet a társadalmi kérdések ilyen szempontú megkülönböztetését helyeselni. Minden megkülönböztetés lehetetlen, ha az adott állítást alkotó mondatok típusát tekintjük elhatároló kritériumnak. Így tehát ez a — pozitivista irányzatokra jellemző — szembeállítás értelmét veszti. Értelmét veszti már csak azért is, mert nem igaz az, hogy a tudomány mondatai „tisztán“ objektív jellegűek, míg az ideológiára legalábbis a szubjektív tényező „bevonata“ jellemző. Ha pedig az éles szembeállítás lehetetlen, akkor célszerűbb ideológiai tudományokról és tudományos ideológiákról beszélni.

Először is azt kell tisztázni, mit értünk azon, ha kijelentjük, hogy a megismerés objektív, illetve szubjektív jellegű, különösképpen, ha azt állítjuk, hogy az „tisztán“ objektív, illetve „tisztán“ szubjektív jellegű.

Ha azt állítjuk, hogy a megismerés objektív jellegű, akkor annak hitelességére, objektív igazságtartalmára utalunk. Objektív igazságon a megismerés alanya és tárgya közötti sajátos viszonyt értjük, amely azon alapszik, hogy kijelentjük: így van, és csakis így (Arisztotelésznél *adaequatio rei et intellectus*), Marx megfogalmazása szerint: a valóság „tükröződése“ a megismerésben. Az ítéletalkotás vagy helyes vélekedés értelmében az igazság tehát mindig objektív igazság, és épp ezért az „objektív“ szót hozzátenni ez esetben pleonazmus. Ha egy ítéletet igaznak ismerünk el, ez nem határozza meg eleve igazságának jellegét: az igazság lehet abszolút vagy relatív, vagyis megjelenhet a teljes s ezáltal végleges és változatlan megismerés formájában (ilyen par excellence tulajdonság-

gal bírnak az összes tautológiák), és lehet részleges megismerés, amely az adott vonatkoztatási rendszerhez fűződik, s ezáltal változó jellegű. Mivel a megismerés különböző okokból éppen ilyen viszonylagos igazságokból tevődik össze, ezért végtelen folyamat.

E folyamat végtelensége, amelyet elsősorban is a megismerés tárgyának végtelensége és dinamikus jellege határoz meg, nincs ellentétben azzal a tétellel, amely szerint e folyamat során halmozódik fel az objektív tudás. De ebből ered az alábbi, ismeretelméleti szempontból általános érvényű következtetés: minden objektív megismerés egyidejűleg magában foglalja a szubjektív tényezőt is. Az „objektivitás” és „szubjektivitás” nemcsak hogy nem zárják ki egymást, hanem komplementárisak. Amikor a szubjektív tényezőről beszélünk a megismerésben, nagy általánosságban arra utalunk, amit maga az alany visz be a megismerésbe, vagyis — az alany aktív megismerő szerepéről van szó. S ekkor itt nagyon sokféle tényező jöhet számításba: az alany pszichofizikai struktúrájának és ebből eredő percepciói képességének hatása a megismerésre; a társadalmi feltételek (például a csoportérdek hatása az egyén megismerési magatartására; a nyelv hatása a gondolkodásra stb.).

A „szubjektív tényezőt” tehát legalább kétféleképpen lehet értelmezni: 1. mint a „tisztán” alanyi tényezőzők hatását a megismerésre (ilyen értelemben fogta fel a kérdést az a szubjektivista álláspont, mely szerint a megismerő értelem „hozza létre” a megismerés tárgyát, ez a tárgy a „tisztá” alanyiség terméke vagy konstrukciója) és 2. mint az egyéni megismerés társadalmi meghatározottsága (csoportérdek, a nyelv). Ez esetben az alany cselekvő szerepet tölt be a megismerésben, belevéve abba a maga vonzalmait és elfogultságait, sajátos világlátását. A szubjektivitás ekkor összefonódik az alany aktív szerepével, de ez az „alanyiség”, jöllehet e szónak kétségeltlenül valamilyen tágabb értelmében érvényesül, más jellegű, mint az előbbi esetben: nemcsak az adott egyénre jellemző, hanem egész csoportok tagjaira is (társadalmi osztály, adott nyelvet beszélő etnikai csoport, közösség).

A „tisztá” szubjektivitás tehát fikció. A szubjektív tényező ugyanis kifejezetten társadalmi eredetű, tehát az egyénhez viszonyítva „külsődleges”, objektív; az objektív társadalmi meghatározottság ellenben mindig egyéni magatartások összetevőjeként, vagyis szubjektív alakban jelenik meg.

A tudomány mint ideáltípus fetiszizálása azt jelenti, hogy a tudományt „tisztán” objektív mondatokból állónak tekintjük. Tudjuk különben, hogy a konkrét kutatásban milyen kevéssé használható eszköz ez az „ideáltípus”. A tudományozsziológia azt állítja, hogy a csoportérdek által determinált megismerés kétségszerű teszi annak „tisztá” objektivitását, következőképp az ilyen meghatározottságú megismerési területek nem tartoznak a tudományhoz. De hova tegyük a nyelvanalízist? Nem lehetséges ugyanis semmilyen tudományterület reflexív művelése a nyelven túl és a nyelv nélkül. A nyelv pedig egyáltalán már a megismerés társadalmi feltételezettségét jelenti; igaz, hogy másként, mint a csoportérdek, de mégis ahhoz hasonlóan. Kiugrani a megismerés során az adott nyelv cipőiből — amint azt a „mezőelmélet” egyik képviselője érzékletesen kifejezte — csak más nyelv cipőinek felhúzásával lehet: cipő nélkül e területen nem lehet boldogulni. De ezzel a kérdés meg is oldódott. Ma ugyanis csak afölött lehet vitatkozni, hogy a nyelv, annak fogalmi készlete milyen mértékben határozza meg a megismerést, de a nyelv aktív szerepét ebben tagadni egyenlő a tudatlansággal.

A nyelv analitikus jellegű megközelítése már egymaga is szertefosztatja a tudomány mondatainak „tisztá” objektivitására vonatkozó mítoszt. A tudományos megismerés egyben emberi megismerés is, tehát nem tökéletes, és szubjektív színezetű, vagyis nem él abszolút igazságokkal, mert ezzel megüszítaná a tudomány fejlődését, és kétségbe vonná szükségességét. Ha van valamelyes igazság abban a megállapításban (és ez nagyon meggyőzően és logikusan hangzik), hogy világképünk attól a nyelvi rendszertől függ, amelyben gondolkozunk (s e téren egyes etnolingvisztikai és pszicholingvisztikai bizonyítékokkal is rendelkezünk, noha az ilyen irányú vizsgálatok még gyermekcipőben járnak), akkor a tudomány, természetesen, nem lehet „tisztán” objektív terület, s közte és az ideológia között eltűnik a válaszfal. Ez természetesen tekinthető, ha a határt nem vonjuk meg ex definitione, azaz tételként fogadva el azt, ami még igazolásra szorul.

Ha azonban nemcsak az ideológia, hanem a tudomány mondatai is magukban foglalják a szubjektív tényezőt (legalábbis olyan mértékben, ahogy a nyelv a megismerésbe, éspedig minden megismerésbe beleviszi a szubjektivitást), akkor mi más lehet az ideológia és tudomány közötti különbség, mint mennyiségi?

Ha a kérdést így vetjük fel, érthető lesz, hogy vannak ideológiai tudományok és tudományos ideológiák, ami még inkább csökkenti a határok élességét e fogalmak között.

Az *ideológiai tudományok* vagy alkotórészei az ideológiának, vagy pedig részemeket szolgáltatnak annak kialakulásához. Itt az emberi tudás olyan területeire gondolok, mint a filozófia, a közgazdaságtan, a szociológia stb. Nyilvánvaló, hogy eszmealkotó szerepük folytán e tudásterületek adott s többnyire konfliktusos emberi érdekek, valamint azokat kifejezésre juttató ideológiák különös nyomása alatt állnak, és ilyen értelemben szintén ideológiai természetűek. Másrészt azonban célszerű megkülönböztetni a *tudományos ideológiákat* a nem tudományosaktól. Genetikusan vizsgálva a kérdést, az ideológiák, akárcsak az értékrendszerek, történelmi és társadalmi eredetűek és meghatározottságúak, ami az adott társadalmi helyzet (beleértve a tudás történelmileg elért szintjét is) és az adott ideológia közötti kapcsolatra utal. Ez azt jelenti, hogy tudomány és ideológia között eredet jellegű viszony áll fenn, és nem formális logikai (amit már bizonyítottunk). Nos, így közelítve meg a kérdést, érthető, hogy az ideológiát éppúgy létre lehet hozni az emberről és a társadalomról szóló tudományok szolgáltatata adatok alapján (amint a gyógyászat is a kóroktanra és diagnosztikára épül), mint ahogy a vallásos hit, a misztika stb., a nem tudományos, illetve tudományellenes források is különböző ideológiákat táplálhatnak. Mivel példákat a mai valóságból is lehet meríteni, ez elegendő alapot nyújt a tudományos és nem tudományos ideológiák megkülönböztetéséhez.

Kapusy Antal fordítása

Jakab Ilona: Öregasszony

És mégis: Kert és Országút.

A nyolcvanadik évében járó Déry Tibor, aki a napok hordalékából csodálatosképpen ma is valódi aranyat szítál, kézen fogja olvasóját, hogy az úttalan utakon, műveinek buja tenyészetében el ne tévedjen. De ezt is jellegzetesen Déry-módra teszi, szívességét mindjárt megkérdőjelezi, hiszen mi sem áll távolabb tőle, mint hogy valamihez is (legyen az akár saját életműve, az életmű megismerése) receptet adjon. „Emlékszem ifjúságomnak egy korszakára, amelyben a helyes élet ismérveit egy jelszóban véltem tömöríthetni: Kert és Országút. Kert, amelyben a természetet otthonomná nyeselem, enyhelynek a külvilág zaklatásai elől, és Országút, mely innen el és ide mindig visszavezetve, az emberiség kis és nagy kalandjaiba futtat.“ A kijelentést feltételes módra, a jelent móltra váltja — mintha a műveiből jól ismert öniróniával megmosolyogná fiatalágának hitét.

Pedig e nyolcvan évre, pontosabban az abból alkotásban eltöltött közel hatvanra visszatekintve, a Kert és Országút nemcsak esszé-ötletként kölcsönözhető, de irodalomtörténeti rendezőelvként is elfogadható, s ami a legmeglepőbb: ma változatlanul érvényes. Nyilván nem a Kerten, a kerti fonott széken csodálkozunk, amelyet nyolcvan év nyúgeivel a legérdemtelenebb ember is megérdemel, hát még az, aki hosszúra nyúlt ifjúkorától oly sokat töltött az Országúton, mint Déry. (Idézett emlékezésében csak Kerouac regényét említi, hasonló című saját avantgarde úttörését szerényen elhallgatja.) Am Déry Tibor a tamáshegyi kertből messzire néz, a balatoni országúton túlra is ellát; olyan magaslat az övé, amely keveseknek adott meg — s különösen keveseknek ebben a korban. Kodály, Picasso, Argezi, Chaplin alkotó öregségével mérhetőek csak ezek az újabb termékeny évek, ez a „hadjárat az öregség ellen“, a fiatalokkal versenyre kelő és versenyképes (!), folyamatos értékteremtés. Különös varázsa van egy ilyen nyolcvan évnek. Az emberi természet magyarázza (nem lehet ezt rossz néven venni), hogy már-már artista mutatványként, bűvész-produkcióként követjük a szemünk előtt kibontakozó teljesítményt, s nem tudunk belenyugodni a gyönyörködésbe, tudni szeretnénk azt is, hogyan csinálja, „mi a trükkje“ a porondon levőnek.

Nos, Déry nem takargatja a titkot, a „trükk“ mindenkinek rendelkezésére áll: Kert és Országút. És nemcsak ilyen általánosan, jelszóba tömörítve, hanem kézzelfogható konkrétumában — ha tetszik: alkotáslélektani elemzés formájában, noha az író semmi egyebet nem tesz, mint hogy enged a belső kényszernek, rendszeresen összegyűjti „a napok hordalékát“; így foghatunk most kezünkbe egy új Déry-művet, egy izgalmas, „szemérmetlen műfajú“ könyvet („az önvallomás szemérmetlen műfajú“), a hetven és nyolcvan között is irigyléreméltóan friss szerző szabálytalan naplójegyzeteit. Közlebről, így született *A napok hordaléka* (és bővül egyre 1972, a kötet megjelenése óta is): „Az írói kedv (vagy rutin?) azonban az elmúlt egy-két óra alatt észrevétlenül annyira felduzzadt bennem, hogy elnyomja az értelem szavát. Felhúrom a térdemet, mind a két kezemmel átkarolom, s ettől a fiatalos mozdulattól az alkotó kedv egyszerre magasan felszökik, minden ellentmondást visszautasít. Fiatalos mozdulat? A test emlékszik: kiránduláson alighanem így ültem valamikor a nők lábánál a fűben. Most a Múzsáénál, mely olykor még megajándékoz megbízható, bár középszerű szerelmével.“ Sokan elfogadnák a Múzsától ezt a „középszerű szerelmet“, ám kettőn áll a vásár: e bizonyos Múzsán és az alkotón, a szerelem befogadján. „Mit őrizzen meg az író fiatalságából késő napjaira is? — teszi fel és válaszolja meg a kérdést Déry. — Egyet őrizzen meg épségben, akkor még bátran elengedheti tollát: a tiszteletet az üres, fehér papírlap iránt, amelyet íróasztalához ülve maga elé terít. Engem egy-egy önkéntelen mélyebb légvétel figyelmeztet még ma is arra, amikor golyóstollamat a kezembe veszem, hogy izgatott vagyok: fráshoz készülődöm. S ez alatt a csöppnyi izgalom alatt változatlanul ott lappang, még ma, ötvenévi rutin után is, az el nem hallgatható, és semmivel el nem intézhető kérdés: — mire jó az, hogy írok? Van belőle haszon, és kinek van haszna?“ Egy másik följegyzésében (amelyben egy vezető irodalmi folyóiratból a nyelvhelyességi hibákat és sületlenségeket pécezti ki) az írói igényességet az önfelfedezés izgalmával kapcsolja össze.

Az alkotásnak, az önfelfedezésnek ez az izgalma ragad át az olvasóra, miközben tudomást szerez Déry napi foglalatosságáról, tamáshegyi sétáiról, kerti

tűnődéseiről, legújabb olvasmányairól. Bizonyára a balatonmelléki jó levegő is segít a test és szellem rugalmasságát megőrizni, a fiatalság titka azonban, íróemberről lévén szó, mégsem a földrajzi környezet, a klíma, a levegőszennyeződés hiánya; a tájékozódási igény, az új információk befogadása, vagyis a szüntelen tanulás, az önként vállalt „továbbképzés“ (ahogy manapság emlegetjük) nem engedi megöregedni az embert. És Déry, túl a hetvenedik évén, ebben a könyvében is kiváló tanulónak mutatkozik. Ami a legrokonszenvesebb benne, hogy nem ismeri a sznobizmust, a nagyképűséget. Egy-egy most olvasott könyvről, tanulmányról (ritkábban szépirodalmi alkotásról) azon frissiben, valósággal tartalmi kivonatot készítve számol be, s az így mindenki számára hozzáférhetővé vált gondolatmenethez fűzi saját kommentárjait. Manapság rendkívül vonzó ez a póztalanság, az olvasó-közelség. Nem akar szakembernek látszani abban, ami számára is új, éppen csak hogy megismert; tulajdonképpen nem is kommentárjait, hanem írói benyomásait közli velünk, hangosan gondolkodik Magánember és Köz dolgairól. A Kertről és az Országról. S mint kiderül, a kettő egymástól elválaszthatatlan. A Kertből látszik az Országút, a sok új „kaland“, s ezt a tartós viszonyítási alapot nem lehet mellőzni. „A bőszerű tudományról“, a technika diadalairól, „a felfedezés mámoráról“ értekezve, mindjárt az ember boldogulására kérdez rá: „Nem tudok megszabadulni attól a félelemtől, hogy könnyelműek vagyunk nem ugyan a felfedezésekben, hanem ezek felhasználásában; erőszakot teszünk a természetén, s nem tudjuk, hol és hogyan üt vissza. Mint a jóindulatú, de felületes orvos, aki betege gyógyítására mérget használ, mielőtt kezében volna az ellenmég.“ (1965 októberében jegyezte fel ezeket a gondolatokat, akkor már mögötte volt a *G. A. úr X-ben.*) Szelídebb-ártatlanabb jelenségről szólva, mint amilyen a kinetikus művészet, ez új művészeti irányzat lényegét kérdőjelezi meg, noha elvben rokonszenvezik a törekvés-sel. De „vajon a kiállított műalkotások valóban mozognak-e. Pontosabban: oly szabadon mozognak-e, mint ahogy az elmélet megkívánná, hogy igazolja magát. Mert bármennyi változatot teremt is magából a gép, mozdulatának száma szükségszerűen korlátozott, s az utolsó mozdulatból mindig kénytelen visszatérni az elsőhöz, vagy jobb esetben valamelyik más, ugyancsak preformált elődjéhez. Meg sem közelítheti például egy orgonabokor gyökereinek, ágainak, leveleinek mozgásszabadságát. Földdel, éggel, napfényvel, széllel összedolgozó változatainak végtelen számsorát. Azaz, kinetikai szépségét.“

Az író az Országútra függeszti szemét — és a Kertet látja. A füredi kertet akarja leírni — és elragadja a képzelet, a végtelen felé. Az irodalom természetesen mindig jelen van; nemcsak mint képgazdag stílus, de mint tematika is. Sokasodó halottai jutnak eszébe, noteszének telefonszámait böngészve. Lukács György és Veres Péter. „Lukács és Veres nem értették, nem is szerették egymást. Önkényem kényszeríti most őket titkos kézfogásra egy soha nem látott tömegszálláson, a halottakén.“ Újra csak: Országút és Kert. És irodalom. Akkor is, amikor nem irodalomról beszél. Mert *A napok hordaléka* egy évtized gazdag nyersanyagraktárába s magába a műhelybe enged bepillantást, ahonnan visszamenőleg megérthetjük a hatvanas évek nagy visszhangú műveit (köztük az *Itélet nincs* könyörtelen emlékezését), s előrepillantunk az új évtizedbe. E naplójegyzetek ismerője nem lepődik meg Déry montanai beat-kalandján, a *Képzelt riport egy amerikai pop-fesztiválról* sikerén, mint ahogy szükségességük érzi az Országról visszaterést a Kertbe, a *Kedves bópeer* szűkebb hatósugarú, de annál mélyebb lélek-elemzéséhez. Déry ma is meg akarja érteni a fiatalokat — anélkül azonban, hogy bohócsipkát tenne a fejére. A *Képzelt riport* (legalábbis a regény — mert a színpadi változat nem Déry munkája) nem is bohócsipka. Törvényszerű előzményeit a naplófeljegyzésekben találjuk meg — és megtaláljuk az ifjúkori avantgarde regényekben (többek közt az *Országúton*-ban) meg a régi *Korunk* közölte versekben, esztétikai állásfoglalásokban. Mit tudhat egy budapesti, nyarait a Balatonnál töltő öregember Mick Jaggerről, a kaliforniai modern népvándorlásról, és egyáltalán mi köze hozzá? A könyv igazolja, hogy sokszorosan köze van. Nemcsak azért, mert egykori honfitársairól s a disszidens-pszichózisról szólhat általa. Az *Országúton* írójának, ha a sors kegye folytán alkotóereje teljében érte meg a hetvenes éveket, kötelessége „befejezni a mondatot“. Nem az ifjúkori avantgarde megtagadásával, hanem a nyílt szembenézéssel. A *Képzelt riport* elfogulatlan olvasója előtt fölösleges bizonygatnunk, hogy ebből a regényből korántsem a konzervatívává lett Déry szól fiatalokhoz és öregebbekhez. Az elvadult táj, a fenyegető madárrajoktól besötétített, narkotikumot kereső emberektől tönkretett Kert segélykiáltása ez a könyv, s hogy a helyszíntől sok ezer kilométerre „képzeldő“ író gondja mennyire időszzerű, arra ökológiai tanulmányok sorát lehet idézni.

Szociológiai és lélektani tanulmányokat pedig a *Kedves bópeer* aktualitására. A *Képzelt riporttal* szemben ez volna az „öregék könyve“; ha az az Országút, ez

újra a Kert. De e legújabb Déry-regény ismét a fiatalokhoz szól, nekik is szól; nem azzal az öreges pedagógiával, hogy meg kell érteni és meg kell becsülni az öregeket. Ellenkezőleg, a maga ironikus-önironikus módján éppen a fiatalok megértését szolgálja. „Hatvan egynéhány éves koromban így kezdtem újra iskolába járni, de ezúttal a magam tanfolyamára — emlékezik a regény íróhőse. — Nem volt könnyű dolgom, lelkiismeretes, szigorú tanárom voltam. Hadjárat az öregség ellen, így nevezhettem volna el a tananyagot, mely terjedelemben bátran felvehette volna a versenyt mindazzal, ami Cicerónál kezdve a mai tudós gerontológusokig e tárgyban összegyűjtetett. A különbség csak annyi, hogy e jegyzetet — mely halálomkor, ugyebár, megsemmisítendő! — nem az emberiség bosszantására, hanem kizárólag a magam gyönyörűségére írom.“ És bár a magánélet szférába szállunk itt alá, az Országút most sincs messze. Olyan író, mint Déry Tibor, már nem is tudhat a Kertbe bezárkózni; akármilyen földrajzi ponton álljon is meg, kérdő tekintete („óvatos vagyok, jobb szeretem a kérdőjeleket“) áthatol a bozóton, át a smogon — minket keres, és minket talál meg.

En legalábbis nem tudom kikerülni őt. Halmozódhatnak asztalomon a folyóiratok és könyvek, a legújabb „nap hordalékát“ mégsem halasztom másnapra.

SZILÁGYI JÚLIA

Begyógyítani a föld sebeit

„Voltunk néhányan, talán hatvanan-nyolcvanan a háromszázezerből, akik elhatároztuk, hogy eltakarítjuk az itt bűzlő szemetet, addig nem megyünk haza, amíg be nem gyógyítjuk a föld sebeit, ahogy egyikünk mondta.“

Bizonyára sokan ráismertek a *Képzelt riport* zárómondatára. Mindenképpen jellegzetes Déry-mondat, szerkezete s a benne foglalt közlés egyaránt ismerős. *Elhatároztuk, eltakarítjuk, begyógyítjuk* — hirdetik az igék. A többes a nagy szám (háromszázezer) elenyésző hányadát (hatvanan-nyolcvanan) képviseli, színét-javát a tömeghisztériába, gyilkosságba fordult pop-fesztiválra összeseregletteknek. Ennek a maroknyi fiatalnak a célkitűzése — begyógyítani a föld sebeit — mennyiségből minőséggé lépteti elő őket. Kristálytisztá képlete ez a mondat a déry-i idillnek, amely mindig a föld sebeinek a begyógyítására, a bűzlő szemét eltakarítására hivatott. A hivatás betöltését az kényszeríti ki, hogy eltakarítandó szemét van, hogy a földnek sebei vannak. A van (szenny, bűz, seb) és a *legyen* (tisztaság, egészség) ellentétéből vezeti le Déry a változtatás szükségletét.

Déry életművében ennek a szükségletnek a többé-kevésbé tudatos hordozói rendszerint a legfiatalabbak és a legidősebbek. Miért éppen ők?

Az életkorok — a lélektan tanúsága, de a mindennapi tapasztalat szerint is — az emberi lét sajátosságainak, törekvéseinek változásában valamiféle kiegyensúlyozó állandóságot hordoznak. A gyermek- és ifjúkor a maximális fogékonyság ideje, az öregség a tapasztalaté. Annyit már tudunk ezekről az életszakaszokról, hogy korántsem olyan harmonikusak, mint amilyeneknek a megszépítő hagyományos felfogás vélte őket. Ez a megtévesztő látszat az egyik közös sajátosságuk, a másik pedig az, hogy az öregek és az egészen fiatalok már, illetve még fokozott védelemre szorulnak, de — már vagy még — igényt tartanak a felnőttkor státusára, az önállóságra, emberi autonómiájuk elismerésére. Kiszolgáltatottá éppen ez a kettősség teszi őket, s ezért mondhatjuk, hogy helytálló az ifjúság, illetve az öregkor szociológiájának megállapítása: egy adott társadalom anyagi és szellemi kultúrájának, erkölcsi értékrendjének tévedhetetlen ismérve az a helyzet, az a sors, amelyet legifjabb és legidősebb tagjainak juttat.

Ha az idill—valóság egymást kiegészítő ellentétpárját ebből a szemszögből vesszük szemügyre Déry Tibor prózájában, az életmű egyik alaptendenciáját fedezhetjük fel; a kiszolgáltatottság korlátait és a cselekvésvágy szárnyalását, azt a

Részlet a Dacia Könyvkiadónál a közeljövőben megjelenő, Déry Tibor válogatott novelláit bevezető tanulmányból.

társadalmi peremhelyzetet, amelyben éppúgy adott a boldogságigény kielégülésének lehetősége, mint a felmorzsolódás a tények logikájának nevezett gépezet kezei között. Az 1960-ban írott *Philemon és Baucis* öreg házaspárja számára a görög legenda visszajára fordul. A mítoszbeli idillben a magánélet bensősége és a külső világ rendelensége úgy oldódik fel, hogy a külvilágot jelképező látogatóknak menedéket nyújtó derék öregek jutalmul — kívánságuk szerint — együtt, egyszerre halhatnak meg. Déry modern *Philemonja és Baucisa* szintén meghal, de ez büntetésnek tűnik, az ártatlanság mindenáron való megőrzése — a kívülállás — megtorlásának. A novella szerkezete egyébként abból a szempontból is példás, ahogyan az író az idill és a tragédia kellékeit adagolja, váltogatja, arányítja egymáshoz. Indításakor az őszi naplemente szelíd fényében sűtkérező öregeket mintha az időtlenség hangulata ölelné körül. Mintha — mondjuk — mert a külvilág árnyai mind közelebb settenkednek a peremvárosi házhoz. Egy hír: a szomszédban öngyilkos lett az iszákos öreg Timár, és egy aggodalmaskodó meteorológiai tapasztalat, amely az évszak lappangó nyugtalanságát hivatott belopni a gyanútlan békességbe: „Ilyenkor októberben már hamis a nap, könnyen meghűl az ember” — mesteri jelzései a készülő tragédiának. S valami másnak is. Annak, ahogyan az öreg házaspár elhárítani igyekszik világától a váratlant, a veszélyt, a pusztulást. Az öregasszony rosszul hall: „Az egész nyugdíjat elitta” — kiabálja az öregúr felesége fülébe Timár bácsi tömör nekrológját. A válasz ennyi: „Milyen melegen süt ma a nap!”

A — képletesen is felfogható — süketségnek még szerepe lesz a novellában: egy csokor őszirózsa rejtve a férj nagyothalló készüléket készül átadni feleségének a születésnap vacsorán. „Egy éve lemondott a dohányzásról, hogy megvehesse.” Ennek a süketségnek kíméletes burkában az öregasszony a gépfegyverropogást kopogásnak véli az ajtón. A növekvő feszültséget és a tragikomikus félreértést enyhítendő az író újabb meghitt elemet lop az események menetébe: az öregek kutyája kölykezni készül. A kulmináció mozzanatai most már gyorsan követik egymást: a Déry által demitizált *Philemon és Baucis* hivatlan vendége a zord külvilág követeként nem az olümposzi társaik által üldözött istenek, hanem sebesült fiatalember képében jelenik meg. S ugyancsak eltérően a görög regétől, a fogadtatás minden, csak nem vendégszerető:

„Itt nem maradhat, fiam — közli vele az öreg a feleségével tartott rövid tanácskozás eredményét. — Ha nem tudná, nekem három fiam veszett oda a háborúba. [...] Nekem elegendő volt ebből, hagyjanak minket békében! Menjen el, fiam, nem haragszom magára, de menjen el! Ebben a házban már csak két halott számára van hely!”

A szomszédba átkísért fiatalember távozását az öregember heves rosszulléte követi. Felesége úgy dönt, hogy orvosért szalad: „Az öregasszonyt két golyó érte. Néhány lépésnyire az orvos kapujától esett össze, arccal az ég felé. Nem hunyta be a szemét. Nem érzett fájdalmat, s egy ideig majdnem boldog volt: nincs többé miről elszámolnia. Később, ahogy egyre több vért vesztett, újra félni kezdett, de már nem az emberektől.”

A félelem a haláltól meg a számonkéréstől a kezdeti idillt — a családi ház kerítésével kirekeszthetetlen külvilág szorításában összeroppant gyöngéd és gyöngé békességet — ellenpontozza. Utolsó erejével az öreg, aki embertársától megtagadta a menedéket, kutyakölykök születésénél bábáskodik. A szaporodó állat biológiai békéje csak nyomatékosítja az emberi harmónia hiányát. Az ellentétek nem békülnek meg. Egymáshoz rántja őket egy parancsoló erő, hogy összeegyeztethetlenségüket feltárja az önmaguk ellen fordult célok örvénylésében. S nem a novella talányossága, hanem a benne felmutatott ellentmondásos valóság teszi, hogy akár megfordíthatónk is struktúrája felfejtését, nem az öreg házaspár otthonából tágitva, hanem a véres összeütközések kinti világából a peremvárosi házikó felé szűkítve a perspektívát; az eredmény azonos marad.

A gyermekeiktől megfosztott öregek biológiailag távlattalan életközege a maga önös zártságát védi — hasztalan — a többiektől, a Másoktól, a cselekvőtől, akik minthogy cselekszenek, tehetnek jót is, de rosszat is. Mennyire viszonylagos és vitatható annak a sokat emlegetett tapasztalatnak az értéke, ha egy emberpár életének ez lehet (ez is lehet) a végső tanulsága! A gyermeki tapasztalatlanság viszont, amelyet világranyiló fogékonyságnak is neveznek, nem igazodik még jó és rossz erkölcsi értékítéletet jelző kategóriáihoz. Hasonulása a felnőt világ erkölcséhez — éppen mert ismert és elfogadott, de még nem alkalmazott normák képmutató látszatával sem válogat az ellesett magatartásformák között — döbbenetes nyerseséggel tájékoztat a nagykorú társadalomról. Sartre *Egy vezér gyermekkorában*, Golding *A legyek urában* feltárta a szépirodalom eszközeivel azokat az igazságokat, amelyekről a lélektan és a csoportszociológia egyre újabb

és újabb adatokat szolgáltat. *Cirkusz* című novellájában Déry a háború lélekromboló következményeit, a faszoid hatalmi struktúrát tizenéves falusi gyerekek játékában éri tetten. Függségi viszonyok, a gyermekcsapaton belül kialakult alá-és fölérendeltség, kegyetlenség, kiszolgáltatottság és lázadás — mindez itt játék csupán. De a teljes átélésű utánzás miniatürizált változata a közelmúlt véresen komoly politikai valóságának: ezek a gyerekek nem a munkát mímelik, nem is a szabadságot, hanem azt „játszzák“, hogy egyesek közülük hatalommal bírhatnak a többi fölött, hogy megalázhathják, kínozhathják egymást, hogy egy-két, hatalmában betegesen gyönyörködő kamasz vezér osztja ki a szerepeket, dönti el, ki mennyit ér, mire „használható“, milyen rangot élvez, vagy milyen jogtól fosztatik meg ebben a félelmetes cirkuszban. De vajon valóban ők döntenek? Vagy döntéseiket, e döntés természetét, minőségét, célját — a játék célját is — eleve készen kapták: ahol a felnőttek nem egyenlők, ahol a felnőttek nem szabadok, ott a gyermekek is csak azt játszathatják, hogy nincs egyenlőség, le a szabadsággal, éljen az ostor!

A novella ezen a ponton fordul egy másik lehetőség, a túlerővel dacoló lázadás feszülttségébe. S mielőtt eldőlné az engedelmesség megtagadásától zavarba ejtett hatalom és az inkább igazában, mint erejében bízó ember melétóság párharcra — hazaérkezik gyászba öltözött az ördögi játékot elindító ikerpár édesanyja: a nagymama, akinek halálós ágyához sietett a közeli tanyára, meghalt. A társai felett zsarnoki hatalmat gyakorló ikerpár ekkor emberiesül vissza gyermekké. Kiderül, hogy nemcsak szenvedtetni, szenvedni is tudnak.

A *Cirkusz* keletkezése: 1960. Tizenhárom évvel korábban, 1947-ben Déry Tibor már megírta a háború által a gyermekségüktől megfosztott gyermekek egy napját *A portugál királylányban*. Három árváról szól a történet: kicsoda alkalom a könnyfakasztó expozícióra! Az idilli megdicsőülésre a végkifejlésben, melynek során a kislány és a két fiú (a legnagyobb sincs tizenkét éves, a legkisebb legfeljebb nyolc) elvesztett otthona helyett új otthonra, elhurcolt szülei helyett új szülőkre, jószágos pótmamára s -papákra talál! Déry, mint már annyiszor, felragad egy ősi motívumot, amely végigjárta már a mesék naiv tisztaságától a szívhasogató grand guignolig és a szemforgató melodramáig az archetipusok elsatnyulásának teljes útját, csak azért, hogy szétszaggasson minden önmegnyugtató, lelkiismeretcsillító illúziót. Ezek a gyerekek éhesen, piszkosan, elszántan az életosztón hatalmas és egyáltalán nem válogatos tartalékait mozgósítva végigkoldulják és lopkodják a falvakat, liliomlábbakkal átgázoltak a mögöttük elterülő vértengeren, s most országutak porát tapossák mezítláb, ott alusznak el, ahol rájuk eszedik. Nem ismerik a rendet, nem tisztelik a magántulajdont, nem kell őket felvilágosítani, hogy „a haramiák emberek“. Tudják, találkoztak velük. A kadról elismerik, hogy mutatósabb a modern fegyvereknél, de tapasztalatuk szerint a géppisztollyal „sokkal gyorsabban lehet dolgozni“, hogy milyen gyorsan, arról egészen pontos fogalmak vannak: „Azzal egy félóra alatt egy egész falut ki lehet nyírni.“ Történelmi tapasztalataik tárgyilagos felelevenítésére egyébként a vásári mutatványosok válogatott csodái és borzalmi szolgáltatnak alkalmat. Erről az előadásról a kikiáltó önérzetesen kijelenti, hogy „történelmi hűségben a valóságon is túltesz, ami által igaz művészet jön létre“. A különbség csupán annyi, hogy a valóságot, úgymint bombázást, kivégzést s egyéb látványosságokat a készséges történelem belépti díj nélkül mutatott nekik, a portugál királylány kalandjait szárazon és vízen viszont csak egy feketéző paraszttól csent öt dollár ellenében tekinthetik meg: „Tessék beszélni, hölgyeim és uraim, kivételesen készpénzt is elfogadunk, ami manapság ugyancsak az egyetlen alkalom a maga nemében. A szép portugál királylány számára egy-egy tojás is adományozható készpénz helyett.“

A valósághoz már hozzáidomultak ezek a gyerekek, elfogadják olyannak, amilyen, sőt kibírják a gyermekgondozási és nevelési tanácsadók előírásaitól alapvetően különböző körülményeiket. Jól működnek a külső behatásokra gyorsan kiteremt lelkii ellenmegek: a három kis csavargó sok mindentől fél, de semmin, ami valóság, nem csodálkozik, és nem hatódik meg. Saját sorsától sem. De könnyekig meghatja, az igaz művészet katarziséval hatja át őket a portugál királylány számos viszonagsága, teljes személyiségbevetéssel izgulnak a jó és a rossz lovag élethálharcának szerencsés kimenetelért. Annnyira ragaszkodnak a nem-valósághoz, a fikcióhoz, hogy a vaskos realitás groteszk elemeit átlényegítik. A színpadi kellék helyett fogyasztott igazi kolbászt sem hajlandók a maga nyálcsordító valóságában tudomásul venni, a romantikus cselekményhez stílusban kétségkívül jobban illő déligyümölcscel helyettesítik.

„A beszéd a király és a lovag között nyilvánvalóan a királylányról folyt, aki búzaszínű ruhájában reszketve állt a trónus mellett. A két úr egy aranytárlól falatozott.

— Nicsak, kolbászt esznek! — mondta a gyerekek mögött egy csodálkozó hang. A király egy hosszú szál kolbászt lóbált vaskos ujjai között. A hazai étel láttára az egész terem egyszerre megkönnyebbülten felsóhajtott.

— Nem igaz — sügta Janika —, nem kolbászt esznek!

— Hát mit?

— Banánt.

A kislány hálásan pillantott a gyerekekre.

— Úgy van — erősítette meg —, banánt! Aranytányérról csak banánt meg madarakat szokás enni.

— Milyen madarakat?

— Sasmadarat meg turult meg ilyesfélét — mondta a kislány.“

Ha az élettapasztalatot a közvetlenül átélt valóság kialakította világképpel, bizonyos számú megszerzett gyakorlati ismerettel s ezek alkalmazásának képességével azonosítjuk, akkor ezek a háború nevelte gyermekek szívszorítóan tapasztaltak. Csakhogy a világkép tágabb fogalom a tapasztalatnál. S maga a valóság sem szorítható le érzéki benyomások, azonnal felismerhető és minősíthető viszonylatok, összefüggések funkciójára. Déry Tibor novellahősei közül a gyerekeknek nincs mit kezdeniük ártatlanságukkal, az öregeket pedig éppen tapasztalataik vezetik félre. Jellemzésüket — mely egyben a koré is — az a látószög adja meg, amelyből a valóságot szemlélik, az az archimedési pont, amelyen lábukat megvetik, hogy a köréjük telepedett valóságot kímездítsák az elviselhetetlenség állapotából, az a menedék, amelybe visszavonultak kívárni a valóság jobbra fordulását, vagy az a barlang, amelynek falára az átsuhanó jelenségek álombeli mását vetítik. Mert — s erre emlékeztet hallatlan szuggesztivitással Déry Tibor egész életműve — valóság az is, amit átélünk, de valóság, belső valóság az, amit elképzelünk, ami bennünk alakul, változik; a valóság utánunk jön, bekerít, meg is semmisíthet, de nyomába eredhetünk, megragadhatjuk, alakíthatunk rajta. A gyermek számára a vásári mutatóvány „nevelő hatása“ nem kisebb, nem is nagyobb, csak másféle, mint a tömeggyilkosság, a rablásé, az erőszaké; a falusi ház kamrájából kifogyott étel szivárványos tájak rejtékelyein található, az országos vagy földrésznyi méreteiben végrehajtott emberüldözés „lejátszható“ cirkuszi felvonulásként is, csak méreteiben különbözvén — mint a babaszoba a felnőttlakástól — attól, amit a nagyok és a Nagyok művelnek a történelmi küzdőtér porondján.

Déry Tibor novellái — még a legrealisztikusabbak is, ha az író realizmusát öntörvényűségében, vagyis az öncél ellentétéként fogjuk fel — elárulják műfaji származásukat, visszautalnak a mesére. Akárcsak ott, itt is szélsőségesen kiélezett helyzet alakítja ki a hősök mozgásterét. Itt is, akárcsak ott, a valósággal minden ponton azonosítható részletek váltakoznak csodás elemekkel, a hős mentéjének legutolsó gombjától kezdve a tündérországba vezető lajtorja legfelső fokáig. Ne tévesszen meg senkit, hogy tündérorság vagy Belzebub birodalma, a fényé vagy a sötétség az emberek gondolataiban található, egy elképzelt szobában vagy a szomszéd utca sarkán, sőt hogy ugyanott és ugyanakkor mind a kettő jelen lehet. A Déry-novelláknak az a csoportja, amelyet írójuk közvetlen társadalmi mondanivalóval ruházott fel (ilyen például a *Mákosztésza*), a legbanálisabb cselekvést, még a tésztagyűrást is a titokzatos folyamatoknak olyan áhítatos, feszültséggel terhes hangulatával veszi körül, mint a tündérmesékben a varázssítal elkészítését. Ott viszont, ahol a meseíró Déry engedni szabadon játékos képzeletét (a *Betlehemi állatokban* például, vagy a *Capricciók* közül *A szarvas ajándékában*), részletező aprólékosággal közli, hogy az istállóban a mestergerendát az állatok lehelete koptatta simára, illetve, hogy a látomást megelőzően a lírai elbeszélés hősnének látását már nemigen zavarják a szaruhártyagyulladás után visszamaradt nubeculák... Némi túlzással egyenesen azt állíthatnók, hogy Déry prózájának a realizmusa tündéri, a fantaszitikuma valóságelvű. Szemlélet és stílus egységét pedig az az irónia biztosítja, amely ilyeneket mondat a haldokló nagyemberrel: „Egyszer télen, néhány évvel ezelőtt séta közben megdöbáltak a gyerekek. [...] A hóban játszadoztak, visítottak. Itt fön, a hegyen. Én meg jöttem az úttest közepén, egyedül, fekete télikabátban, fekete kucsmával a fejemben, fekete nap-szemüveggel, eltelve nagyságom tudatától, lassú, méltóságteljes léptekkel. Egy ideig néztek, aztán elkezdtek dobálni. Lehetett tíz-tizenöt gyerek. Körülugráltak, dobáltak, a szemem, a szájam is tele lett hóval. Mintha valamilyen idegen állat volnék. Nem beszéltek össze, egyszerre kezdtek el bombázni. Mint egy állatot. Pedig nem bántottam őket.“ (*A vidám temetés*)

Hol itt az irónia? Hiszen itt fájdalom van! Ott van az irónia is, ugyanott, ahol a fájdalom. A felismert tehetetlenség — irónia, és a bevallott fájdalom is lehet irónia. Főként pedig akkor ironikus a szemlélet, amikor eltávolodást jelent tárgyunktól, s legfőképpen, ha ez a tárgy — a kívülről s felülről szemlélt — mi

magunk vagyunk, önnön dédelgetett személyünk. Az *írónia* itt az *önmagától el-
telt nagyságot pécez* ki, az *embert embertársaitól elidegenítő*t, vagyis *idegenként
veszi szemügyre az elidegenedet*tet.

Nem véletlen természetesen, hogy ezt a mozzanatot — azt, hogy valaki rá-
döbben: „idegen lettem az emberek között” — gyermekek szemével ismerteti fel,
s gyermekek játékosan ellenséges támadásával bünteti. Hogy kinek, kiknek tar-
tozik számadással, nemcsak azért, amit alkotott, de azért is, amivé vált, arra
ez a pillanat döbentti rá az elbeszélés hősét. Talán éppen a *Képzelt riport egy
amerikai pop-fesztiválról* előhívó motívumának tekinthető ez a felismerés. Egy
felelőség felismeréséről van szó, minden nemzedék felelőségéről azért, hogy mi-
lyen világot testál az utána jövőkre, milyen magatartás-modelleket állít eléjük,
milyen követelményeket támaszt velük szemben, s mennyire tesz eleget saját nor-
máinak az egyénekből álló közösség, a közösséghez tartozó egyén. Annak a fel-
ismeréséről van szó, hogy a gyermekek, a fiatalok bennünk nem csupán azt lát-
ják, amit magunkról nekik mondunk, hanem azoknak az élethelyzeteknek a megterem-
tőit is, amelyek szavaink és tetteink összhangját vagy ellentmondását hivatottak fel-
tárni, s amelyeket nekik kell elfogadniuk vagy visszautasítaniuk, a maguk képe-
re alakítaniuk. Hogy aztán majd ők nézzenek szembe hasonló érzésekkel gyerme-
keik elismerő, kérdő, értetlen vagy csalódott tekintetével.

Paulovics László: A mitológia értelmezése

New York-i beszélgetés a Nicolae Iorga tanszékről

Deák István professzor a New York-i Columbia Egyetem Kelet-közép-európai Intézetének igazgatója. Ebben az intézetben működik a román történelmet és civilizációt tanulmányozó, Nicolae Iorga nevét viselő tanszék is. Az intézetben betöltött szerepének megfelelően Deák professzor, a tudós lelkiismeretességén túl, körültekintően gondoskodik arról, hogy a román állam által létesített és szubvencionált tanszék megfelelő körülmények között fejthesse ki tevékenységét. Családjával, amelynek kíséretében hazánkba is ellátogatott már, a Hudson folyó partján fekvő elegáns negyedben lakik, a Kossuth-szobor tőszomszédságában.

Éltem az alkalommal, hogy ebben az évben a Nicolae Iorga tanszék tanáráként a közelében dolgozom, és mindenekelőtt Deák István professzor előzékenységével, hogy megkérjem, válaszoljon néhány kérdésemre.

— *Meggyőződésem, hogy a romániai olvasót érdekelné néhány adat az Ön által vezetett intézet tevékenységéről. Mekkora területet fog át? Milyen tevékenységet folytat? Kik a munkatársai? És kik hasznosítják működésének eredményeit (tanerők, kutatók, diákok)?*

— A Columbia hagyományosan nemzetközi érdeklődésű egyetem, ami nem meglepő, hiszen New York kozmopolita város (rossz nyelvek szerint nem is tartozik az Egyesült Államokhoz...), az egyetemet rengeteg külföldi látogatja, és a tanári kar jelentős része külföldön született. A tibeti nyelvet ugyanúgy tanítják itt, mint a szlovákok. Az egyetem telefonkönyvében vagy ötven magyar név található — igaz, hogy a tanszemélyzet létszáma öt és fél ezer, és az adminisztráció ezer fölött van. A Kelet-közép-európai Intézet csak egyike az egyetem számos „területi” intézetének. A Nemzetközi Kapcsolatok épületében, ahol intézetünk központja található, közvetlen szomszédunk az orosz intézet. Alattunk a dél-ázsiai intézet és a szláv nyelvek fakultása működik, felettünk a latin-amerikai intézet.

Intézetünk összefogja mindazokat, akiket az egyetemen valamilyen okból érdekel Kelet-Közép-Európa múltja vagy jelene. Más szóval szövetséget alkotunk, szakemberek és amatőrök szövetségét, amelynek tagja lehet az egyetem minden tanára és diákja. Rendezvényeinket az egyetemhez nem tartozó érdeklődők is látogatják.

„Kelet-Közép-Európa” bizonytalan és meghatározhatatlan fogalom: nem alkot sem földrajzi, sem kulturális, sem történelmi egységet. Intézetünk foglalkozik mindazokkal az országokkal, amelyek kívül esnek a másik két európai intézet — az orosz és a nyugat-európai — érdeklődési körén. Így hozzánk tartozik, meglehetősen logikátlanul, Finnország, sőt Görögország is. A kelet-közép-európai országok egyetlen közös vonása, hogy egyik sem nagyhatalom, és hogy történelmük folyamán sokat szenvedtek nagyhatalmi törekvésektől. Ide soroljuk Ausztriát is, minthogy az osztrák nép évszázadokon keresztül politikai közönségben élt más dunavölgyi népekkel.

Diákjaink döntő többségükben az ún. graduate facultiest látogatják, vagyis alsó fokú egyetemi diplomával már rendelkező, érettebb hallgatók, akik doktorátusra készülnek a bölcsészkar valamelyik alosztályán. Legtöbb diáktagunk történész. Intézetünk feladata, hogy terjessze a Kelet-Közép-Európa-ra vonatkozó ismereteket, nemcsak az egyetemen, hanem az egész országban. Az egyetem és több magánalapítvány nagylelkű anyagi támogatása lehetővé teszi, hogy konferenciákat és képzőművészeti kiállításokat rendezzünk, vendégtanárokat és előadókat fogadjunk, ösztöndíjakat adjunk, serkentsük a diákok és tanárok kutatómunkáját, könyvek ezreit vásároljuk, és lehetővé tegyük különböző monográfiák és szakdolgozatok megjelenését. A pénzalapok biztosítása állandó gondunk, és az intézet igazgatójának legkellemetlenebb, leghálátlanabb feladata. Munkánkban közel negyven tanár és előadó vesz részt a humán tudományok minden ágából. Személyes érdeklődésünk túlterjed Kelet-Közép-Európa határain, majdnem mindannyian más

intézetekben is tevékenykedünk. Tanáraink közé tartozik Halasi-Kun Tibor turkológus, a balkáni és magyarországi oszmán hódítás szakértője, Gáti Károly politológus, valamint jómagam. Robert Austerlitz nyelvész kollégámról, a finnugor tanszék vezetőjéről úgy tudjuk, hogy brassói születésű; magyarul, románul, finnül, angolul, franciául és németül egyformán jól beszél. A román nyelv tanára, Thaddeus Ferguson színes bőrű, vagyis ősi amerikai.

Mintegy negyvenre becsülöm azoknak a diákoknak a számát, akik rendszeresen tevékenykednek intézetünkben. Kelet-közép-európai tárgyú kurzusainkon ennél több diák vesz részt. Munkánk legfőbb értékét abban látom, hogy közös kutatásra, összehasonlító elemzésre ösztönözzük a legkülönbözőbb származású és szakmájú kollégákat. Nemzetiségi különbözőségünk és közös amerikai élményeink tudatában harmonikus egyetértésben dolgozunk.

— *Hogyan értékeli Deák professzor a Nicolae Iorga tanszék létesítését és a keretében eddig végzett, illetve folyamatban levő munkát?*

— A Iorga-katedra alapítása rendkívül fontos esemény volt intézetünk és az egyetem életében. A szocialista államok közül elsőnek Románia létesített szoros kapcsolatot a Columbia Egyetemmel. Azóta mások is követték a példát, de a román kulturális intézmények áldozatkészsége és ügyszeretete egyedülálló. A Iorga-tanszék nem állandó jellegű, és vendégtanáraink évenként csak egy szemeszterre látogatnak el hozzánk, mégis igen nagy jelentőséget tulajdonítok annak, hogy a román kultúra rendszeresen képviselteti magát egyetemünkön. Ez a fejlemény már csak azért is előnyös, mert a Iorga-katedra alapításával körülbelül egy időben megalakult a kiválóan vezetett New York-i román könyvtár. Vendégtanáraink, sorrendben: Constantin C. Giurescu és Vlad Georgescu történészek, valamint Achim Mihu szociológus, kitűnő munkát végeztek, és sok barátot szereztek hazájuknak. Jellemzősül említeném, hogy vendégeink működésének eredményeképpen az intézet három hallgatója végez kutatómunkát Bukarestben. Mind a hárman román témáról írják doktori disszertációjukat. A jövőt illetően szép és hasznos lenne a Iorga-tanszéket állandósítani, és az egész tanévre kibővíteni. Előítéletek nélkül, a kölcsönös megbecsülés jegyében működünk együtt. Bízom abban, hogy román kollégáink is hasznosnak, érdekesnek érzik New York-i látogatásukat. Legyen szabad megemlítenem, hogy a román katedra létesítésében nagy segítségünkre volt Corneliu Bogdan washingtoni román nagykövet és Mircea Mitran kultúrattasé.

— *Milyen tudományos és oktatói tevékenységet fejt ki Deák István professzor? Minthogy volt szíves megmutatni a levéltári anyag egy részét, de még a kéziratot tartalmazó dossziét is, tudom, hogy monografikus terjedelmű könyvet ír Kossuthról. Milyen szakaszban van a munka, és számítása szerint mikor kerül nyomdába, főként pedig: mikor jut el az olvasóhoz?*

— Tanítok, vizsgáztatok, egyetemi és országos történész bizottságokban tevékenykedem, intézeti ügyekkel vesződöm. Ha lenne időm, hamar befejezném a *Kossuth Lajos és az 1848-as forradalom* című, angol nyelvű monográfiámat. Nem régen foglalkozom a kérdéssel, azelőtt inkább modern német történelemről, a weimari köztársaságról és a fasizmusról írtam. Ha minden jól megy, őszre elkészülök a kéziratral. Legfőbb gondom, hogy miként elégítsem ki mind a művelt amerikai olvasót, mind a magyar történelem szakértőit. Úgy érzem, hogy elég új levéltári anyagot találtam Budapesten ahhoz, hogy a szakértő érdeklődését is felkeltsem. Legyünk optimisták: 1975-re az olvasók kezébe kerül a könyvem.

— *A Tribuna României egyik cikkéből tudom, s azóta Öntől is hallottam, ismét Romániába készül, hogy részt vegyen az ez év nyarán Suceaván megtartandó történelemtudományi kongresszuson. Mi a profilja ennek a tudományos jellegű találkozóznak, és mivel járul hozzá Ön a kongresszus munkálataihoz?*

— Augusztus 18. és 21. között Suceaván tartjuk az első román—amerikai történésztalálkozót. Innen tizen megyünk, hogy a román kollégákkal megvitassuk a román történelemnek azokat a kérdéseit, amelyekben a román—amerikai történész együttműködés eredményesnek bizonyulhat. Nagy jelentőségű lépés ez: út a közös kutatás és a közös könyvkiadás felé. A konferencia témái: a felvilágosodás kora a dunai fejedelemségekben és Erdélyben, a román nemzeti gondolat fejlődése a XIX. század első felében és Románia szerepe az I. világháborúban. Ha a találkozó sikeres lesz, amiben biztos vagyok, akkor jövő év őszén New York-

ban találkozunk ismét. Jőmagam a román nemzeti gondolat kérdésével foglalkozó ülészakon tartok előadást.

— *Első találkozásunkkor, Bukarestben, 1973 nyarán, Ön elmondta, mennyire sajnálja, hogy nem látogathat el Kolozsvárra is. Említette akkor, hogy szereti ezt a várost. Örülnék, ha megindokolná a vallomását, amely nekem, mint kolozsvárnak, igen jólesett.*

— Szeretem Kolozsvárt, mert rajongok minden városért, amely nagy történelmi múlttal rendelkezik, patinája van, és művelődési szempontból jelentős. Magát a várost csak egyszer láttam, gyerekkoromban. Az új Kolozsvárt nem ismerem, a nyáron szeretném megismerni. Annyi mindent olvastam Kolozsvárról, hogy úgy érzem, tudakozódás nélkül is eltalálnék mindenhova.

— *Tudomásom van róla, hogy Ön olvassa a Korunkot. Lenne szíves néhány szót mondani a folyóiratról, arról, hogy milyen cikkek érdekelték, kiknek a nevére figyelt fel?*

— A *Korunkot* rendszeresen kézhez kapom, hála a szerkesztőség figyelmeségének. Nem szabadna bevallanom, mert New York-i provincializmusomat bizonyítja, mennyire meglepett a *Korunk* ragyogó stílusa, mondanivalójának újszerűsége, íróinak tájékozottsága. Minden érdekel, ami a folyóiratban megjelenik, bár nincs időm az összes cikkeket áttanulmányozni. Igen nagy élvezettel olvasom a történelmi tárgyú értekezéseket, különösen Jordáky Lajos írásait. Az 1848-as forradalommal kapcsolatos cikkeket monográfiámban is idézni fogom. Szívből köszöntöm a *Korunk* és a *Korunk Évkönyv* szerkesztőit és munkatársait, s hálás vagyok nekik, hogy olyan sokat tesznek kultúránkért. Bár Amerikában is felmutathatnánk ehhez hasonló magyar kulturális folyóiratot!

Incze Ferenc: Arcok

Múltidézés a moralitás jegyében

„A humánum gondolata kavarog itt mindig, mert a humánusra Erdélynek oly nagy szüksége van, mint a falat kenyérre“ — írta az erdélyi szellemiséget jellemezve Kacsó Sándor 1938-ban. Most, hogy önéletrajzi visszaemlékezéseinek második kötetről* készülök beszámolni, indításként e tételt kell idéznem, mert úgy érzem, könyve hitelesen fejezi ki e krédónak elkötelezett pálya erkölcsi nagyságát s emberi szépségét. Tudjuk, eszmény és valóság között a történelem viharai-ban nem volt olyan teljes összhang, mint ahogy az Kacsó megszépítő summázásában jelentkezik. Ami nem volt, nem lehetett egyértelműen érvényes egy hányatott sorsú, tragikus ellentmondásokról szaggatott országrész távolról sem egységes szellemi képletében, maradéktalanul annak bizonyul a szerző életében, amelyben tett és szó, elvek és hétköznapi cselekvés kiegészítik egymást.

Sokféle szempontból lehet, kell is méltatni Kacsó — kiemelkedő események, tettnek számító — memoárjait. A jelígenek beillő indító-idezet azonban arra készítt, hogy mindenekelőtt etikai jelentését emeljem ki. Meggyőződésem (s ennek már kifejezést adtam), hogy (különösen a fiatalabb nemzedékek szempontjából) főként azok a visszaemlékezések bizonyulnak tanulságokban gazdag, katartikus hatású olvasmányoknak, amelyek nem csupán egy többé-kevésbé távoli korról közvetítenek ismereteket, hanem mai problémáinkban, vívódásainkban is eligazító magatartás-modelleket kínálnak. Ehhez pedig elengedhetetlen, hogy a visszaemlékező bírálattalag viszonyuljon múltjához, kortársaihoz és akkori döntéseihez, mintegy demonstrálva az önmeghaladás szükségét a változó idők sodrában. Persze, ez az igény nincs ellentétben a következetesség, a helytállás, az eszmei hűség s az áldozatvállalás követelményével. Kacsó Sándor könyve kitűnően is példázta ezeket az erényeknek a komplementaritását. A *Fogy a virág, gyűl az iszap* erkölcsi értékét méltatva, nem hagyhatom elismerés nélkül szerzőjének — említett önkritikai szemléletéhez kapcsolódó — őszinteségét, puritánságát, önvizsgáló szigorát és szerénységét sem. E nagy erkölcsi-emberi kvalitások viszont csak fokozzák Kacsó visszaemlékezéseinek forrásértékét a két világháború közötti kisebbségi létről, a romániai magyarság „kisebbségi létélmény“-éről.

Ez az élmény pedig nem egy elvont közügyiség síkján, hanem az egyéni, családi és közösségi lét valaminő — örömtől, bánatokról kísért, bölcsességtől és poézistól belengett — szerves egységében jelentkezik, ami Kacsó tanúságtételét igaz emberi dokumentummá avatja. Ahogy a gyakran lírai hangvételű, a születést a haláltól elválasztó iven mozgó önéletrajzi részletek a korabeli társadalmi-politikai-irodalmi viszonyok tárgyilagos felelevenítésébe beépülnek, az nemcsak s talán nem is elsősorban az író fölényes mesterségbeli tudását dicséri, hanem éppen a már említett élet-egységet fejezi ki. Jelzi, hogy a modern társadalomfejlődés elidegenítő, s a múltbeli kisebbségi lét személyiségsorvasztó mechanizmusai ellenére az önmagát, sorsát tudatosan választó és változtató egyéniség megközelítheti a teljességet.

Totalitásigény jellemzi egyébként messzemenően Kacsó Sándor könyvét. Ezért bizonyul ez a hiteles múltidézés az önismeret nélkülözhetetlen forrásának, alkotóelemének. „A feledés száműzetésbe visz, emlékezés a megváltás titka“ — mondtotta a bölcs, és ha a memória nem is szavatolja egymagában az üdvösséget, bizonyos, hogy népek, nemzetiségek amnéziája vagy közömbössége történelmük iránt — jövőjükét tenné kérdésessé. Innen a hagyományápolás fontossága, innen az ahistorizmus még itt-ott kísértő, kellően fel nem ismert veszélye. A nemzeti hagyományok ápolásában változatlanul időszerű osztálykritérium érvényesítése azonban nem azonosítható valaminő beszűkítő, értékkipusztító törekvésekkel; ez a szempont az értékek széles karolású tudatosítását, értelmezését és hierarchizálását igényli. Valóban, nincs olyan autentikus érték egy nemzet vagy egy nemzetiség örökségében, amelyről lemondhatna, amelyet pusztulni szabadna hagynia. Kacsó Sándor könyvének egyik jelentős érdemét éppen abban látom, hogy az egykori

* Kacsó Sándor: *Fogy a virág, gyűl az iszap*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1974.

kisebbségi lét szinte teljes (a társadalmi, gazdasági, politikai, művelődési, egyházi stb. vonatkozásokat érintő) bemutatásával együtt olyan értékeket is felmutat, amelyekre eddig vagy nem figyeltek fel eléggé, vagy szűklátókörűen mellőztek, nem-ritkán pedig szektáriánus módon tagadtak. Kítűnő emlékezetének, elforgatlan (ellenfeleit is megszólaltató) történelmi rekonstruálásának köszönhetően, most közel kerülhet az olvasó azokhoz a különböző miliókból származó emberekhez, akik a két háború között a demokratikus közvéleményt képviselték, s akik valóban az erdélyi emberséget hordozták. Akiknek felfogásában és magatartásában a Fábry-féle humánus, a kétségbevonhatatlan értékekke szublimált-kompenzált kisebbségi létélmény megragadható. A Kacsó nyitotta széles panorámában nem csupán a kisebbség zömét alkotó egyszerű dolgozók jelennek meg. Nemcsak a közép- és felső tagjai vonulnak fel gyakran illúzióikkal s egyben a maguk hűségével anyanyelv és nép iránt, hanem megismerhetjük azokat a közéleti személyiségeket, magyar párti politikusokat s egyházi tényezőket, akiket az adott helyzet józan felmérése, bizonyos történelmi tanulságok levonása s talán éppen az a sokat idézett erdélyi szellemiség is arra készítetett, hogy tevőleges szerepet vállaljanak a jogegyenlőségért folyó küzdelem egyik vagy másik frontján. És nemcsak személyekről, hanem intézményekről, írói társaságokról, folyóiratokról, lapokról, politikai szervezke- dekről, szövetségezetről, gazdasági egyesületekről is szó van, hiszen viszontagsá- gos létük és működésük elválaszthatatlan attól, amit sommásan a felszabadulás előtti romániai magyar közéletnek szokás nevezni.

Ne gondoljuk azonban, hogy a mindezt árnyaltan bemutató retrospektíva for- rása a szerző valamilyen eszmei határozatlanságában, békülékenységében talál- ható. Nem, Kacsó Sándor nem alkudott meg sem akkor, sem memoárjának szer- kesztése közben. Nem szépit, és nem akarja összebékíteni a tüzet a vízzel. Aki olyan szigorú tud lenni önmagával szemben, mint ő, annak semmi oka arra, hogy elvtelenül elnéző legyen mások hibái vagy bűnei iránt. A *Fogy a virág, gyűl az iszapot* elejétől végéig erős polemikus hangvétel jellemzi. A *Brassói Lapok* köz- véleményt formáló, bátor vezércikkírója, az egykori riporter, aki szenvedélyes hangú anketokban leplezett le a népnéző bankokat, panamázó hatóságokat és a fasizmus felé tájékozódó politikai klikkeket, aki dacolt érdek-maffiákkal, vidéki és fővárosi potentátokkal, most 30–40 év távlatában is fegyverként forgatja tol- lát. Céltáblái változatlanul azok, amelyek akkor voltak, amikor a jobboldali-kle- rikális *Erdélyi Lapok*, a megátalkodottan reakciós Gyárfás Elemér és társai ellen harcolt. A régi csaták felelevenítője azonban ma már a szocialista humanizmus magaslatáról tekinthet vissza egykori küzdelmeire, amelyeket a népi-transzilva- nista szabadelvűség fegyverzetében vívott.

Igen, Kacsó Sándor könyve alapján véve: harci krónika. A családi idill derűs mozzanatai csak egy-egy ellenpontként hangsúlyozzák e múltidézés mili- tans jellegét. És ez a vonás uralja a könyv jó részét kitéltő sajtótörténeti ada- lékokat. Azon a gazdagon árnyalt társadalmi freskón ugyanis, amelyet Kacsó a harmincas évek erdélyi magyar világról fest, élénk színekben ugrik elő a sajtó. Az újságírást, a publicisztikát szolgálatnak tekintő emlékiró szinte napról napra menően pergeti le előttünk főként a Brassói Lapok számairól készített — merész akciókban és konfliktusokban bővelkedő — montázsát. Ebből a visszatekintésből a mai sajtótörténeti kutatók számára is releváns felismerés adódik: az újság, e hagyományos tömegkommunikációs eszköz megkülönböztetett fontosságú funkció- t töltött be a kisebbségi magyarság életében. Fókusként gyűjtötte össze a társa- dalmi-művelődési életének összes területeiről származó információkat. Leleplezett és oktatott, kezdeményezett és szervezett. Hatékonyan alakította közvéleményét. Rádió és televízió hiányában a demokratikus haladó napilapok munkáltak a helytállásnak, az erők összefogásának tudatát, napirenden tartották a problémá- kat, s a különböző akciókról tudósítottak. A sajtó volt a nyelvápolás fóruma a tömegek számára, s a nemzetiségi tudat oly lényeges tényezőjének, mint az iro- dalomnak, egyik fő istápolója. Éppen a Brassói Lapok immár sárguló oldalainak átlapozásával, illetve élményszerű közvetítésével válik Kacsó Sándor könyve a kisebbségi élet valóságos enciklopédiájává. Megtaláljuk benne a közbirtokosság kérdéséről a parlamenti csatáig, az iskolaügyektől a Népszövetséghez (eredmény- telenül) benyújtott panaszokig mindazt, ami ezt a létet pozitívumaiban és negatí- vumaiban jellemezte.

Ez a lexikon azonban nem tények és adatok száraz leltára. A „szolgáló” harcos újságíró krónikájából az egykori küzdelmek egész stratégiája és taktikája bontakozik ki. Megismerjük a dagály s az apály szakaszait, és megtanuljuk belőle az aprómunka építő, reménytápláló erejét, hősiességét becsülni. A gyakran vakme- rően támadó Kacsó Sándor „vissza is tudott vonulni”, hogy a szövetséget-szer-

vezésnek, olcsó könyvek kiadásának sziszifuszi munkájával ne csak kenyeret biztosítson, hanem jövőt is építsen. A *Fogy a virág, gyűl az iszapban* nyújtott „harcászati szabályzat”-ban a következetesen demokratikus kisebbségi törekvések vezérelveit (alkalmazásuk példatárával együtt) foglalja össze. Akiben Németh László és Keresztury Dezső a „gátkötő székely legény”-t látta, aki a szökevények *Nem lehet!*-jével szemben szinte maximális tartalommal tudta feltölteni az *Ahogy lehet!* rezignációra is készítő jelszavát, vallotta és vállalta, hirdette és alkalmazta ezeket az elveket.

A Kacsó könyvét meleg elismerés hangján méltató Méliusz József így jellemzi ez elvekben konkretizálódó „nemzetiségi realizmus”-t: „Az antidemokratizmus, a hitbuzgalmi konzervativizmus, a nacionalizmus ellen. Önnevelés a kisebbségi demokratizmusra. Melynek a harmincas évek második felére a történelem új nevet adott: antifasizmus. És hiteles tájékozódást a román demokratizmusra, antifasizmusra. Fasizmussal, reakcióval szövetkezni mindig is kisebbségi öngyilkosság volt.” Ez az elvi hitvallás s a szellemében érvényesülő, meg nem alkuvó magatartás avatta Kacsó Sándort a pártvezette MADOSZ szövetségesévé, a Vársárhelyi Találkozóban csúcsozó, népfront jellegű mozgalom egyik reprezentatív szószólójává. Azoknak a rétegeknek a hiteles képviselőjévé, amelyek nélkül minden kisebbségvédelmi kezdeményezés meddő maradt volna, de amelyekkel szövetségben a MADOSZ is kinőhetette a szektarianizmus gyermekbetegségét. Kacsó könyve ilyenképpen a népfrontpolitika történelmi lehetőségének és szükségszerűségének meggyőző bizonyítéka.

Csehi Gyula „párhuzamos önéletrajzok”-nak nevezte az utóbbi években e tájakon örvendetesen szaporodó memoárokat. Méliuszt viszont az nyugtalanítja, hogy a Kacsóval párhuzamos életrajzok lehetséges szerzői már nemigen mutatkoznak, s noha a *Fogy a virág, gyűl az iszapot* olvasva önmaga történetét élte újra, ő sem fogja ezt megírni. Valóban, a párhuzamosság gyakran jellemzi az utóbbi fél évszázadot átfogó önéletrajzokat. Én azonban azokra az érintkezési felületekre, egybefonódásokra hívnám fel a figyelmet, amelyek valaminő *szerves egységet* teremtenek például Kacsó Sándor és Nagy István önéletrajzi kötetei, valamint Méliusz József — ugyancsak életrajzi jellegű —, második kiadásában nagy sikert aratott *Sors és jelkép* című könyve között. Méliusz így jellemzi könyvének társadalmi-szemleli hátterét, „valóság-kanavász”-át: „Nálunk, a romániai nemzeti-kisebbség plebejus vonulatán, az előkészítés gyakorlatilag a Magyar Dolgozók Szövetségének — MADOSZ — mozgalmi szellemét itatta át. Nemzeti-forradalmi szervezetünk ilyenképp egészítette ki népi-nemzeti radikális tartalommal az osztályharc tényeire támaszkodó proletárforradalmi tendenciát és agitációt. A *Korunk* is a kettő intellektuális szintézisét teremtette meg, így lehetett magyar, romániai és internacionalista, s érkezhett el a népfront idején fejlődése minőségi csúcsára az antifasizmus szintetizálásában.” Nos, ha Nagy István, aki oly sokat köszönhet Gaál Gábornak, ezt a döntő szerepű proletárforradalmi tendenciát s a belőle kinövő munkásértelmiséget ábrázolja, a *Korunk*-szerkesztő Méliusz pedig a párt irányítása alatt kibontakozó nemzeti-forradalmi mozgalomban tevékenykedő humanista írástudót eleveníti meg, Kacsó Sándor azt a réteget hozza most be történelmi tudatunkba, amelynek az említett népi-nemzeti radikalizmus a kifejezése volt. Mélyen szimbolikusnak érzem, hogy szószólójuk, Kacsó Sándor eljutott a román demokrácia erőivel való szövetség gondolatáig, a köztársasági Spanyolország melletti szolidaritásig, eljutott ahhoz a harcoss antifasizmushoz, amely a három memoár közös eszmei vezérmotívuma.

Éz a három mű gyarapodó memoáriródmunk csúcsait jelenti. Mindannak a színe-javát, amit egy sok csatát vívott, reményekben és csalódásokban, sikerekben és kudarokban gazdag életet élt nemzedék íróexponensei tanulságokban és intelmekben megfogalmazhattak. És miután egyes nepek művelődésében gyakran néhány műfajnak kell egyszerre több funkciót is teljesítenie, más műfajokat, kutatási ágakat helyettesítenie, pótolnia, nem tűnik túlzásnak az a hipotézis, hogy ezek a minden szempontból magas színvonalú önéletrajzok a maguk globális jellegével, társadalmi keresztmetszeteket nyújtó képeivel, forrásértékű adataival máris a romániai magyarság két világháború közötti korszakának jobb megismerését szolgálják.

PÁLL LAJOS

CSERÉPPÉ ÉGETETT

Cseréppé égetett,
vén-asszonnyá festett
korondi-Mária,
ne kísérts engemet!

Cserép boldog-asszony,
három egy arason,
katonásan sorba,
áznak a harmaton.

Az első didereg,
második szendereg,
ázik a harmaton
a mária-sereg.

Körbe fák ámulnak,
ágak holdért nyúlnak,
cserép bánat könnyűk
hull az igazaknak.

CSAK

Csak szent bolond ne legyek,
kit főlemel a tisztelet,
s asszonyt adnak hozzám,
 bokályos szobát,
és boldogságban fulladozva
hordozzanak házról házra,
tenyérről tenyérre,
ágyról ágyra,
mint a betegséget,
minek fájdalmát nem ismerik.
Ha már annyi hidon innen,
ha már annyi hegyen innen,
a születésen innen,
maradt epém, álmom a léthez,
csak szent bolond ne legyek,
ki kevés volt valamire,
 s nem maradt más útja
 tehetetlenségében.

KÉT VONAT KÖZT

Két vonat közt kifutni a térre,
mint Marini lovasa a csoda előtt,
mikor a gyomor a gerinchez tapad,
s a levegő útját elvágja a gége,
s hogy néma maradhass, karod nem lendül
 magasba,
vagy mint a farkas, a holdra nyüszíteni
társtalanságod szorító panaszát...
... Két vonat közt ott ülni másokkal
falkában, csordában, csoportban, nyájban,
mint Ferenc előtt, hallgatni a szót,
vonalak, formák féfelmetes bizonyosságát,
hogy nem csak a föld, örök anyánk
 lesz boldogabb tőlünk!

SOMLYAI LÁSZLÓ VIASZTÁBLÁK

KÉPEK A FELSZABADULT KOLOZSVÁRRÓL

VILÁGOSSÁG ŐSZI FÉNYBEN

Ott álltam a vasúti töltésen, Kolozsvár határában. Öt nappal azelőtt még biztos volt, hogy elpusztítanak, s öt nappal azelőtt, adott pillanattól kezdve („Dáváj, pási dáma!”) már biztos volt, hogy életben maradtam. S ahogy az élőlények világában „túlélni” időtlen idők óta mindig is annyi volt, mint „győzni” — akkor, 1944 őszén én is győztesnek éreztem magam. Minden érzékszervem a magam külön győzelmét ünnepelte: életben maradtam! Igaz, felvetődött bennem, hogy „miképp s miért?”, de mintha a tudatomon kívül vetődött volna fel, távolian és mellékesen, miközben a velem együtt életre ítélt fűvet-fákat néztem.

Az Északi-Kárpátokból szovjet, Halmi-tól román katonák hoztak hazafelé, és a teherautóról ott tettek le, ahol álltam. Az októberi ég kék volt, én huszonöt éves, és a reggeli napfény meleget ígért; a győztes én voltam, és éreznem kellett, hogy győztem.

— Szervusz, Kolozsvár! — kurjantot-tam, s vártam a választ, mint egykor Dodonában a pogány az orákulumot, amelyet, ha kétértelmű is, az ember a maga érzései szerint értelmezhet.

De Kolozsvár hallgatott. Meg kellett értenem: munkájába mélyedten aznapi élményriportját írta, viasztáblákra s finomra hegyezett stílussal, hogy könnyebben gördüljenek a betűk, aztán meg nyilván azért is, hogy törölni is könnyebben lehessen. Kicsit később mégis felnézett munkájából; pillantása halálisan fáradt volt, s a szeme véraláfutásos. — Szervusz, testvér, hát megjöttél? — és mielőtt visszahajlott volna munkája fölé — éreztem —, rámbizott a sok közül egy viasztáblát, aznapi élményriportjának egy töredékét. Három ponttal kezdődött. Így:

...felrobbantott sínek, szanaszét heverő talpfák; a töltés — mint egy hosszabban kinyújtózottatott hulla. Nehezen botorkáltam előre. Balra a Vasúti Műhelyek. Romokban. Jobbra az állomás. Romokban. Az országúton szovjet tankok és román motorizált egységek vonultak nyugat felé... A kanyaron túl, a töltésen csapatnyi ember. Dolgoztak. Csákkánnyal, lapáttal, sínvágó eszközökkel. A Vasúti Műhelyek munkásai. Múlt nap — magyarázták — jött egy ember, gyűlésbe hívta őket: a vasútvonalat kell rendbe hozni, az most az első. Imponált. Ők azt se tudták, mihez kezdjenek, ez meg oda mert állni, és eldönteni, hogy mi legyen az első! Csak azt ne tette volna hozzá, hogy: „lesz, aki megfizeti.” A régi gazda eltűnt, új még nem jött, akkor ki a fene fog itt fizetni? De az embert többen is ismerték, a nevét is tudták: Timofi. Amit mondott — vélekedtek —, a szakszervezet nevében mondta! Hát aztán? Akármilyenfi, a gazda nevében csak a gazda szóljon. Megeshet, hogy a régi nyelvviszsgát hozza magával, és a fizetség egy nagy rúgás lesz; volt már arra példa. De a mindenségeket! Hát nem értitek? A réginek befellegett, új világ van születőben. Új? Lehet. De azért a nap csak nap marad, a föld csak föld, az ember csak ember, a román román, a magyar magyar; akkor ugyan mi változik?

— A hatalom! Az változik meg... — s úgy mondták ki, mint hitvallást: Munkáshatalom! Kommunista Párt!

Kis szél kerekedett, és szavaikat zászlókként lobogtatta felettünk. A töltés aljában fehér folt. Újságforma. De nem mertem hinni, hogy csakugyan az. Ideadták. Egyetlen lap volt. Egyik oldalán a címe: VILÁGOSSÁG. A másik olda-

lon, lent a sarokban két név: Főszerkesztő: Balogh Edgár. Felelős szerkesztő: Nagy István.

— Szervusz, Világosság!

Nem messze tőlem fiatal, barna leány állott. Szemében különös fények; bölcs megértést éreztem benne, meleg testvérségét s még valamit: erőt. Feléje lobogtattam a lapot. — Világosság!... S hittem benne, hogy ezután már semmire sem lesz olyan nagy szükség, mint bölcs megértésre, testvérségre, erőre; egyszerűen: világosságra.

Menni készültem. Megfogták kabátom ujját, visszahúzták. Az országu ton hadifoglyok csapata kigyózott nyugat felől kelet felé. Féltek. Az örök még azt találják hinni, szökevény vagyok, és mire kimagyarázokod, már késő lehet.

A LEGNAGYOBB ÉLMÉNY

Hányan voltunk, hányan lehettünk akkoriban Kolozsváron? A neves statisztikus, Lászlóffy Dezső, akihez a kérdéssel nemrég fordultam, felvonta a vállát. Nincs erre vonatkozó adat. Akkoriban fiatal fiú volt, vármegyei házi kistisztviselő, s még csak nem is sejtette, hogy egyszer statisztikus lesz. Az akkori időkről csak azt mondhatja, amihez élménye fűződik: az emberek valahogy közelebb érezték magukat egymáshoz.

Abban állapotunk meg, hogy néhány nap múlva visszamegyek hozzá, addig utánané a dolognak, és hátha kiokoskodhatunk legalább egy hozzávetőleges választ a kérdésre. De akkor már tudtam, hogy pontos adatról le kell mondanom. Felkerestem s kifaggattam hát másokat, akik a front átvonulásának pillanatát Kolozsváron élték át. Milyen volt? Mindnyájan másképpen mondták el, ám mindnyájan azonos módon érezték valamit, amit Asztalos Mihály, a Vasúti Műhelyek akkori munkása — ma nyugdíjas — annak idején így fogalmazott meg: „attól a pillanattól kezdve ez a város valahogy már nem ugyanaz a város volt, s az élet nem ugyanaz az élet“... Sok más kolozsvári emberrel úgy próbáltam felidézteni emberi magatartásokat, eseményeket, helyzeteket, hogy abból kiéreződjék, ami számukra a „legnagyobb élmény“-t jelentette. Persze, az élmények nem leltári tárgyak, nem lehet őket sorszámozni, s külön-külön feltüntetni értéküket; egymásba kapcsolódnak, és összegezve hatnak. Mégis, ahogy beszéltek, szavaik között ott bujkált a vallomás: „akkori legnagyobb élményem — én magam voltam!“

Nem mintha bármelyikük valamilyen „főhős“-nek képzelte volna magát. El-

A Boldog utcán túlról a Boldog utcán át haladtam a város szíve felé. Olyan csend volt, mint a temetőben szokott lenni, mielőtt a pap beszélni kezd. A házak sora volt a gyászoló gyülekezet. A ház, ahol az asszony lakott, aki szeretett. Családostul erőszakkal „kiürítették“ nyugat felé. A ház, ahol a gyerekkori barát lakott. Még 40-ben családostul „átdobták“ a feleki határon. A ház, ahol a kislány lakott, akinek gyermekfejjel udvaroltam. Családostul deportálták... A hid felrobbantva, romjai a Szamosba hullva. A sebtében elkészített pontonhid előtt katona. Civilt át nem eresztett. Merre kerüljek, hova menjek?

Hova mehettem volna? A világosság közkatónájaként — a Világosság szerkesztőségébe.

lenkezőleg. Önmagukhoz, magatartásukhoz, tetteikhez fűződő nagy élményük az volt, ahogy a történelmi pillanathoz viszonyultak — függetlenül attól, hogy a vasútvonal újjáteremtésén munkálkodtak, vagy tisztviselőként javukat adminisztrálták, a nyugat felé nyomuló hadsereg számára bakancsokat gyártottak, vagy jobb híján öngyújtókat készítettek, mert hát élni kellett valamiből. Szinte minden emberi megnyilvánulásban a történelmi pillanat jelentkezett: egyszerre érezték a történelmet s benne önmagukat.

A hajdani vármegyei kistisztviselő a mai neves statisztikus pontosságával fogalmazott: az emberek közelebb érezték magukat egymáshoz... Mert hát emberhez méltón élni, gondolkodni, lélegzeni sem lehetett másként, mint a többi emberrel együtt! A tömeg újjászületett élet hordozójaként született újjá. S éppen ezért: életrajzi adataival kapcsolatban sehoggy sem lehet mellőzni a kérdést: tulajdonképpen hány ember együvé tartozása, közös fellépése jelentette itt akkor — sorsalakító politikai értelemben — ezt a közösséget?

Lászlóffy Dezső „mindentudó kisnote-szében“ két adat: a legutolsó „régii“ és az első „új“ népszámlálás adatai szerint Kolozsváron 1930-ban 104 000, 1948-ban pedig 122 000 ember élt. Vajon lehet-e ebből arra következtetni, hogy például 1941-ben a kolozsvári lakosok száma 110 000 volt? Az adatok bizonyosságához szokott statisztikus idegenkedve csóválta a fejét, aztán mégis rám hagyta, hogy: „úgy körülbelül.“

De ebből hányan hiányozhattak 44 ószének történelmi pillanataiban? Dr. Kertész Miklósnak, a kolozsvári zsidó közösség elnökének adatai szerint 15 000

kolozsvári lakost deportáltak. Viszont a sorkatonáskodásra kötelezettek, munkaszolgálatra kényszerítettek, a fronton el-
esettek vagy bármi módon fogságba ke-
rültek, illetőleg különböző okok miatt
elmenekültek vagy erőszakkal „kiürítet-
tek” számával kapcsolatban még megkö-
zelítően pontos adatot sem találtam se-
hol. Az állampolgári lajstromozásért an-
nak idején felelős, tekintélyes politikai
vezető úgy tájékoztatótt, hogy a kimu-
tatásokban kereken 80 000 ember szere-
pelt. A lajstromozás azonban később
kezdődött, és még később fejeződött be,
amikor sokan — nem tudni, mennyien
— már hazatértek.

A „jelenlevők” és a „távollevők” ará-
nya a különböző tevékenységi területe-
ken nem ugyanaz volt. A Vasúti Műhe-
lyek, a Fűtőház, a Pálya- és Hídkarban-
tartási részleg, sőt az Úgyvezetőség dol-
gozói is — kis kivételtől eltekintve — itt-
hon maradhattak. Így Gheorghe Timofit
— nem sokkal az emlékezetes gyűlés
után — mintegy 3000 kolozsvári vasúti
dolgozó választotta meg szakszervezeti
titkárrá. Viszont az acélárugyár — a
mai Unirea — dolgozóinak még a fele
sem jelentkezett munkára: alig valami-
vel többen, mint háromszázötvenen. S
láttam a jelentést, amelyben a Dermata
akkori „ötös tanácsának” elnöke, Ioan
Micu kimutatta: a gyár 3000 dolgozója
közül 2000 állt munkába: ennyi nevében
vállalta, hogy napi 800 pár bakancsot fog-
nak gyártani a front számára. De meny-
nyi volt ebből a munkás?... Az akkori
szakszervezeti vezetők meglehetősen ne-
hezen egybehangolható adatai szerint a
nagyipari jellegű termelésben közvetlenül
érdekelte kolozsvári munkásság összeít-
száma akkoriban semmi esetre sem volt
kevesebb 7500-nál, de nem is sokkal
több, mint 8000... Ám ez az aránylag
kis létszámú munkástömeg már egy fel-
szabadult ország új élet felé törő mun-
kásosztálya részének tudta magát, és ép-
pen ezért az is volt; ugyanakkor a nem-
zetközi munkásosztály részeként győz-
tesnek tudta magát, és éppen ezért az is
volt; mint ilyen óriásnak érezte magát,
és éppen ezért az is volt.

Az első tüntetés, a kolozsvári munkás-

MINT ÓRIÁSI SZTETOSZKÓPBAN...

— Jánoska, te itt?!... Szaktársak! Itt
van, visszajött Micu Jánoska...

Börtönből jött, és visszatérésének tör-
ténete valójában a fasiszta uralom utol-
olsó napjaiban egy bírósági teremben kez-
dődtött, ahol — az augusztus 23-i buka-
resti események s a harcéri helyzet
nyomása alatt — néhány közéleti ember

ság akaratának első szabad megnyilvá-
nulása!

Akiket faggattam, ma is idegeikben
érezik az élmény melegét. Mégis, mi volt,
ami azt kiváltotta? „A lelkesedés!”... „A
jövőbe vetett hit!”... „Ahogy a tömegek
és a kommunisták egymásra találtak!”
... De Asztalos Mihály — annak idején
— másképp magyarázta. A tüntetés után
még visszament dolgozni; csak estére jött
haza. Lakótársak voltunk. Milyen volt?
Bólintott: „Jó volt, sikerült. Jól kijött,
hogy amit akarunk, mind akarjuk, amit
mondunk, mind mondjuk!” Mert számá-
ra ez volt az élmény: a munkás rátalált
osztályára.

Hogy milyen volt? Az volt a foglal-
kozásom, hogy ott legyek, és megírjam:
ilyen volt. De már amikor a sarkon be-
fordultak, átkoztam a sorsom, hogy film-
felvevőgép helyett csak papírt s ceruzát
adott a kezembe, mert én ezt megírni
nem tudom, és nem is fogom tudni so-
ha... Munkaruhában jöttek, és lépteik
dobbanásában, tartásukban, hangjukban,
arcukon érzett, hogy munkából jönnek;
lecsapták a szerszámot, épp csak ahhoz
volt idejük, hogy a kezüket megmossák,
vagy ahhoz sem, mert itt a munkánál
is fontosabb dolguk akadt, mert ide-
hozta őket az indulat s akarat: jelent
birtokolni, jövőt biztosítani, szabadsá-
got, életet védelmezni. Soraik között s
fölött valami megfoghatatlan, leírhatat-
lan — csak idegekkel érzékelhető — erő.
Elemi erő. Emberi erő. Emberséges erő.
„Hányan voltak?” — fogadtak a szer-
kesztőségben. „Ott volt az egész embe-
riség jobbik fele, de azt, hogy hányan
voltak, tőlem ne kérdezzétek!”... A kez-
dő újságíró elmulasztott valami fontosat,
de — ma is hiszem — megérezte a lé-
nyegét. Mert ez a tömeg a humánumá-
val tudott — kezdettől fogva tudott —
magához vonzani egyetemi tanárokat és
kistisztviselőket, kisiparosokat és művé-
szeket, orvosokat, nevelőket és írni-ol-
vasni alig tudó rétegeket, s velük együtt
menetelni történelmi célok felé...

A következő év januárjában Buka-
restben, a szakszervezetek első szabad
kongresszusán, a kolozsvári küldöttek
már húszezer szervezett dolgozót képvil-
sáltak.

és józanabb bírő úgy döntött: jó lesz a
Kolozsváron raboskodó kommunistákat
szabadon bocsátani, még mielőtt a fa-
siszta csapatok innen kitakarodnak...
A zömök természetű, vastag nyakú mun-
kásember akkoriban már harminc-egy-
néhány éves volt. Beceneve fiatal ci-
pészlegény korában ragadt rá a sport-

egylet birkózó-szakosztályán, de a Dermata-gyáriak száján ez a „Jánoska“ már a két világháború közötti idők sztrájkharcai során azt jelentette: a mienk. Azt jelentette később is, 40-ben, amikor sokadmagával együtt kizárták a munkából; 41-ben, amikor le tartóztatták, s eljutott hozzájuk embertelen megkínóztatásának, majd elítélésének híre. S kiváltképp azt jelentette 44 őszén, a gyárba való visszatérések: lelkiileg, erkölcsileg szükségük volt rá, hogy a magukénak érezzék, a maguk emberségének megtestesítőjét, akaratuk kifejezőjét láthassák benne... Ahogy addig is az tudott lenni; akkor is, amikor a gyárból kizárták, és már egy kisiparosnál dolgozott; az ő lakásán megtartott illegális gyűlésen határozták el, hogy újjászervezik a bőripari munkások szétvert szakszervezetét a városban, és főként — minden fasiszta terror ellenére — a hadi üzemmé nyilvánított Dermatában. Titkárnak azonban olyan embert kellett választaniuk, akit a hatóságok nem tartottak nyilván mint kommunizistát. Hencz László mellett döntöttek. Sok más személyes tulajdonságán túl, ez az ösztövr munkásember valóságos művésze volt a mesterségének.

— Hol van Hencz?

Híába keresték. A fasiszta uralom utolsó napjainak egyikén a szerencsés véletlen és egy munkásfiú — Kulcsár Pista — hűségé folytán a fülébe jutott, hogy le akarják tartóztatni. A gyárból haza se mehetett; egy közeli faluban talált rejtekhelyet. De néhány nappal Kolozsvár felszabadulása után már a gyárban volt. A gépe mellé állt, dolgozott. Kicsivel később jött az üzenet: azonnal menjen át a „palotába“, Micu hivatja!

A gyár régi vezetői elmenekültek, a termelés újjászervezését a munkásoknak kellett magukra vállalniuk, ők képviselőjüket Micuban látták, melléje választották még négy társukat, s az így megalakult „ötös tanács“ elnöke ő lett. A helyettese Hencz volt.

A számtalan hasonló történet közül miért éppen ezt a Dermata-gyári történetet igyekszem idemácsolni emlékezetem viasztabláiról? Nehéz róla számot adni. A vasúti összeköttetéstől megfosztott, élelmiszer és fűtőanyag nélkül maradt város gyári és szakszervezeti vezetői minden hétfő reggel a Szaktanácsnál értekezletre gyűltek össze... De várjunk csak! Mit ér egy ilyen átkozottul tárgyilagos mondat, ki érti meg ma már ebből, hogy ezeken az értekezleteken — mint óriási sztetoszkópban — az új élet első szivdobbánásai hallatszóttak, s nemcsak azok; a „gyanús szívzörejek“ is, a fasiszta csapatok kivonulása nyomán kifosztott város nehéz lélegzése is. Min-

den jelentés a nyomasztó gondokkal küzdő Emberről szólt; arról, hogy a „nincs“-ből miképp sikerült előteremteni a dolgozóknak napi kenyérfejadagját, darabka puliszkáját, maréknyi lisztjét, csöppnyi olaját; hogy közben milyen buta kis ci-vódásokkal vagy éppen alávaló rágalmakkal kellett szembenézniük; hogy mindennek ellenére — állják a sarat, dolgoznak tovább... S ebben a helyzetben rendkívüli jelentősége volt a Dermata-gyáriak helytállásának, erőfeszítésének: a „mindent a győzelemért“ szellemében a frontnak szánt bakancson felül termelt minden lábbeli a falvak számára „csereáru“-nak számított; az egész város élelmiszerforgójának megoldásához is hozzájárult...

Egy arc.

A hamar megkopaszodott, sűrűn pislogó Veress Pál finom csontozatú arca. Ő elnökölt; ő tartotta a kezében ezt a sztetoszkópot; neki kellett mindent meghallania, s gyors döntésekkel már-már megoldhatatlanoknak látszó problémákat megoldania. S amikor a tanácskozás légköre már ki tudja, hányféle gond terhével volt telítve — talán anélkül, hogy akarta vagy tudta volna —, a szemével Micut kereste, neki adta meg a szót. — Tessék, Jánoska! — s úgy, mint aki számít rá, hogy most az új élet leg-erőteljesebb szívhangjait fogja hallani; meg úgy is, mint aki ebben a — munkástársai között örökre ráragadt — becenevében érzékeli és érzékelteti, hogy a felszólaló széles háta mögé bátran oda képzelheti a nagyüzem egész munkásságát... A fiatal újságíró azonban ennél is többet látott benne: az erdélyi román és magyar munkások nehéz harcokban fogant testvériségének élő szimbólumát.

Hétfőről hétfőre, mondhatni, „sűrítve“ éltem át közöttük nehéz telünk minden gondját-baját. De a kemény küzdelem hallatlan mozgósító erejét is! Nagy iskola volt, s hittem abban, hogy sajátónknak is — ha azt akarjuk, hogy embernevelő, mozgósító ereje legyen — olyan sztetoszkópnak kell lennie, amelyből kihallatszik az élet minden megnyilvánulása.

Az új év új fordulat ígéretét hozta, és a Kommunista Pártnak még nem volt magyar nyelvű lapja. Úgy döntöttek, hogy az első magyar nyelvű pártlap Kolozsváron jelenjék meg, „egyelőre hetilap“ legyen, és főszerkesztője Nagy István... Ő — tudom — megmondta, hogy sose volt újságíró, nem is akart az lenni, de egy pártfeladatot nem utasíthatott vissza. Teljesítenie kellett, és — lelkiismeretéhez mérten — nem is akárhogyan. S kapott ehhez a feladathoz egyetlen fiatal újságíró: engem. Egy lucskos februári napon láttunk munká-

hoz. Kedvetlen volt, zaklatott, ideges — egészségi állapota sem kielégítő —, ám mindenekelőtt: szigorúan fegyelmezett. „Első számunknak — közölte — tisztelettel kell lennie, nekünk meg úgy készülünk, hogy március első napjaiban megjelenjék!” „De hiszen ez mintegy száz »fleck«: százszor harmincz gépelt sornyi kézirat! Hogy teremtyük elő?” De nem lehetett sokat töprengeni. A lap mind az egy munkatársa talpra szökkent, és — ahogy Nagy István egy visszaemlékezésében megírta — máris rohant hírekért, riportanyagért, ő pedig indult a párt titkárságára politikai állásfoglalásokat tartalmazó cikkeket megbeszélni, papírt szerezni, a nyomdával megállapodni...

Március 3-án — szombaton — reggel, a már kiszedett írások alapján főszerkesztőm elé tehettem az első szám oldalainak „tükrét”. A pártbizottság akkori vezetői közül *Pártlapunk feladatai* címmel Jordáky Lajos a vezércikkünket írta meg; Dr. Teofil Vescan professzortól *Demokratikus egyetemet...* címmel kaptunk egész oldalt betöltő, mélyreható elemzést. Nagy István *A szellemi élet tartson lépést* című cikkében vázolta az e problémával kapcsolatos pártálláspontot... Mindemellett képet tudtunk adni a kolozsvári gyárak-szakszervezetek életéről, riportunk is volt: *Hatvan munkás — egy szövetséget*, sőt színházi beszámolóink is. Belpolitikai összefoglalónk *Megmozdultak a tömegek az Országos Demokratikus Arcvonal mellett* címmel — fővárosi jelentések alapján — a velünk szemben álló reakciós táborban mutatkozó bomlási folyamat, illetőleg a földreform jegyében megszülető munkás-paraszt egység erősödésének megnyilvánulásait mutatta be, és az általános belpolitikai helyzet képét sajtószemlével igyekeztünk kiegészíteni. A nemzetközi szemle a kor történelmi eseményeiről érkezett legjelentősebb híreket foglalta össze, az utolsó oldalon pedig a legújabb harctéri híreknek hagyunk helyet. Maradt hely — a vezércikk alatt — a „lapzártakor” érkező fontosabb belpolitikai események számára is... Az önkéntes levelezők írásai közül a Tudor Vladimirescu hadosztály román és magyar ajkú harcosai frontról érkezett leveleinek örültünk a legjobban, amel-

lett azonban kaptunk használható írásokat a közelgő nemzetközi nőnappal kapcsolatban, a Népvédelem tevékenységéről és az ifjúság körében végzett politikai szervező munkáról is.

Sztetoszkóp... — gondoltam, csak éppen legégetőbb problémáink — az infláció, a nincstelenség — nem hallatszának ki belőle, és nem tudtunk „életes” képet adni falvainkról sem. Ismertem Nagy István valóságérzékét, és tudtam, hogy ez nem fogja elkerülni a figyelmét. Hát nem is kerülte el!... Jött Vescan; a pártvezetőség felé ő volt a „kapcsolat”. Falusi riportot — mondta — majd közlünk a következő számban, de abban igazat adott nekünk, hogy gazdaságpolitikai cikket feltétlenül közölnünk kell. Rám nézett. Nagy, meleg fényű szeme volt. „Írd meg te!” — rendelkezett. Nagy István felé fordultam. Szigorú arcán egy izom sem rándult; csak ádámcsutkájának mozgásából következtethetem arra, hogy velem érez. De a hangja keményen csengett: „Az legyen a címe: Új gazdaságpolitika!” Bólintottam. Meglesz...

A következő szerdán, a késő déli órákban már a kezemben volt az első ki nyomott példány: *ERDÉLYI SZIKRA... 1. szám. 1945. március 8. csütörtök*... A fullasztó nyomdai levegőben igazán csak egy pillanatra ágaskodott fel bennem az elvégzett munka öröme. Izzadt voltam, piszkos, borotvátalan, halálosan fáradt, és még halálosabban éhes. Viszszamentem a szerkesztőségbe, átadtam Nagy Istvánnak a példányokat, aztán — le a kantinba! „Annuska, vagy ad egy kis zsiroskenyeret, vagy itt, a szeme előtt éhen halok!” Csak miután erőre kaptam, kezdtek áramlani bennem az érzések: az öröm mellett — keserűség és újságírói szegény... Már tördelés közben kaptam még egy kéziratot, és hozzá az utasítást: két vezércikkünk lesz! Emiatt a február 5-i hatalmas — Groza-kormányt követelő — kolozsvári tömegtüntetésről szóló beszámoló, valamint a Groza-kormány megalakulását és az új kormánylistát is közöltük...

Tudtuk, éreztük, hogy ezzel lezárult egy korszak, és új utakon indultunk el — új küzdelmek, új célok felé.

A néprajzi gyűjtés kezdetei a Bánságban

A Bánság a maga etnikai sokarcúságával kitűnő terepe a néprajzi megfigyeléseknek és gyűjtéseknek. Már a XVII. században Evliya Cselebi török utazó számos adatot őrzött meg útinaplójában a Temesköz népeinek szokásairól, viseletéről, építkezéséről; a XVIII. században a tudós Bél Mátyás *Descriptio Comitatus Temesvariensis* című 1731-ben latin nyelven írt munkájában Temes, Torontál és Krassó megye topográfiai leírása kapcsán a parasztság életkörülményeit is bemutatta; az olasz Griselliniek a Bánság történetéről szóló, német változatban 1780-ban megjelent könyvében oldalakat olvashatunk a tartomány lakosságának sajátosságairól; ezekről a korabeli utazók mindegyike (Johann Kasper Steube, Johann Lehmann, gróf Hofmannsegg és mások) megemlékeznek, s még II. József sem mulasztotta el, hogy bánsági utazásai alkalmával (1768–1773) naplójába egy-egy meglepő felfedezést be ne jegyezzen.

A néprajz mint önálló tudomány a Bánságban a múlt század második felében kezdett kibontakozni. Az első magyar nyelvű temesvári hetilap, a *Delejtű* második évfolyamában (1859) Csaplár Benedek szegedi tanár tollából jelent meg 12 folytatásból álló cikksorozat: *Szózat a néphagyományok gyűjtése tárgyában*. Ezt követően napvilágot is látott a lapban több írás a szellemi néprajz köréből, míg a tárgyi néprajzot a *Delejtűben* mindössze egyetlen, a népviseletről s megőrzése fontosságáról szóló cikk képviselte. Ebben az időben kezdte meg a lippai születésű Atanasie Marinescu a román népköltészet termékeinek gyűjtését, valamint nyelvészeti és etnográfiai cikkeinek közlését; vele körülbelül egyidőben tette vizsgálat tárgyává a magyarszentmártoni Berecz Imre a Bánság lakosságának sajátosságait (*A Bánság népei*. Delejtű, 1859/60., 4 folytatásban).

1880-ban Czirbusz Géza, a kitűnő földrajztudós és etnográfus a temesvári Természettudományi Társulat figyelmét hívta föl a néprajzi gyűjtőmunka fontosságára, rámutatva arra, hogy a Kárpát-medencében „egyetlen vidék sem oly gazdag néprajzi, embertani adatokban [mint a Bánság]. Bolgárok, magyarok, svábok, szerbek, románok, örmények, cigányok egymás mellett és vegyest laknak itt. Azok testi jeleit leírni, szokásaikat összegyűjteni, az egységüket tevő pszichikumot tanulmányozni, itt nyílik a legalkalmasabb és leghálásabb tér.” (Ezért azt indítványozta, hogy a társulat fordítson különös figyelmet az antropológiai és etnográfiai megfigyelésekre, nyisson teret füzetjeiben az ez irányú kutatásoknak, gyűjtse össze a feldolgozatlanul heverő adatokat. E kérdésben Czirbusz a nagyközönséghez is kívánt szólni, és felhívását közzétette az 1881-es temesvári *Házi és népnaptárban* is. A nyolcvanas évek az etnográfia terén érdemleges termést is hoztak. Schwicker Henrik 1880-ban a cigányokról, 1881-ben a németekről, Czirbusz Géza 1882-ben a bolgárokról, 1883-ban a krassovánokról írt alapvető néprajzi munkát.

Az érdeklődés főleg a szellemi néprajzra irányult. Az erre vonatkozó tudományos értékű írások szétszórtnak, könyvek, folyóiratok, hírlapok oldalain lappanganak, a tárgyi néprajz anyaga viszont ma központi helyen, Temesvárott, két gyűjteményben kínálkozik megtekintésre: a Bánsági Múzeumnak a restaurált bástyaépületben elhelyezett néprajzi részlegén, valamint a Vadászerdőn most kialakuló falumúzeumban.

A tárgyi néprajz gyűjtőmunkája a következőképpen indult: 1900-ban Czirbusz Gézát a temesvári főgimnáziumhoz nevezték ki tanárnak. Ittléte alatt azon fáradozott, hogy létrehozzon egy etnográfiai múzeumot. Elgondolását az 1892 óta fennálló temesvári Kárpát Egyesületben propagálta. Megszállottként szorgalmazta az ügyet, s a tanulóifjúság körében is elhittette a néprajz iránti érdeklődés magvát, amiről etnográfiai tárgyú önképzőkori pályafatélek tanuskodnak. A múzeum-alapítás tervéhez sikerült a Kárpát Egyesület hozzájárulását megnyernie, s 1904-ben létrejött a temesvári Táj- és Néprajzlati Múzeum, melynek a felsőleányiskolában Marsits Rozina igazgatónő, műkedvelő etnográfus biztosított otthont.

Még 1904-ben Czirbusz Géza és Kovács Géza szerkesztésében megjelent a Kárpát Egyesület és a néprajzi múzeum közös értesítője *Déli Kárpátok* címen. Első számában a főszerkesztő az összehasonlító néprajz módszere mellett érvel: „Elsősorban a jelenleg még meglevő etnográfiai anyagnak a megmentése és feldolgozása a főfeladatunk, s ennek alapján azon kölcsönös hatásnak kimutatása, melyet 1902-ben államköltségen szerzett. Az adományozásra felfigyelt a Könyvtár-néprajzolatra gyakorolt. Közöljük a délvidéki hét nemzetiség ethnographiájára vonatkozó összes adatokat, megfigyeléseket, ismertetjük a Néprajzlati Múzeum gyűjtött tárgyait és összehasonlítjuk a délvidéki muzeális anyagot a többi ország-részek és a balkánvidéki országok hasonló gyűjtésével.”

A közlőny kérelemmel fordult a közönséghez, hogy pártoló figyelmét terjessze ki a néprajzi múzeumra, adományozzon az etnográfia körébe vágó tárgyakat a XVIII—XX. századból (a régebbieket a történelmi és régészeti múzeum gyűjtötte), mint például: „ünneplő és házi viseletet, fehérneműt, varrottast, szőtest, himzéseket, csipkéket, szalagokat, öveket, népies házi bútorkat, ágytakarókat, asztalterítőket, agyag- és fatálmakat, evőeszközöket, csutorákat, kulacsokat, gyékény- és szalmafonatokat, kosarakat, kasokat [...] stb.”

Első adományozó a temesvári Történelmi és Régészeti Társulat volt, mely 1904 februárjában átengedte a néprajzi múzeumnak azt a 21 néprajzi tárgyat, melyet 1902-ben államköltségen szerzett. Az adományozásra felfigyelt a Könyvtárak és Múzeumok Országos Felügyelősége, és kérdést intézett a Kárpát Egyesülethez, hogy a néprajzi múzeum anyaga tulajdonképpen kinek a tulajdona. A válaszból ezt olvassuk a *Déli Kárpátokban*: „A főtítkár, dr. Czirbusz Géza megnyugtatta a felügyelőséget, hogy ez a múzeum a fölépítendő temesvári múzeum alosztályának contempláltatott elejétől kezdve, s az marad továbbra is, annál inkább, mert Temesvár városa a Táj és Néprajzlati Múzeum berendezésének költségeit nagylelkűen viselte.”

A gyűjtőmunka eredményességéhez hozzájárult az, hogy a szabad liceum keretében Herrmann Antal, a kolozsvári egyetem néprajztanára 1904. március 4-én előadást tartott a bánási néprajzi munka fontosságáról. A Kárpát Egyesület múzeum-pártoló tagjai helyszíni gyűjtéseket is végeztek. Marsits Rozina és Tökés Lajos tanárok a krassovánok vidékéről, illetve a krassói románság köréből szereztek a múzeum számára anyagot. Amellett nem feledkeztek meg arról a célkitűzésről sem, hogy a balkáni népek etnografiájára is kiterjesszék figyelmüket: Marsits Rozina a szarajevói néprajzi múzeumot látogatta meg, s tapasztalatait a *Déli Kárpátok* hasábjain ismertette.

A gyűjtött vagy felfedezett anyag egyes érdekesebb darabjairól a *Déli Kárpátokban* ismertetések szelagokát, öveket, népies házi bútorkat, ágytakarókat, asztalterítőket, agyag- és fatálmakat, evőeszközöket, csutorákat, kulacsokat, gyékény- és szalmafonatokat, kosarakat, kasokat [...] stb. olvashatunk tekerőlantról, húsvéti színes tojásokról, román fakályhárkról és kőtepsikről. Beszámolt a *Déli Kárpátok* az anyag folyamatos számszerű növekedéséről; második számában 56, a harmadikban már 72 tárgy beszerzéséről tudósít. Sajnos, a tárgyi néprajz kibontakozó gyűjtőmunkája nem volt hosszú életű: 1905-ben Czirbusz Gézát elhelyezték Temesvárról, s távozása után nem akadt, aki vállalta volna a *Déli Kárpátok* néprajzi részének szerkesztését; a múzeum pedig az eredeti terv szerint beolvadt a Történelmi és Régészeti Társulat múzeumába, s annak keretében fejlődött a mai gazdag gyűjteményé.

Büchl Antal

Még egyszer a phaisztoszi korongról

Saját szavai szerint kemény és nyers kritikus boncolgatta a *Korunk* 1973. 10. számában megjelent írásomat. Következtetéseim bizonyára azért nem tűntek számára egyfelől eléggé megalapozottnak, másfelől eredetieknek, mert az adott szűk keretek közt nem gondolhattam *módszertani* kérdések érintésére. Ha más nem is, de hogy most erre sor kerülhet, azt Nicolae Vlassa bírálóatának (*Korunk*, 1974. 4.) köszönhetem.

Munkamódszerem főbb szakaszai

1. Mindenekelőtt azt kellett eldöntennem, nem avatatlan, játékos kéztől származik-e a korong jelsora? A felirat következetes voltának elégséges bizonyítéka, hogy az A_1 mező ábrái ugyanolyan sorrendben ismétlődnek az A_4 mezőben, az A_3 ábrái az A_{15} -ben.

2. Azonos színekkel festettem ki az azonos képsorú mezők és az egymás mellett szabályszerűen ismétlődő ábrák alapfelületét. Élénk, kitűnően áttekinthető rendszert nyertem; a korong formális struktúrájának (Nicolae Vlassa ezt „metrikus elrendezésnek” mondja) feltárása nem okozott nehézséget.

3. Bírálóm kifogásolja, hogy a felirat jeleit (melyben ő nyugat-ázsiai sémi hangjeleket lát) képirás-egységeknek tartom. Erre a következtetésre az alábbi összefüggések megfigyelésével jutottam:

Írástörténetileg a feliratot nem látom sem szótag- vagy hangjelíráshoz sorolhatónak, sem szó-szótag és hangjelek egyvelegének; grafikai külalakja is képirást tükröz.

Képirásra mutat az egységek strukturális helyzete: a 19-szer előforduló férfifej *mindig* a mező legutolsó tagja. Hangjelölés vagy szótagírás esetén ez a tény olyan nyelvre utalna, melynek *leggyakoribb* hangja (hangcsoportja) *mindig* csak szóvégen áll, soha máshol. Természetes nyelvnél nem számíthatunk ilyen szabályra.

Az említett férfifej a korong A oldalán 14-szer, a B oldalon csak 5-ször látható. A sisak-jel az A oldalon 3-szor, a B-n 15-ször fordul elő. Hosszú szóvegről lévén szó, újra csak képirással magyarázható a feltűnően egyenetlen szórodás.

A 45 jel közül csak 23 szerepel a korong *mindkét* oldalán. Az A oldalon 10 olyan jel szerepel, amely a B oldalról *hiányzik*, a B lapnak 11 képét *egyszer sem* láthatjuk az előlapon. Hangjelölés vagy szótagírás esetén egy ilyen helyzet előállása szerintem teljességgel valószínűtlen.

Az említett két leggyakoribb képjel (férfifej, sisak) egyetlenegyszer sem került egymás mellé, sőt egyazon mezőbe sem!

Már az eddig mondottak miatt is valószínűtlen, hogy a férfifej hang- vagy szótagírás gyakori nyelvtani végződése lenne. De az sem valószínű, hogy maga az ábra (sörénydíszes ifjú mint szimbolikus rendszer egysége) ilyen szerepet tölthetne be.

A teljes szövegben mindössze öt esetben figyelhető meg azonos kép ismétlődése ugyanazon mezőben. Egyszer sem találkozunk azonos jel háromszori együtartozó előfordulásával. Nyelvtörténetileg elképzelhetetlen, hogy valamely nyelv ilyen mértékben kerülje a hangzóismétlődést. Hang- vagy szótagírás esetén 1-x-1, 1-x-1-x stb. formális csoportok gyakori jelenlétére számíthatnánk — attól függetlenül, hogy magánhangzókat is jelölő rendszerről van-e szó, vagy sem.

Hangjelölő íráshoz túl soknak, szótagíráshoz túl kevésnek tűnik a 45 jel.

Ha csak mássalhangzókat jelölne az írás, a szavak túl hosszúak volnának, ebben az esetben ugyanis azt várhatnók, hogy az egy mássalhangzó + egy ma-

gánhangzós *hangképet* mindössze egyetlen, magában álló egység tüntesse fel. Ilyent nem találunk a felíraton. Ha feltételeznék, hogy magánhangzók is szerepelnek, ezeknek ismétlődését felismerhetnők a formális elemzés eszközeivel.

Felsorolt megfigyeléseim, mint érvek, nem egymagukban, hanem együttesen mutatnak arra, hogy a felírat képirás.

4. Az elemzés kezdetén antiszemantikus álláspontból indultam, szintaktikai sajátosságokra, a jelkapcsolódások törvényszerűségére, sorrendjére, szóródására, az egész viszonyhálózat formális összetevőire figyeltem. A disztribúciós nyelvvizsgálat követelményeinek megfelelően egyelőre nem az egységek értelmét kerestem, hanem helyzetüket figyeltem meg. Kovács Ferenc írja, hogy ha olyan teljesen ismeretlen nyelv a kutatás tárgya, amelynek sem nyelvtana, sem szókincsének fel dolgozása nem áll rendelkezésre, „az elemek formális viselkedésének, társulási lehetőségeinek a feltárása, leírása elvitatathatlan eredményekhez vezethet, mint ahogyan jó pár esetben vezetett is“. (*Nyelvi struktúrák, nyelvi törvények*. Budapest, 1970.)

5. A felírat műfaji meghatározásának céljából (ennek az eredetiségét kérdőjelezi meg legélesebben Nicolae Vlassa) sorba vettem a legvalószínűbb eshetőségeket. Megállapítottam, hogy nem lehet leltár, mert hat, személyt ábrázoló kép-jel fordul elő benne. Ha feltételezném, hogy ezek „tulajdonosok“ vagy „szolgáltatók“, akkor a mezőknek mindig ugyanazon a helyén — leginkább az elején vagy a végén — kellene állaniuk, holott a valóságban igen változatosan helyezkednek el. Az egymással teljesen azonos mezők ismétlődése és az ábrák jellege is kizárja a leltár lehetőségét. Érvek és ellenérvek hasonlóan aprólékos egybevetésével rendre elejtettem a következőket: nem munkafolyamat vagy valamilyen más teendő rögzítése; nem rendelkezés vagy utasítás; nem szabályzat vagy előírás, nem adójegyzék, sem semmilyen szerződésfélének nem tekinthető. Annál a kérdésnél, hogy nem naptár-e vagy egyéb, csillagászati megfigyelésekkel egybekapcsolható feljegyzés, hosszasan időztem, mert a korongon hat, állatövi jelnek is felfogható képet figyeltem meg. Formális elemzéssel döntöttem el, hogy erről a feltevésről is le kell mondanom.

Színezett ábrámon szembeszökően rikitottak az ókori (verses) irodalmi és a népköltészeti szövegek szerkezetére emlékeztető ismétlődések. Arra kellett gondolnom, valószínűleg irodalmi vagy kultikus sorokat rejt a korong, esetleg gyógyító vagy ártó ráolvasást, könyörgést vagy himnuszt. Ezt csak a képjelek végső szövegátírata árulhatta el, de a kiinduló feltevés helyességét a képegységek szimbolikája támogatta.

7. A jelek magyarázatára vonatkozó vizsgálódásom kezdetén a formális logika alapelveihez igazodtam. Ennek köszönhetően feladatom több szempontból is egyszerűsödött, a szerkezet tengelyéről leválaszthatam egyes csoportokat. A legtöbbször előforduló képeket kulcsfontosságúaknak tekintettem, és operatív „fedőnevet“ adtam nekik (például a sörényes férfifejnek a „főnök“ nevet). Észrevettem, hogy a „főnök“ és a „sisak“ mintegy váltják, helyettesítik egymást. Ebből következtettem arra, hogy hasonló fogalmat jelölnek. Ezután áttértem a formális rendszer szemantikai-szimbolikai összefüggéseinek kikövetkeztetésére. Óvatosan haladtam, a kétségtelenül helyesnek tűnő megoldásokat is igyekeztem lemérni a művelődés- és a művészettörténet mérlegén. Egyszer a logika, máskor a néprajz vagy éppen az állattan, növénytan, mitológia szolgáltatta adatok lendítettek át az akadályokon.

Válasz néhány kérdésre

Anélkül, hogy a *Korunk* által rendelkezésemre bocsátható téren eredeti közleményemben foglalt állításaim fenntartására kitérhetnék, válaszolnom kell Nicolae Vlassa bírálatának néhány — munkamódszerem és annak eredetiségét érintő — kérdésre. Ezek a következők:

1. Miért áll táblázatomon a 44. jel fordítva? Mert felakasztható tárgy képe; ezért ésszerű, hogy az akasztónyílással ellátott sarka felfelé nézzen.

2. Miért hagytam „magyarázatlanul“ a 4. jel determinánsát? Véleményem szerint önmagát magyarul „kifejezésről van szó (determináns-határozó jel). Mai mindennapi életünkben is a korong írónakához hasonlóan cselekszünk, amikor csillaggal, felkiáltójellel, kereszttel stb. látjuk el egy szöveg vagy kép azon pontját, amelyre fel akarjuk hívni a figyelmet. A férfifej arcán elhelyezett határozó rámutat a *lényegre*: ezt olvasd ki: *arc*.

3. Mi köze van az írásompan idézett csigavonal-előfordulásoknak a korong szövegeinek ilyen elrendezéséhez? Emmanuel Anati szerint a csigavonal a — mindmáig eldöntetlen eredetű — hükszoszok szimbolikájának napjelképe (*A hükszoszok*. Univerzum, 1965. 8.). Nicolae Vlassa objekciója ellenére figyelemreméltó körülménynek tartom, hogy a Naphimusznek napjelképű külalakja van. Ugyanide tartozik ez a kérdés: honnan veszem, hogy a csigavonal a hükszoszok fő díszítőeleme? Nos: cserépedényeiken, pecsétjeiken, díszítményeiken felsorolhatóanul gyakran szerepel.

4. Bírálóm legfőbb „vádpontja” vizsgálódásaim eredetiségének megkérdőjelezése. Ezt kénytelen vagyok az általa érintett problémák szerint aprólékosabban szálakra bontani.

Evans állapította meg, hogy a korongon 240 jel szerepel, s hogy az osztóvonalak *szavakat* határolnak el — mondja Nicolae Vlassa. Nos, 240-ig el tudok számolni Evanstól függetlenül is; viszont én nem *szavakat*, hanem *mondatokat* találtam az osztójelek közt.

Származásra való utalás nélkül közlöm a rajzokat — veti szememre bírálóm. Ez igaz. Én a rajzokat Ernst Doblhofer könyvéből (*Jelek és csodák*. Budapest, 1962) reprodukáltam, ő azonban egy szóval sem említi, hogy az eredeti Evans-féle ábrákat közli. 1909 óta közkezen forgó rajzokról van szó.

Evans jelmagyarázatai bírálóm szerint többségükben azonosak az én megfajtesimemmel. Én magam nem tudtam hozzájutni a *Scripta Minoá*hoz, Evans szóban forgó könyvéhez, bírálóm viszont idézhetett volna belőle, legalább mutatóban, hogy — rám nézve egyébként hízelgő — kijelentése meggyőzőbb legyen. Az állítólagos egyezésekre talán kielégítő magyarázat az, hogy a félreérthetetlenül ábrázolt állatok és tárgyak képében mindketten ugyanazt láttuk.

Evans állapította meg, hogy a korong szövege valamilyen verselési rendszert tükröz — mondja bírálóm. Nos, én az írásrendszer szerkezetében észleltem az ismétlődéseket, majd a képjelekből 61 mondatos naphimnuszt olvastam ki. Ezek után fölöslegesnek tartottam okát és magyarázatát adni annak, hogy egy himnusz miért költemény. Evans megállapította továbbá, hogy a felirat egész *mondatok* ismétlődéséből áll — értesülök bírálómtól. Biztosan így van? Az ismétlődések lezárt térben fordulnak elő, s ha ezeket az angol régész mondatoknak fogta fel, akkor a szöveget képránsnak tartotta. Ezzel viszont ellentétben van bírálóm előbbi állítása, mely szerint Evans nem nyilatkozott a jelek természetéről.

5. A 27. jelről nem én állítom először, hogy hordozható oltár — jegyzi meg Nicolae Vlassa, de most sem szolgál idézettel. Nem tudom tehát, hogy E. Spann-Reinsch szintén szemantikai úton közelítette-e meg a kérdést, vagy csak annyiból áll az egyezés, hogy én is felismertem a kis tákolt oltárt, melyet láttam már proelámita pecséten, egyiptomi falfestményen, föníciai elefántcsont-lapon, tordosi cseréptörödéken stb.

Bár a *Scripta Minoá*hoz nem férhettem hozzá, részben mégis áttekinthettem a nagy régész jelértelmező munkáját. Doblhofer említett könyvének 287. oldalán közli — minden magyarázat nélkül — Evans jeltáblázatát. Evans így csoportosította a jeleket: személyek; tárgyak; állatok és állati részek; növényi elemek; végül hat képjel, amelyek nem alkotnak csoportot (bizonyára kérdőjeles vagy ismeretlen voltak miatt szorultak hátulra). Az Evans-féle személyek csoportjának hat jele közül nálam csak kettő ilyen értékű. Evans táblázatán kilenc kép került az állatvilág csoportjába, ezek közül nálam egyedül a kos olvasata piktografikus jellegű, a többi nyolc átvitt értelmű (galamb=lélek stb.). Az eredeti táblázaton a napjel közönséges fészkes virágként díszlik a növények csoportjában.

Bírálóm szerint az angol régész „mindegyik jelnek megállapította bizonyos jelentését”. Az olvasó bizonyára szívesen ellenőrizte volna szó szerinti idézetből, hogy — főképpen az utolsó hat képnek — mi az Evans szerinti jelentése (ha például a 44. jel *marha*, akkor mit keres ebben az osztályban, miért nem az állatoknál látjuk stb.).

A továbbiak „újrátárgyalásától” itt eltekintek. Úgy vélem, azt a — *Korunk* hasábjain is tisztázásra szoruló — kérdést, hogy Evanstól és követőitől függetlenül, önállóan dolgoztam, az elmondottak kielégítően megválaszolják.

Kabay Lisette

Könyvtárak, könyvek, olvasók Tordaszentlászlón

A könyvtár nemcsak egy helyiség polcokkal, könyvekkel — és természetesen könyvtárosnóvel —, hanem *tükör* is, amely sokat mond létrehozóiról, megalakulása körülményeiről, olvasóiról, ellátóiról, s mint ilyen művelődéspolitikánk múltjáról, jelenéről, egy falu, vidék vagy nemzetiség kulturális törekvéseiről, igényeiről s egyáltalán a nyomtatott szó és az olvasás, divatosan: a Gutenberg-galaxis sorsáról ma — itt vagy ott. Azt is mondhatnók, a könyvtár művelődéstörténeti emlékmű. Történelme szerves része egyfelől a helytörténetnek, falutörténetnek, kerülettörténetnek, üzemi történetnek, mozgalomtörténetnek, másfelől része tágabb értelmezésű művelődéstörténetünknek.

Művelődéstörténetünkben a falusi könyvtárak megteremtése kapcsolatban áll azzal a törekvéssel, amely a múlt század dereka táján az „alsóbb néposztályok” iskoláztatását, a betű, az ismeretek terjesztését tűzte ki célul. Ezek alapja Szentlászlón a református iskola: 1877-ben előbb községivé, majd államivá alakult át, s napirendre került egy állandó könyvtár megteremtésének földadata is.

A falu első könyvtára, az Iskolai és Népkönyvtár 1881-ben alakult, az iskola épületében működött, Borbély József igazgató hozta létre. A könyvek beszerzéséhez szükséges pénzalapot az évváró vizsgák s az e célra rendezett táncmultságok jövedelméből biztosították. Az adakozók között találjuk az értelmiség mellett a tehetősebb gazdákat, valamint Czakó János Szentlászlóról elszármazott tanárt, a Jósikák leányutódait, Soós Ferenc gazdatisztet, Simó Béla megyei tanfelügyelőt, a református egyházat, a községi előljáróságot, a Tordaszentlászló és Vidéke Hitel-szövetkezetet. Nem véletlenül sorolom föl az adományozókat; a lista jelzi, hogy a könyvtár létrejötte széles körű társadalmi mozgalom eredménye, különféle rétegek járultak hozzá a sikerhez, köztük nemcsak „nagy mecénások”, szervezetek, hanem egyszerű gazdálkodók is. A könyvtár létrehozása tehát az egész falu ügye volt.

Az alakulástól a századfordulóig könyvvállománya 114 kötetre gyarapodott, s köztük találjuk Petőfi, Mikszáth, Kármán, Kisfaludy Károly, Jósika, Tompa Mihály műveit, a Családi Könyvtár, a Falusi Könyvtár, a Történelmi Könyvtár, a Vasárnapi Könyvtár, az Olvasó Könyvtár, a Hasznos Mulattató kiadásában megjelent népkönyveket és kalendáriumokat. Ez a könyvtár az iskolások házi olvasmányait, részben az olvasni tudó felnőttek igényeit igyekezett kielégíteni. Külön állott a Tanítói Könyvtár, mely pedagógiai segédkönyveken kívül 82 tudományos és szépirodalmi művet tartott nyilván. A könyvvállományt újságok, folyóiratok, évkönyvek egészítették ki: *Képes Néplap*, *Erdélyi Gazda*, *Jókai Album*, *Az Én Újságom*, *Népnevelők Lapja*, *Régi Egyiptom*, *Dácia*, *Történelmi Arcképcsarnok*, *Házi Nevelés*.

Több mint 60 évi működés, gyarapodás után mindkét könyvtár több száz kötete — sajnos — a frontátvonulás idején, 1944 őszén elpusztult. Abból, amit sikerült megmenteni, s újabb adományokból 1948-ban ifjúsági könyvtárat létesítettünk. Ez szolgált alapul az 1961-ben megalakult községi könyvtárnak, amelyet a későbbi katalogizálás során kiselejtezték.

A megmaradt dokumentumok között egy 1898. október 23-án keltezett jegyzőkönyv arról tanúskodik, hogy a faluban Olvasó Egylet is működött, amely tagdíjából tartotta fenn magát. Alapító tagjai az 1887-ben létesült Daloskörből és a falu olvasni vágyó lakóiból toborzódtak.

Az Olvasó Egyletnek az volt a feladata, hogy megszerettesse a könyvet, tájékoztassa a falusi embereket a kül- és belföldi eseményekről. Székháza a Dalkör-

otthon kisterme volt, ahol naponta délután 6—10 óra között biztosítottak hasznos olvasnivalót az érdeklődőknek. A tagsági díjakból vásároltak tüzelőt, fizettek elő a lapokra, könyvekre. A folyamatos, klubszerű tevékenység október 1-én kezdődött, és április végéig tartott. Az 1898. évi indulást úgy oldották meg, hogy Székely László tanító az egyetel rendelkezésére bocsátotta a saját előfizetésű *Magyar Hírlapot* és *Aranyosvidéket*, Ambrus Mihály a *Néplapot*, Tamó Gyula református lelkész pedig három más újságot.

Amikor a két háború közt az állami iskolából az anyanyelvi oktatás kiszorult, más könyvtárból kölcsönözhattünk hetente egyszer könyvet, folyóiratot. Az 1937. évi jelentés mintegy 200 olvasót tart nyilván; 1940-ben már gyermekkönyvtár is működött a faluban. Sajnos, ez a könyvtár is megsemmisült a háború végén. Szentlászlón tehát a könyv szeretete szinte egyidős a modern oktatással, s párhuzamosan fejlődött a falu anyagi és szellemi kultúrájával.

Azok a gazdasági, politikai és társadalmi feltételek, amelyek lehetővé tették, hogy a könyv, a tudomány közkinccsé váljon, a felszabadulás után teljesedett ki. Azóta az olvasók tábora, könyvtáraink helyzete a következő képet mutatja.

Az iskola könyvtára 1961 óta állandósult, könyvalapja 1969-ben 556, 1973 novemberében pedig 1183 kötet. Ez meglehetősen szép szám, kár azonban, hogy a kötelező olvasmányok jelentős részéhez nem jut hozzá a magyar tannyelvű iskola diáksága. Egyébként az utóbbi négy-öt esztendőben a Megyei Könyvelosztó küldeményeiben is alig két-három kötelező olvasmány szerepel, noha nemzetiségi könyvkiadásunk a Kritérion Könyvkiadó létrejötté óta virágkorát éli. Ilyen helyzetben kénytelenek vagyunk a szülői bizottság pénzalapjából beszerezni bizonyos könyveket. Időszerű óhaj régóta, hogy a falusi iskolai könyvtárak ellátására jóváhagyott összeget a megyei tanfelügyelőség átutalja az iskoláknak, hogy a nevelés igényeinek és a helyi sajátosságoknak megfelelő könyvekkel láthassák el a könyvtárakat.

A községi könyvtár 1961. január elsején alakult meg, és az új művelődési ház befejezéséig az iskola egyik helyiségében működött. 1963 nyarán aztán beköltözött a művelődési otthon e célra tervezett helyiségeibe. Az indulási alapot részben a kultúrotthon könyvtára, részben a gyűjtésekből származó könyvek, valamint a kolozsvári rajoni könyvtár adománya alkotta.

Az 1938—1961 közötti időszakból az olvasók és az olvasott könyvek számára vonatkozó nyilvántartásunk nincs, de feltételezhető — ha 1937-ben csupán az egyházi könyvtárban 200 olvasót tartottak nyilván —, hogy a tárgyalt időszakban (1938—1961) az olvasók, illetve az olvasott kötetek száma jóval meghaladta amazét. A községi könyvtár könyvalapjának alakulását a következő statisztikai adatok szemléltetik:

1961 végén	3723
1962-ben	4872
1963-ban	5123
1964-ben	5481
1965-ben	5896
1966-ban	6311
1967-ben	6497
1968-ban	8031
1969-ben	11 762
1970-ben	12 852
1971-ben	13 717
1972-ben	14 557
1973 végén	14 896 kötet.

A könyvalap megoszlása 1973. december végén:

Politikai jellegűek száma 2519, ebből	
Marx, Engels és Lenin művei	277
Tudományos jellegűek	460
Műszaki	306
Mezőgazdasági	839
Szépirodalmi	8233
Gyermekirodalmi	1650
Más tárgyuak (földrajzi, történelmi, ateista, egészségügyi, nyelvészeti, népszerűsítő művek)	891 kötet.

1961-től a községi könyvtár állandó előfizetője a Kolozsváron és a fővárosban megjelenő román és magyar nyelvű főbb sajtótermékeknek. Ez év elején mintegy 42 folyóirat, napi- és hetilap, illetve szaklap érkezett a könyvtárba. Annak ellenére, hogy a *Cutezătorii*, a *Napsugár* és a *Jóbarát* keresett gyermeklap, 1972-ben és 1973-ban nem szerepel a könyvtár előfizetési jegyzékében.

Szentlászló falu művelődési igényeit szemléltetik a következő számadatok is: 1969 februárjában mintegy 45, 1973 decemberében pedig 52 sajtótermékre fizetett elő 426, illetve 536 család; tehát minden házban olvasnak, ugyanis 437 a házak száma.

Az olvasók, valamint az olvasott könyvek mennyisége az elmúlt 12 esztendő során a következőképpen alakult:

	Szentlászlón		A hozzá tartozó nyolc faluban	
	olvasott könyv	olvasó	olvasott könyv	olvasó
1961	3791	429	13 050	1400
1962	5360	550	13 050	1400
1963	5060	584	14 190	1525
1964	5088	573	14 684	1536
1965	5852	431	15 148	1432
1966	4984	412	12 861	1309
1967	4164	414	8144	1045
1968	4537	476	9363	1006
1969	4200	365	7606	1024
1970	4420	309	8916	1009
1971	5963	368	8903	1054
1972	4456	315	8839	1016
1973 (augusztus végéig)	3552	262	5940	694

A könyvalap, az olvasott könyvek és az olvasók számának statisztikai adatait összehasonlítva, elemezve, a következő megállapításra jutunk:

1968 végéig a könyvtári alap elérte a 8031 kötetet, azonban ez nem a könyvellátás ütemének fölgyorsulása következtében történt, ugyanis a megyerendszerre való visszatérés nyomán Tordaszentlászlóhoz csatoltak négy falut: Hesdátot, Magyarlétát, Románlétát, Rákost, s ezek könyvvállományai is a könyvtár nyilvántartásába kerültek. Az évenkénti könyvgyarapodás ritkán haladja meg az ezer darabot. Így a könyvtár évi állománynövekedése jelenleg még nem éri el a lakosenkénti egyet. Az olvasók könyvellátását, a könyvkölcsönzést nehezíti az is, hogy a könyvelosztó küldeményeiben egyes könyvekből ritkán érkezik több példány.

Az olvasók száma 1963-ban érte el a maximumot, ugyanis a könyvellátás ritmusa is ekkor érte el a legmagasabb szintet, különösen a szépirodalmi és a gyermekirodalmi könyvek köréből. A következő években (1965—1973) az olvasók száma hullámzó vagy csökkenő tendenciát mutat. Ennek okai szerteágazók.

Az új életmód kétlaki vagy ingázó dolgozókká alakította át a férfiak és a fiatalabb nők zömét. Az ingázás pedig köztudottan nem kedvez az olvasásnak, ugyanis az ingázó dolgozók olvasásra felhasználható szabad ideje viszonylag kevés.

Számítsuk mindehhez hozzá, hogy sok régi kötet elhasználódott, kevés az új könyv, ugyanakkor a filmelőadások rendszeressé váltak Szentlászlón és Magyarfenesen, s egyre több a faluban a tévé és a táskarádió, lemezjátszó, magnetofon.

Ugyancsak erre az időre esik a kolozsvári Állami Magyar Színházzal és Operával, a marosvásárhelyi színházzal és Állami Népi Együttesel, a sepsiszentgyörgyi színházzal, a kolozsvári Művelődési Házzal, a szomszédos falvak és községek műkedvelőivel kialakult jó kapcsolat — az olvasáson kívül — szintén hasznos és kellemes időtöltést nyújt. De ezeknél sokkal örvedetesebb az a tény, hogy évről évre mind több tanuló, egyre több, falun lakó dolgozó teremt magának személyi könyvtárat. Nem mellékes tudni, hogy Tordaszentlászlón a családi vagy más nagy ünnepek ajándékai között mind gyakoribb a könyv. Bizonyíték erre az is, hogy 1973-ban, december 31-ig Tordaszentlászlón a szövetkezeti könyvesboltban 12 990 lej értékű magyar és 5800 lej értékű román könyvet adtak el. A község összszakosságához arányítva nem egészen három lejt költöttünk könyvre személyenként 1973-ban, ez az összeg csak Tordaszentlászló faluban lakosonként 12—14 lej.

A könyvtár állandó olvasóinak korcsoport szerinti megoszlása a következő:

A szentlászlói általános iskola minden tanulója olvasója a könyvtárnak, s előfizetője a *Napsugárnak*, a *Jóbarátnak* vagy az *Ifjúmunkásnak*. Az iskolás korú gyermekek házi olvasmányaik nagy részét a községi könyvtárból kölcsönzik.

A 15—20 év közötti korcsoport tagjai közül jobbra csak a középiskolások olvasnak, a többi — néhány kivételével — megelégszik a napisajtó vagy egy-egy folyóirat átböngészésével, mozi- vagy tévénézéssel. Ennek egyik oka, hogy egyesek olyanok befolyása alá kerülnek, akiknek nem volt vagy nincs alkalmuk a művelődésre.

A 20—30 év közötti korcsoportból inkább a férfiak olvasnak; a lányok, asszonyok kelengyekészítéssel, gyermekneveléssel vannak elfoglalva, vagy „bedolgoznak” valamelyik kolozsvári műhelybe. Érdekes azonban, hogy a 20—45 év közötti férfiak kevesebbet olvasnak, mint e korcsoport női — közülük kerül ki a legtöbb ingázó —, az olvasók zömét ellenben az 50 év fölötti nők és férfiak alkotják.

A könyvtár napi forgalma évszakonként változik. Télen a legnagyobb, 30—40 látogató is van naponta. Tavasszal—ősszel 15—20, míg nyáron alig 7—9.

A könyv megszerettetését az olvasókkal folytatott naponkénti beszélgetések, könyvbemutatók, ismertetések, irodalmi estek, mesedéllelőttök, az évenként megrendezett „könyvbál”, valamint a gyér író—olvasó találkozó szolgálgják. Ebben a munkában szerepet játszik a könyvtároson kívül az iskola, a klubtevékenység, valamint az egykori téli olvasókörök, amelyek azonban 1969-ben megszűntek. Sajnos, a sajtón és a rádión, illetve a tévén kívül nem rendelkezünk más hírközlő eszközzel. Hiányzik a hangosbemondó és az ízléses népszerűsítő falragasz.

Amikor a könyv térhódításáról, megszerettetéséről szólnak, nem lehet figyelmen kívül hagyni a könyvtárosok egyéniségét, ügyszeretét sem. Ilyen értelemben végzett hasznos, úttörő munkát Borbély József (1881) és Ferencz Mihály (1898), valamint Kovács Lóri Lászlóné, Báza Cs. Zoltánné, Schuller Lajos könyvtáros is, akik 1961-ben, illetve 1961—1973 között látták el ezt a sok türelmet és szeretetet igénylő földadatot.

E rövid összegezésben Kalotaszeg egyik legrégebbi közművelődési egyesületének, a Tordaszentlászlói Olvasó Egylet megalakulásának 75. évfordulójára emlékezünk.

Boldizsár Zeyk Imre

Friss erők faluja az ipar vonzásában

A következőkben arra szeretnék válaszolni, hogy ez a falu, Sükő milyen energiataralékból alakította ki életét oly módon, hogy a hozzá hasonló fekvésű és népességű falvak — azonos időszakban megmutatkozott — egykori állapotát elkerülte.

A hozzá hasonló falvak az 1960-as évtized elejétől lélekszámban apadni kezdtek; faluközösségi és egyéni beruházásuk csökkent; megélhetési forrásukat és befektetéseiket városokon, ipari központokban kezdték keresni és ott igyekeztek elhelyezni; jövőalapító irányvonaluk városközpontúvá alakult. Az országos közgazgatási átszervezés nyomán — különösen a város környéki falvak esetében — a fentebb jelzett helyezkedési irány lényegesen módosult. A tömegmértívű fejlődött ingázás újfajta életkereteknek lett alapjává. Ismét fellendült a falun belüli egyéni és egyúttal közösségi vonatkozású beruházás. A falvak arculatának kibontakozásával láthatóvá vált előnyük is. De amíg erre a felismerésre eljutottak, amíg az újabb falukép kibontakozott, addig a legtöbb falu a serdülés gondjaival birkózott. Sükő faluközösségi életében — a jelzett időszakban — nem látunk hasonló jelenséget.

Sükő Székelyudvarhelytől északnyugati irányban, légvonalban mintegy nyolc kilométerre fekszik. Farcádról Sükő felé menve olyan a falu, mintha egy hatalmas tenyér oldalra billentve mutogatná. Havas téli időben tekintve fel a falura az az érzése az embernek, mintha valamennyi háza szánkón igyekezne le a völgybe...

A sükőiek valósággal beleszületnek a fizikai látás nagy távlatokat biztosító lehetőségébe. Mondhatni ki se kell mozdulniuk falujukból ahhoz, hogy messze lássanak, kilátón nőnek fel és laknak. Azonban ezért a gyönyörű kilátásért meg kell küzdenie a sükői lakosnak otthonában, határain. Még a legtöbb udvaron is követ kell tenni a szekér kereke alá, hogy helyben maradjon.

Süköt ma már városi autóbuszjárat köti össze Székelyudvarhellyel Felsőboldogfalva, Bikafalva, Hodgya, Farcád útvonalán. Távolági autóbuszjáratot Bikafalván, illetve Székelyudvarhelyen ér el, vonatot Bikafalván. Közigazgatásilag a székelyudvarhelyi alárendeltségű felsőboldogfalvi néptanácshoz tartozik.

1973. december 31-i lélekszáma 224. Lakosaiból 109 férfi, 115 nő; 120 házasság, 56 kiskorú, 48 özvegy, illetve magános személy.

Az összlakosság 63%-a kereső. A keresők 69%-a mtsz-tag, 31%-a iparban, gyárban s máshol dolgozik, és hazulról ingáznak munkahelyükre. A mezőgazdasági dolgozók átlagéletkora 46 év, a máshol keresőké 23 év.

Sükőiek-e a sükőiek?

A falu jelenlegi lélekszáma önmagában nem sokat mond. A mai falvak (nem a községközpontokat értem) túlnyomó többségükben apadó lélekszámúak. 1950-ben Románia lakosságának 74,4%-a volt falusi lakos, 1960-ban 67,9%-a, 1970-ben pedig 61,1%-a, tehát húsz év alatt 13,3%-kal csökkent az ország falusi lakosságának a lélekszáma. Sükő lélekszáma viszont az 1950—1970 közötti időben nem változott. S azt sem lehet mondani, hogy olyan szűkebb tájegység faluja, ahol a többi falvakra is ugyanez jellemző. A jelzett húsz év alatt Farcád, Hodgya, Lengyelfalva, Béta, Dobó, Vágás mind-mind jelentős lélekszámcsökkenést mutat.

Visszatérve az alcímben felvetett kérdésre, a sükői lakosokat — vér szerinti származásuk alapján — nem mondhatjuk sükőieknek. Elvértve, ha találhatunk olyat, akinek a nagyszülői közül mind a négy sükői születésű lett volna. A falu, hozzá hasonló más falvaktól eltérően, legalább másfél századdal korábban lépett a „külderjes“ házasságkötések útjára.

Sükön az utóbbi húsz esztendőben az elhalálozás átlagos éve 71. Viszont leszámítva a gyermekhalandóság ide eső részét, az átlagos életkor 74 évre emelkedik, ami meglepő haladás az előző évtizedekhez képest. Két évtized alatt hatvan személy halt meg: közülük kettő kilencven éven felüli, 22 nyolcvan éven felüli, 19 hetven éven felüli kort ért meg.

A népesedés családonkénti megoszlása a következőképpen alakul. A múlt században a legnépesebb család 13 szülöttel rendelkezett, és a hatgyermekes családok aránya volt a legnagyobb. Az 1900—1919 közötti időben a legnépesebb család 10 szülöttet jegyzett, míg a falu összességében a legtöbb születés az ötgyermekes családokra jutott. A két világháború közti időben a nyolcgyermekes család járt az élen, és együttvéve a négygyermekes családanyák szültek legtöbbit. A II. világháború utáni időszakban már csak egyetlen asszony szült hét gyermeket, a legtöbb viszont a kétgyermekes család; a „kettőscsészés“ vált uralkodóvá. Jelenleg azonban már elvesztette első helyét, fokozatosan átadja a háromgyermekes családoknak.

A beköltözésről

Hadd lássuk: kik a beköltözők, honnan jöttek, miért és mit hozhattak magukkal? Szó szerint véve, ezek a személyek először „fel“-költöztek Sükőbe, s csak azután lettek beköltözöttek. A végleges beköltözők száma a múlt században negyven, 1900-tól napjainkig, csak a még élőket számítva: 30.

Ez a harminc személy 22 faluból költözött be: Vágás, Dobó, Farcád, Lengyelfalva, Malomfalva, Kobátfalva, Csehétfalva, Bogárfalva, Bikafalva, Miklósfalva, Telekfalva, Petek, Oroszhegy, Lövéte stb. E feleségeket és férjeket adó falvakat Sükő a múlt századból „örökölte“.

Héjjasfalvát és Körtefáját kivéve valamennyi falu a régi Udvarhely megyéhez tartozik. Lövéte, Petek, Kis- és Nagysolymos, Bözdőújfalú és Körspatak a távolabbi falvak közé tartozik, de a többiek mintegy 15 km-en belül helyezkednek el.

Népeség szerint csupán Sándortelke és Kede kisebb lélekszámú Sükónél. Héjjasfalvát és Körtefáját kivéve valamennyi székely falu. Azonban így is milyen gazdag tájlelgebelséget mondhat magáénak Sükő a beköltözött fiatalok jóvoltából. Ahány ház — annyi szokás. Tegyük hozzá: ahány falu, még inkább annyi szokás. Napjainkban a gazdasági, társadalmi változások hatására sok tekintetben elmosódtak a falusi magatartásformák közötti különbségek. A klasszikus falu meglehetősen zárt közösségi életbe betört a modern életforma sokféle anyagi és szellemi megnyilvánulása. Napjainkban tehát az egyik faluból a másikba költöző ember könnyebben tud lépést váltani új lakhelyének közösségével, mint régebb. Milyen feltételek segítették elő ezt a jelentős beköltözési, családalapítási folyamatot?

Vásáros emberek

Ahhoz, hogy a sükői fiatalember máshonnan hozzon lányt, más faluba kellett járnia. A sükőiek a környéken járatos, sőt előnyösen ismerkedő emberek. Kapcsolataik forrását két fő tényezőben látom. Sükő a régebbi időben híres ökörcsordával rendelkezett, de az utóbbi időben fokozatosan gyümölcsstermesztő faluvá fejlődött. A jelentős állattenyésztéshez hozzátartozott a folyamatos vásárba-járás, s a gyümölcsstermesztés szintén maga után vonta a piacolást, a gyakori és hosszú távú szekerezést. Mindkét foglalkozás egyúttal vonzotta is Sükőbe az érdeklődőket. Ezáltal Sükő folyamatos ismerkedésben állott mind a közeli falvak lakosaival, mind a távolabbi piacos helységekkel.

Vásárban nemcsak a jószágot vette személyre a vásáros ember, hanem a gazdáját is: miként kérdez, miként válaszol, mire futja tehetségéből? A vásáros embernek igyekvőnek kell lennie. De az is meglátszott, mennyire baráti ember, akkor is, ha sikeres, akkor is, ha sikertelen üzletkötések részeseként került kapcsolatba valakivel.

Az ilyen vonatkozású ismeretség sokban járulhatott hozzá, hogy a sükői emberben kedvelt apatársat, fiában, leányában alkalmas párt tételjezen fel a másfalusi lakos. Ugyancsak jó feltételt biztosítottak a már kialakult családi, rokoni kapcsolatok révén létrejött bővebb ismerkedési lehetőségek: esküvők, keresztelők, s egyéb csoportos és magánjellegű találkozási alkalmak. Tény, hogy Sükőnek — mint faluközösségnek — elég nagy vidéken garanciális értéke volt más falvak előtt.

Az elköltözésekről

Már a múlt században sokan elköltöztek a faluból. A családkönyvi bejegyzések szerint a múlt században 99 személy (33 férfi és 66 nő) költözött el 48 helységbe.

A férfiak közül legtöbben Amerikába vándoroltak el. Azután Budapestre négyen, majd a következő helységekre: Farcád, Kolozsvár, Brassó, Vulkán, Mócs, Héjjasfalva, Maroslekenye, Petroszény, Székelyudvarhely, Felsőboldogfalva, Petek stb. A lányok 34 megnevezhető helységbe költöztek — Amerikától Budapestig, Bukaresttől Nagyváradig, nem szólva a szomszédos falvakról.

A két világháború közötti időben tizenhét lakos költözött el az Egyesült Államokba, Budapestre, Bukarestbe, Székelyudvarhelyre, Hodgyába, Bikafalvára, Hármasfaluba, Petekre. A II. világháború után 60 személynél többen távoztak, legtöbben Székelyudvarhelyre, Dévára, Hunyadra, Lupényba.

Az elköltözés fő indító oka a jobb megélhetés utáni vágy volt. Csak rá kell tekinteni a különböző időszakokban feltüntetett helységek névsorára, nyomban leolvasható szülőföldünknek kenyérkereső gondja, tájékozódása. A falvak leginkább a férjhezmenetel révén bekövetkezett elköltözéseket jelzik.

Sükő az 1960-as évek végéig évtizedenként átlag lélekszámának 10%-át bocsátotta idegenbe. Az 1950-es évtizeddel bezárólag a kiköltözés elsősorban a nagy létszámú és kis földterülettel rendelkező családokat érintette.

Jellemző, hogy házasság révén a sükőiek ismeretségbe léptek egy-egy faluvá, amiből azután viszontházasságok jöttek létre. Szomszédfalvak esetében ez nem feltűnő. De megemlíthetjük a távolabb fekvő Peteket, Sándortelkét, Firtosváraalját, Héjjasfalvát, Kányádot, ahonnan a sükőiek először élettársat hoztak, s azután abba a faluba lányt adtak férjhez. A múltban több cigánycsalád is letelepedett rövidebb-hosszabb ideig a faluban; őket pásztorságra fogadta fel a falu. Jelenleg is él cigánycsalád Sükőben, de tagjai nem pásztorkodással foglalkoznak, hanem ingázó ipari dolgozók.

1970-től mindössze három személy költözködött el: egy fiatal házaspár Székelyudvarhelyen, egy lány férjhezmenetel nyomán Agyagfalván telepedett le.

Sükő kenyere

Sükő történetében ez idő szerint három nagy korszakot ismerünk. A három korszak a falu főfoglalkozásának három jellegében nyilvánkozott meg: erdőkitermelés, állattenyésztés, gyümölcsstermesztés. A falu népesedésének számbavételekor láttuk, hogy demográfiai értékszintje nem kevesebbet bizonyít, mint erőteljes feszültséggel és kitartó lendülettel végbemenő biológiai és szociális tartású erőfrissítést.

Az egyébként találékony és gyakorlatias székely gazdák magasabb értékszintet is elérhető mezőgazdasági haladását közvetlen módon éppen saját életformájuk gátolta. A székely faluközösség olyan sajátos struktúrát alakított ki, amely-

nek erőssége által védekezett minden — számára idegen — külső vagy belső hatás ellen. Ez a belső felépítettség annál ellenállóbbnak bizonyult egy faluban, minél „többségibb“ volt benne a szabad székely gazda.

Kik és miért költöztek fel a hegytetőre? Kik a süköi telepesek?

A felköltözködés gazdasági alapját az erdőkitermelésben látom. (Az „erdőkitermelés“-t nem a jelenkori fogalmak szerint kell értelmezni, és nem a korabeli uradalmi birtokokon végrehajtott, legtöbb esetben rablógazdálkodással fajult „erdőkitermelés“ értelmében.) Ezt a helycserét s egyben foglalkozás-cserét — elsősorban — inkább azok vállalták, akik fizikailag szívósak voltak, meg tudták birkózni a nehezebb élet- és munkakörülményekkel.

A feltételezett konfliktusok valószínűleg faluközösségi, egyházi (vallási), katonai vonatkozású érdekellentétekben gyökereztek.

A telepésekre tehát az jellemző, hogy nagyobb fizikai teherbírásúak és vállalkozó kedvűk van, s magatartásuk nem felel meg a faluközösségek normáinak. E „szabadosság“ ténylegesen megnyilvánulhatott pozitív és negatív módon, függetlenül a korabeli értékítéletek minősítéseitől. Am a telepések új környezetbe kerültek. S miközben a helyváltoztatás új próbák elé állította őket, még mindig több vonatkozásban függőségi viszonyban kellett maradniuk az anyafaluval.

E két tulajdonságnak: a függőségi viszonyoknak és az új környezethez való alkalmazkodásnak elválaszthatatlan egymásrautaltsága annak arányában nőtt, minél többen telepedtek le. Ezek az egymásnak feszülő és egymást serkentő erők szabtak irányt a fejlődésnek. A függőségi viszonyok csökkenő tendenciájában nyilvánul meg az új lakóhely mikrotársadalmának életképesége, amely biológiai, gazdasági, szociális tartásában is gazdagabbá vált az anyafalvakhoz viszonyítva.

E tény felismerése nagy jelentőségű Sükö további életének, sőt jelenének is a megértésében. Mert például egy uradalmi koncepcióból létrejött jobbgytelepülés mind biológiai, mind szociális tartás szempontjából a jövőre nézve (nyilván Sükö földrajzi és természeti környezetével azonos értékű helyen és időben) aligha adott volna valóban életerős és haladó irányzatú képletet. Az ilyen jellegű falvakat ma már előregedett és egyúttal gyorsan apadó lélekszámú falvakként tartjuk számon.

Hogy Sükö első főfoglalkozásának, az erdőkitermelésnek időszaka meddig tarthatott, nem tudom meghatározni. Az erdő biztosította kenyérkeresetet nem egyik napról a másikra váltotta föl az állattenyésztés biztosította kenyérkeresetet. Az erdőirtásos területek gyarapodásával nemcsak a megművelésre alkalmas terület nőtt, hanem főként a legelők területe.

Nem kis térről lehetett szó, amikor ezeket a dűlőket, benne a nélkülözhetetlen itatókkal olyan kitarotán védelmezték. S bizonyára még többet adnának tudunkra az okiratok. A legelőkért folytatott küzdelem nemcsak tájainkon s a mi történelmünkben jelentett ennyire létkérdést, hanem más népek történetében is nyomon követhetjük. Sükö esetében bátran következtethetünk arra, hogy abban az időben létkérdését az állattartás jelentette. (A mai öregek felemlegetik a gyermekkorukban az akkori öregektől hallott elbeszéléseket az egykori híres süköi ökörcsordáról, meg arról, hogy németek és csehek jöttek felvásárolni az ökröket.)

Az a tény, hogy a falu híres ökörcsordát mondhatott magáénak, nem csupán jó gazdálkodására vet fényt. Biztosította számára a távolabbi tájegységek lakosaival való időnkénti kapcsolatokat a vásárbajárás révén.

A világot járással, a „világot látással“ függ össze a gyümölcsstermesztés fokozatos fellendülése. Másfelől a kapitalista irányú fejlődés sok mindenben gyökeres változást hozott: fellendült a mezőgazdaság gépesítése, a legelők kárára növekedett a szántók területe. A székely falvak gazdaságaira ez első fokon fellendülést hozott, de versenyképességüket nem tudták tartani. A belföldi kínálat nem tudta felvenni a versenyt a mezőgazdaságilag sokkal fejlettebb országok olcsóbb gabona-, hús-, gyapjúkínálatával. A gyümölcsstermesztés előretörését tehát nem lehet és nem is szabad kizárólag az állattenyésztés hanyatlásával magyarázni.

A falu földrajzi fekvésénél fogva nagyon előnyös a gyümölcsstermesztésre. Éghajlati viszonyai szerencsések, hiszen a tengerszint feletti magasság (a tempom küszöbe 720 m, a Rez-tető 925 m) miatt későn következik be a gyümölcsfák virágzása. Így a késői, de annál veszedelmesebb fagyhullámok nem ártnak. A gyümölcs árusításából nyert jövedelem nem hoz egyszerre nagy nyereséget, de előnye az, hogy gyümölcsfajtánként többszöri kereset valósulhat meg (cseresznyétől az almaig, vagyis nyár közepétől a másik év tavaszáig). Továbbá: a gyümölcskeresletet és -kínálatot nem befolyásolja közelről sem úgy egy-egy általános gazdasági megtorpanás vagy éppen válság, mint az állattenyésztéses gazdálkodást.

Sükö már Orbán Balázs is híres cseresznyetermő falunak nevezi. Tény az, hogy Udvarhely megyében, aki Sükö nevét hallja vagy kiejti, ott rögtön utána mondják vagy utána gondolják: cseresznye. Ez magában véve: rang.

Az ipar hatása

Ma már egy újabb kenyérkereseti korszak kibontakozásának lehetünk tanúi. A falu aktív lakosságának 31%-a nem mezőgazdasági dolgozó, akik közül szinte valamennyien az iparban dolgoznak: kőműves, traktoros, asztalos, gyári munkás, szabó, gáz- és vízszereelő, lakatos, fényképész, gépkocsivezető, tisztviselő. S ide sorolhatjuk a növényvédelemnél dolgozókat is, bár ezeket nem számítottam bele a 31%-ba. A legtöbben, 15-en kőműves-szakmában dolgoznak.

A falu összjövedelmének 42%-át a nem-mezőgazdasági jövedelem biztosítja. A falu családjait számítva, ez a jövedelem 27 családra jut. A nem-mezőgazdasági jövedelem szinte 100%-ban olyan családoké, amelyekben mezőgazdasági jövedelem is van. A nem-mezőgazdasági dolgozók életkorának átlagát 23 évben számítottam ki, ami azt jelenti, hogy többségükben fiatal házások vagy még családba tartozó fiatalok.

A falu jövedelmének „mezőgazdasági” és „nem-mezőgazdasági” részre való megosztása nem két, egymástól függetlenített munkaközösség termelési mutatóját jelenti. Az ipari, illetőleg a nem-mezőgazdasági dolgozók jövedelme valóban „független” jövedelem: az előbbi viszont nem tulajdonítható kimondottan csak az mtsz-tagok teljesítményének; besegítenek az iparban dolgozó családtagok szabadnapjaikon és munkaidő után estig.

Sükő „kenyerét” tehát az addig idényszerűen végzett termelőmunkának fő-foglalkozássá való minősülése adja.

E kezdeti hatás az új közösség — immár Sükő — társadalmi összetételét, a környékbeli faluközösségekéhez viszonyítva, egységesebbé, önállóbbá és kritikaibb szemléletűvé alakította. Közösségi magatartása alkotó erőket szabadított fel önmaga számára, más közösségekkel való kapcsolatában, az új lakók befogadási készségében, a külső erőkkel való rugalmas párbeszédében.

Önfenntartásának szemléletében az anyagiakban való gyarapodás igénye azonban mindig megelőzte szemléli igényét, idegen környezetbe került tagjaiban fokozta az érvényesülési vágyát.

Sükői otthonok

Napjainkban a faluba érkezőt a sok új ház látványa ragadja meg. Ne felejtjük el: 1960-tól 1973-ig 29 új lakóház épült. De milyen házak! Udvarhelyen átlagban száz-százhuszezer lejt adnának értük. Legtöbbjük törtház (vinklis), alul két-három pincehelyiséggel, elől betonlépcsős feljáróval, előszobából nyíló szobákkal, konyhákkal. Frontjukon háromszárnyas ablakok, a szegélyek külön kiképezve, esetleg vízszintes sávokban két árnyalatot kombinálva. A ház alapját, ami a pincét is magában foglalja, betonból öntik ki vagy kőből rakják, s arra betont öntenek. A kövek közét cementtel fugázzák ki. A ház falai rakófaból készülnek, kivéve a belső falakat, ahol kémenyt is kell hogy emeljenek. Gyári cseréppel fődik be a házat, és csatornával látják el a földéleket. A csatornákat szegletben színes díszítő (ugyancsak pléh) mintákkal cifrázzák.

Mint hogy valamennyi udvar lejtős, a pincék küszöbszintje rendszerint az udvar szintjével egyenlő. Így a pincékbe, pincelakásokba nem kell „lemenni” az udvarról. Újabban fürdőszoba-helyiséget is építenek. A konyha, kamra és szobák használatában nincs arányosság. Legtöbb család nem használja ki új, tágas, napfényes lakását olyan mértékben, mint ahogy meglehetné. Legtöbb idejüket a pincelakásban töltik: tavasztól késő őszig, szinte karácsonyig. Amikor „felköltözködni” lakni a konyhába, az csupán tavaszig tart, és kimondottan a konyhában vannak, tehát ott is alusznak.

A gyermekek általában nem alusznak egyedül egy ágyban. Az I—IV. osztályos gyerekek közül csak egyetlenegy negyedik osztályos lányka alszik külön. Természetesen a nemzedékváltások és az új lakóházak párhuzamosan egyenetlik az egészségesebb lakásfelhasználás felé vezető utat. Némelyeknél erre nézve az igény megelőzte vagy megelőzi az új lakást. Például az egyik, 1940-es években épült lakásban, a szülők külön szobában, míg a három gyerek — egyik már munkás — az öreg nagyapóval külön a konyhában alszanak.

Nemcsak az új lakóházak váltják fel a régieket, hanem a lakások belső berendezése is folyamatosan változik. A belső berendezések fokozatos kicserélődése már megelőzte s megelőzi a lakóház újjáépítését. Némely esetben külön bútordarabokat vesznek: szekrényt, asztalt, rekamiét vagy pedig teljes szobaberendezést. Az új házások teljesen új konyha- és szobaberendezéssel kezdik az életet. Kimutatásaim szerint a szoba, helyesebben a lakásberendezés képe annál modernebb,

minél inkább fiatal házaspárok lakásáról van szó. Sok helyütt vegyes képet mutat a lakás belső berendezése.

Legszemléletesebbnek találok egy friss házaspár belső berendezését az esküvőjük alkalmával készített hozománylevél alapján leírni. Bár a legfrissebb házasok között akadnak, akik nem engedték meg a kelengye összeírását, s szégyellték azt közszemlére tenni. Ez is a hagyományokkal való szakítás jele.

Simó László és Simó Ilonka, akik mindketten süköi születésű fiatalok, 1972 szeptemberében házasodtak össze. Az Ilonka hozományáról felvett jegyzéket sikerült kézhez kapnom. Bár minden apróságot nem írtak bele, mint a petekiet az ő „becsülevelükbe“, de így is tartalmazza a lényegét. Lássuk tehát az 1972. szeptember 25-i keltezéssel és értékeléssel ellátott jegyzéket:

2 ágy, 1 asztal, 4 töltöttzsekó, 1 toalett, 2 éjjeliszekrény, 1 vitrin, 2 ruhászekrény, 1 rekamié — 15 000; 1 varrógép — 1630; 4 szalmazsák — 800; 2 derékalj — 800; 8 nagy párnahuzat — 200; 3 paplan huzattal — 2500; 2 pulóver — 300; 6 díszpárna — 1100; 3 kispárna — 200; 4 gyapjú ágýterítő — 800; 1 nagy szőnyeg — 400; 4 gyapjúabrosz — 800; 12 szőttes abrosz — 1200; 8 damasztabrosz — 400; 3 varrottas abrosz — 450; 3 hímes abrosz — 600; 2 hímes derékalj — 400; 1 konyhagarnitúra — 650; 1 írásos falvédő — 500; 4 átalvető — 400; 5 kézimunka — 250; 6 csipkés lepedő — 900; 6 szőttes alsólepedő — 360; 2 golyos alsólepedő — 200; 6 frottír törülköző — 120; 6 kenderes törülköző — 150; 6 hímes törülköző — 300; 7 hímes szalvéta — 350; 16 kenderes konyharuha — 240; 8 konyhatörő — 64; 12 háziszőttes zsák — 600; 2 csipkeabrosz-garnitúra — 1000; 2 nylonfüggöny — 400; 1 viaszovászon abrosz — 40; 1 nagy baba — 200; 1 rongyszőnyeg — 200; 1 italos-ételes szervíz — 600; 2 télikabát — 2000; 10 szövetruha — 2500; Összesen: 40 604. A lakodalomban még begyűlt 16 ezer lej pénzajándék. Így tehát a jelenlegi fiatal párok meglehetősen szép és értékes kelengyével s pénzajándékkal kezdik meg az életet.

Összehasonlításul egy 1919-es kelengye:

Kis Pálné hozományul kapott egy ágýat, egy szekrényt, egy asztalt — amit a piacról szereztek be — és két széket. Szőtteményt: 9 párnát, 2 derékaljat, két rend huzattal; egyik csipke büttel volt. 14 zsákot, 14 abroszt, 14 törülközőt, 10 törülközőt, 4 gyapjúlepedőt, 1 hárász kendőt, 1 nagykendőt, 1 posztószoknyát, 3—4 szőttes szoknyát (hímes), egy pár hosszúszerű cipőt, hímzett falvédőt, pléhedényeket, két thenet. A felsorolás nem teljes, mert a „még miegymás“-t és „egyebek“-et is bele kell számítani. Esküvőjükön 12—14 személy vett részt. Tyúkhúslevest és töltöttkáposztát ettek. 10 liter bor és 2 liter pálinka mellett lakodalmaztak. Cigányt vagy muzsikust nem fogadtak. A tiszteletes hegedült a vendégségükön.

Jellemző, hogy Ilonka hozományának egy része hagyományos anyagból és mintákkal készült (szőttesek, gyapjúfélék), és némelyike a hagyományos földművelői háztartásba illik (átalvető, zsák). A célszerű fejlődés lényeges változásokat hozott a kelengye összetételében, de a falun éléshez szükséges s egyúttal hagyományos tárgyakat nem szorította ki (átalvető, zsák, kászu, villa, gereblye, disznópajta, tyúköl, gyümölcskosár, kád, cseber, hosszú lajtorja stb.). A földműveléshez, állattenyésztéshez, gyümölcsstermesztéshez leginkább használatos kisebb tárgyak mind arra utalnak, hogy az új — ipari — foglalkozás mellett az ifjú pár továbbra is otthon akar lenni a süköi életben.

Simó László és Ilonka iparban dolgozó házaspár. A férfi kőműves, Udvarhelyre ingázik. Felesége a cérnagyárban dolgozott, míg kislányuk meg nem született. Egyelőre a szülői házban laknak, de saját házuk is már nemsokára beköltözésre készen lesz. Ők már új státusú süköiek. S nincsenek már egyedül az „alapozás“-ban.

Általában véve a nagyméretű faluépítkezés alapvető indítóokait az egyéni gazdálkodásról a közös gazdálkodásra való áttérés váltotta ki. A magángazdálkodás idején a gazdák az összegyűjtött tőkájukat földek vásárlásába fektették. A közös gazdálkodás ezt az alapvető szükségletet megszüntette, és így az összegyűjtött pénzt egyéb beruházásokra költötték. Elsősorban lakásberendezésre, új lakásra. A családok beruházásainak eltérő változásait falunként a helyi sajátosságok határozták meg. Ezek a sajátosságok pedig a változó ország erővonalaiban érvényesülnek.

Geréb Attila

Gondolatok a nevelés korszerűsítéséről

Iskoláinkban sok szó esik az oktatás modernizálásáról; ez a kifejezés a munkatervekből, jelentésekből kimaradhatatlan. A megbeszélések során azonban gyakran kiderül, hogy a vitapartnerek mást-mást értenek korszerűségen.

Sokan leszűkítik a fogalmat a gépi eszközök (vetítógép, magnó, lemezjátszó, tévé) használatára. Mások az önálló, logikus gondolkodás fejlesztésére szolgáló módszerek (problematizáló oktatás, kutató oktatás) alkalmazásában látják a lényegét. S vannak, akik azt értik modernizáláson, hogy az illető szaktudomány legújabb felfedezéseit kell tanítani az iskolában.

Mindezek csak részgazságok, de sem külön-külön, sem együttvéve nem magyarázzák meg, mit is jelent tulajdonképpen az oktatás korszerűsítése. Ez a folyamat sokkal bonyolultabb. Próbáljuk meg legalább nagy vonalakban felvázolni a problémakör lényeges kérdéseit.

Miért beszélünk ma az oktatás korszerűsítéséről mint új jelenségről? Kétségkívül ezelőtt is fejlődött a nevelési rendszer, Comenius iskolája „modern” volt a középkorhoz képest. De századunkban a fejlődés minden vonatkozásban meggyorsult. A tudományos-műszaki forradalom maga után vonja a pedagógia forradalmát is. A mi korunk olyan követelményeket támaszt az iskolával szemben, amelyeknek csak hatalmas minőségi ugrás révén tud eleget tenni.

Mit követel korunk az új nemzedéktől? — kérjük, s úgy vélem, mindenekelőtt az értelmi képességek hatékonyabb fejlesztését és felhasználását. A fizikai munka fokozatosan háttérbe szorul, a ma és a holnap embere egyre több és bonyolultabb gépekkel, berendezésekkel dolgozik mind munkahelyén, mind a háztartásban, közlekedésben. Ez magas fokú műszaki kultúrát követel.

Ugyanakkor az emberi közösségek élete is bonyolultabbá vált és válik — az új nemzedék komplex társadalmi kérdésekkel fog szembenézni. Joggal állítják egyesek, hogy a jövő század a biológia, a szociológia és a lélektan százada lesz. A társadalomba való beilleszkedés az új nemzedéktől szélesebb és mélyebb humán műveltséget is igényel.

A fiataloknak — úgy tetszik — nemcsak többet kell tudniuk, de mélyebben, alaposabban kell gondolkodniuk, ítélőképességük fejlettebb kell hogy legyen, ha az egyre bonyolultabb problémákat meg akarják oldani.

Közhely ma már, hogy a gyors fejlődés következtében az ismeretek hamar elavulnak. Amit ma megtanul valaki, nem lesz elegendő a jövőben. Képesnek kell lennie arra, hogy új ismeretekre tegyen szert, szokatlan helyzetekhez alkalmazkodjék, új és új problémákat oldjon meg. Ezért önálló, logikus, alkotó, hajlékony gondolkodású embertípust kell kialakítanunk.

Hogyan tehet eleget az iskola a megnövekedett követelményeknek? Az információrobbanás okozta adatözönnel nehéz lépést tartani. De a fentiek értelmében nem is kell mindent megtanítani a gyermekeknek, amit a tudomány napról napra produkál. Az oktatás ismeretközlő, informatív szerepe háttérbe szorul a képességfejlesztő, formatív szereppel szemben. Az új idők követelménye folytán az oktatás tartalma elsősorban az értelmi nevelés: az ifjú önállóságra tegyen szert, tudjon eligazodni a szakkönyvekben, a könyvtárban, ne ijedjen meg a szokatlan problémáktól. Feladatunk, hogy megtanítsuk tanulni és gondolkodni. Ez önmagában nem új dolog. Már Pestalozzi megállapította, hogy „a nevelés célja nem a tudás, hanem a tudás megszerzésének a képessége”. Ez a szempont viszont most döntő jelentőséggel kerül előtérbe.

E célt a körülményeknek megfelelően többféle módszerrel közelíthetjük meg: tárgyakkal való manipulálás, modellálás, problematizáló oktatás, kutató-fejlesztő eljárás stb. A közös vonás az, hogy a tanuló önállóan dolgozzék, a tanár csak

szükség esetén adjon közvetett segítséget. A régi típusú iskolával szemben, amelyben a tanuló az oktatás tárgya, a kész információs anyag passzív befogadására van ítélve, a modern felfogás a tanulót az oktatás alanyának tekinti, aki öntevékenyen vesz részt saját nevelésében.

Az ilyen tanulás nemcsak a diák, hanem a tanár iránt is fokozott igényeket támaszt: alaposabb felkészültséget, több figyelmet, nagyobb erőfeszítést követel. Látszólag hátránya is van, mert kevesebb anyagot lehet felölelni egy óra alatt, ám az így szerzett ismeretek alaposabbak, jobban fejlesztik a tanuló értelmi képességeit, készségeit.

A mai neveléslektan tanúsága szerint a gyermek értelmi fejlődésére az első 8—10 év van döntő hatással; a felnőtt értelmi képességei nagymértékben attól függenek, hogyan foglalkoztak vele életének zsenge szakaszában. Ezért helyeznek nagy hangsúlyt az iskola előtti és az elemi fokú nevelésre.

Az önállóság, alkotóképesség, kezdeményező szellem kialakítása érdekében át kell értékelni a tanár—diák viszonyt. A régi iskola a tanár tekintélyuralmára épült: „Magister dixit.“ Ő parancsolt, a tanulók engedelmeskedtek. Az alárendeltségi viszony feszült légkört teremt az osztályban, elidegenedéshez és konfliktusokhoz vezet. A tanulóra nyomasztólag, bénítólag hat a tanár uralmi magatartása, gátlást vált ki belőle. Az önálló munka fokozott koncentrációt, érdeklődést, kezdeményezést kíván a diáktól. Ilyen munkát csak derűs, feszültségmentes légkörben lehet végezni. A tanulóknak éreznie kell, hogy a tanár az ő munkatársa, idősebb és tapasztaltabb barátja, aki szeretettel áll mellette, és segít neki. Ez a mellérendeltségi viszony azt jelenti, hogy a tanárnak nem hivatalból van tekintélye, hanem a tiszteletet, megbecsülést tudásával, odaadó és szeretetteljes munkájával érdemli ki.

Ez a szerep a tanártól magasabb rendű tudományos és pedagógiai felkészültséget, több emberi kvalitást, figyelmet és türelmet igényel. A tanár—diák viszony átértékelését tehát nemcsak etikai szempontok követelik, hanem célszerűségi megfontolások is.

A gondolkodás fejlesztése időigényes folyamat. A problémák önálló megoldása, a laboratóriumi gyakorlatok és a kísérletezés számára sok időt kell biztosítani, ezért a modern oktatásnak takarékosan kell gazdálkodnia az idővel. Alaposan és ésszerűen kell megválogatni, megrostálni a tananyagot.

Valamely téma tanítására háromféle indok lehet: olyan információról van szó, amelyre a tanulónak feltétlenül szüksége lesz az életben; olyan alapismeretről, amely nélkül nem érthet meg egy másik fontos közlést; olyan a kérdés, amelynek segítségével nevelő hatást akarunk elérni. Ami nem felel meg e kritériumoknak, ami nem elengedhetetlenül szükséges, mellőzni kell a tananyagból; a túlterhelés a modernizálás kerékkötője. Ebből a szempontból nem az a döntő, hogy egy ismeret régi vagy új. Az összeadás alapművelete mindig fontosabb, mint a mátrixok.

A válogatás a tanterv és a tankönyv szerkesztőinek feladata, de a tanár is sokat tehet ebben a kérdésben: alkotó módon nyúlhat a tananyaghoz, kiemelve a lényegét. Tanítványait is meg kell taníttania azonban szelektálni, hogy csak a legszükségesebb információt memorizálják, de jól tudják használni a mesterséges memóriákat: a kézikönyveket, lexikonokat, szótárakat, táblázatokat, kartotékokat.

Megjegyzendő, hogy a modern oktatás nem analitikus szemléletű, nem a részletismeretekre helyezi a hangsúlyt. Arra törekszik, hogy az ifjak megismerjék az általános törvényszerűségeket, az összefüggést a különböző jelenségek között, hogy átfogó, dialektikus képet kapjanak a világról, és így fejlődjenek általánosító, szintetizáló képességük. Történetek kísérletek például arra, hogy az alsóbb osztályokban a fizikát, kémiát, természetrajzot egy tantárgy (természetismeret) keretében tanítsák. Ilyen szellemben egy átfogó műveltségű tanár sikerrel emeli ki a nagy összefüggéseket a tantárgyán belül és a különböző tudományágak közt.

Napjainkban az ifjúságot arra kell felkészítenünk, hogy lépést tudjon tartani a tudományok rohamos fejlődésével. A tudományokat ne mint lezárt ismeretek rendszerét mutassuk be, hanem mint fejlődési fokot, amelyet a megismerés folyamata adott pillanatban elért. Tárjuk fel előttük a még nyitott kérdéseket, a jelenlegi elméletek hiányosságait, ellentmondásait is. A tudomány további fejlődése — a legtöbb esetben — nem cáfolja majd meg mai tudásunkat, hanem egyes vonatkozásokban kiigazítja, pontosabbá teszi, kiegészíti. Fejlesszük ki a tanulóknak a tudományos kételkedés szellemét, hogy kritikailag értékelhessék a ma elért fejlődési fokot, és túl tudjanak lépni rajta.

E követelménynek csak úgy képes eleget tenni a tanár, ha a szaktárgyát távlatosan látja, és filozófiai műveltsége is van.

Az oktatás hatékonyságát növeli a modern technika: laboratórium, szakterem, szemléltető- és kísérleti eszközök, vetítógép stb. Mindez azonban csak a célnak alárendelt segédeszköz, és nem sokat ér, ha nincs összhangban az alkalmazott módszerekkel, nem illeszkedik egy általános, modern szemléletű koncepcióba. A legmodernebb felszerelésű laboratóriumban is lehet nagyon régimódi leckét tartani; a tévé is közvetíthet semmitmondó adathalmazt.

A tétel fordítottja már csak félig igaz: egyetlen modern órát lehet tartani segédeszköz nélkül, de egy éven át nem lehet korszerű fizikát tanítani felszerelés hiányában.

Az oktatás korszerűsítésével összefüggésben felül kell vizsgálnunk az ismeretellenőrzés tartalmát és formáját egyaránt. Nem fér össze a korszerűség eszméjével, ha a tanuló munkáját aszerint értékeljük, mennyire tudja visszaadni a tankönyv szövegét, a tanár előadását. Az emlékezőtehetségre alapozó reprodukív képesség nem minden alkotó munkában döntő fontosságú. A felhalmozott információ mennyisége helyett vizsgáljuk inkább azt, mennyire pontos, világos, megalapozott a tanuló tudása, mennyire tud logikusan gondolkodni, szintetizálni, hogyan tud az előző ismeretei alapján helyes következtetésekre jutni. Kiemelt értékelést érdemel egyéni véleménye, meglátása, önálló kezdeményezése, kutatása, kísérletei.

A feszültséggel terhes légkörben folyó klasszikus feleltetés helyét vegye át — itt az ideje — a barátságos beszélgetés, a dialógus. Szánjunk nagyobb szerepet a feladatmegoldásnak, önálló referátumok, recenziók készítésének, kritikai dolgozatoknak. Természetesen, ezt az irányzatot nemcsak az iskolában kell érvényesíteni, hanem a tanulmányi versenyeken és a felvételi vizsgákon is.

A fentiekből következik, hogy az oktatás korszerűsítésére szolgáló törekvések összefüggő egészet alkotnak. Az oktatási rendszert nem lehet a régi foltozgatásával korszerűsíteni. Nem sok eredménnyel kecsegtet például a matematika korszerű tanítása a liceumban, ha az előző osztályokban régi módon tanították. Konfliktusok adódnak abból is, ha a tanárok egy része új típusú, demokratikus kapcsolatot próbál kialakítani a tanulókkal, másik része viszont ragaszkodik a régi légkörhöz.

Ez nem jelenti azt, hogy a tanárok mondjanak le a korszerűsítési törekvésekről mindaddig, amíg felülről nem kapnak kész, kidolgozott, modern oktatási rendszert. Már csak azért sem, mert a korszerűsítés csak kísérletek útján lehetséges, és soha nem tekinthető befejezettnek. De hangsúlyoznunk kell, nem várhatunk csodát elszórt próbálkozásokról, egy-egy „modern leckeórá”, és főleg ne várjunk eredményt, ha nem vesszük figyelembe a korszerűsítés minden tényezőjét, hanem csak egyiket-másikat.

Az oktatás modernizálásának egésze szorosan összefügg a konkrét társadalmi valósággal. Tanulhatunk a külföldtől, de nem másolhatjuk le szolgálai módon a máshol bevált megoldásokat, figyelmen kívül hagyva az eltérő körülményeket. Főleg nem szabad valamit rosszul átvenni, és a sikertelen kísérletről általánosító következtetéseket levonni. Hibás eredményre juthatunk, ha például programozott oktatással kísérletezünk — megfelelő technikai felszerelés nélkül.

A holnap — minden tudományos előrelátás ellenére — részben ismeretlen, bizonytalan. A jövőbelátás mindig keresés, és magában hordozza a tévedés kockázatát is. Ezért a korszerűsítés sohasem lehet lezárt probléma, mindig szükség van a vitára, az álláspontok felülvizsgálására.

Az igazság próbaköve a gyakorlat. Csak akkor tudunk a holnapra nézve kellő valószínűséggel extrapolálni, ha a mára vonatkozólag megbízható adatokkal rendelkezünk. Feltétlenül szükség van arra, hogy elképzeléseinket a gyakorlattal egybevevessük, és szükség esetén a megfelelő korrekciókat elvégezzük. Márpedig a nevelés eredményeit lemérni bonyolult dolog. Még az ismeretszint fokáról is nehéz pontos adatokat kapni. Mégsem mondhatunk le a kísérletezésről. Dolgozunk ki módszereket, amelyekkel mind pontosabb adatokat lehet gyűjteni. Évgezt azonban olyan tanárookra van szükségünk, akik hozzáértők, tudományos és etikai színvonaluk eléggé magas ahhoz, hogy adataik felhasználhatók legyenek.

Az oktatás korszerűsítésének kulcsa a tanár. A mai nevelő azonban a tegnapi iskolában nevelkedett, és hajlamos arra, hogy a régi példát kövesse. Erőfeszítéseket kell tennie, hogy legyőzhesse a hagyomány és a rutin visszahúzó hatását, s hogy felülvizsgálhassa álláspontját. Ehhez segítségre van szüksége. Elsősorban dokumentációra: könyvekre és folyóiratokra — és időre, hogy ezeket tanulmányozhassa. De megfelelő iskolai légkörre is, hogy munkájában a tanügyi szervek, igazgató, kollégák támogassák, s ne gátolják. Jó eredményt úgy lehetne elérni,

ha egy haladó szellemű igazgató vezetésével néhány együttműködni óhajtó tanárból álló csoport egy osztályban huzamosan modern szellemben igyekezze tanítani. Még jobb volna kísérleti iskolákat kijelölni. Az eredményeket közölni kellene a szakirodalomban, és lehetővé tenni az érdeklődő tanároknak, hogy ezeket a kísérleti iskolákat meglátogassák.

A nevelői munka eredménye nagymértékben függ attól, van-e összhang az iskola és az otthoni felfogás között. Mivel a szülők általában nem foglalkoznak neveléstudománnyal, nemritkán értetlenül állnak a korszerűsítő törekvésekkel szemben. Elsősorban a nevelők feladata, hogy kitartó és tapintatos felvilágosító munkával szövetségesül nyerjék meg a szülőket, de sokat segíthetne a közírás is.

Bár a modernizálást az élet rohamos változása követeli, ez a folyamat mégis viszonylag lassú, nem valószínű, hogy máról holnapra. Egyrészt azért, mert az emberek tudata lassan változtatható meg, idő kell hozzá, amíg befogadja az új elképzeléseket, törekvéseket. Másrészt mert a korszerűsítés anyagi befektetéssel is jár (több iskola, felszerelés, tanszemélyzet). Végül, de nem utolsósorban, a korszerűsítés tervszerű, előrelátó előkészítő munkát követel. Ha modernizálni akarjuk az iskolarendszert, először kísérletezni, vitatni, javítani kell, s csak ezután lehet kidolgozni az iskolarendszer végső formáját (az új tankönyveket), általánossá tenni az első osztállyal kezdődőleg, és fokozatosan évről évre bevezetni a következő osztályokban.

A közben eltelt időt természetesen fel lehet használni kísérletezésre, a részletkérdések tisztázására, anyagot gyűjtve a soron következő új átszervezéshez, tökéletesítéshez. A vitába be kell vonni a hivatásos pedagógusokon és pszichológusokon kívül a szülőket, s a legérdekelttebbeket: a tanulókat. Észrevételeik értékes segítséget nyújthatnak.

Összefoglalásképpen megállapíthatjuk, hogy az oktató-nevelő tevékenység állandó modernizálása parancsoló szükségszerűség. Ismerve a fejlődés irányát, jellegzetességeit, tisztázni kell, mi kerüljön a fiatalok batyujába úgy, hogy ne hiányozzék belőle semmi szükséges, de fölösleges limlom se húzza a vállukat.

A probléma sokoldalú, bonyolult; figyelmes tanulmányozást és felelősségteljes hozzáállást igényel nemcsak a tanárok, hanem az egész társadalom részéről is.

Fey László

Pszichológus szemmel a játékról

A tudományos-műszaki forradalom ismét a figyelem középpontjába állította a játék kérdését. 1944-ben megszületett az első részletesebb játékelméleti mű: Neumann János és Oscar Morgenstern: *Theory of Games and Economic Behavior*; elméleti és gyakorlati értékei alapján a játékelméletet „a huszadik század első fele legfontosabb tudományos elméletei” közé szokták sorolni.

A játékelmélet és a játékszociológia kutatási területe csak részlegesen esik egybe. A játékelmélet — teljes nevén: a stratégiai játékok elmélete — azt a tevékenységet tekinti játéknak, és annak a tevékenységnek a menetét (és csakis a menetét) modellálja a matematika módszereivel, amelyet többen „játszanak” és a benne részt vevők érdekei ellentétesek: ha az egyik nyer, akkor a másik vagy a többi szükségszerűen veszít. A játékelmélet a „nyerési” stratégia tudománya, nem foglalkozik az olyan játékokkal, amelyekben senki sem veszít, de nem foglalkozik a játszóviselkedés funkciójának és a játékkészítéseknek, indítékoknak a tanulmányozásával sem.

A pszichológia nemcsak a stratégiai, a társas szabályjátékokat, hanem a játszóviselkedés más formáit is vizsgálja; kutatja a játszóviselkedés fejlődését, valamint a játék szerepét, jelentőségét az egyed, a személy életében, mint ahogyan a viselkedés, a magatartás és a cselekvési indítékok-készítések rendszerében elfoglalt helyét is. A pszichológiában tehát a játék fogalma általánosabb és egyben szűkebb értelemben használatos, mint a játékelméletben. A játék mind az ágazati, mind pe-

dig az alkalmazott pszichológiáknak egyaránt tárgya. A játékerápia pedig a pszichoterápia igen régóta alkalmazott eljárása.

Játszanak-e az állatok? A fajfejlődés melyik szintjétől kezdve tekinthető a játék az „élő logikája“ egyik megnyilvánulásának?

Tudomásom szerint — írja Susanna Miller — még soha senki sem gondolt arra, hogy az egysejtűek játszanak. Az ízeltlábúaknál azonban már „játékról“ beszél néhány kutató. Egyes hangyafajoknál például társas hadijátékot figyeltek meg: a „játszótársak“ alig csipik vagy sebesítik meg egymást, és néhány „harcmozdulatot“ el is hagynak. Fehérnyakú hollók „adj-király-katonát“-szerű játékot játszanak: az egyik holló felcsip egy kisebb botot, meglóbálja, a másik rátámad, és „öltre mennek“ a tárgyért, de kárt nem tesznek egymásban. Az emlősöknél bárki megfigyelheti a „főlöleges“ (szuperabundens) viselkedést (üresjáratú trappolás, futkározás, ugrárodzás, ágaskodás stb.). A majmok kedvenc játéka a fürkésző-tájékozódó kúszás, mászás, fogdosás, babrálás; a főlöleges ugrálás, bukfencezés, de a rikácsolás, köpködés, egyes társasjátékok (birkózás, fogócskázás, táncolás stb.), valamint az utánzás és az emberi tárgyakkal való „kiváncsiskodó“ mozgások is. Köhler német pszichológus híres majma, Szultán rúdugrás-játékot „talált ki“, amellyel hosszú ideig elszórakozott, és amelyet társai csakhamar utánoztak is.

Az állatok játszóviselkedése, amelynek során nem történik semmiféle specifikus biológiai szükséglet kielégítése, azaz a létfenntartáshoz szükséges valamely külső hatásnak a szervezetbe való beépítése (asszimilációja), végső soron mégsem „haszontalan“ viselkedés. A fogva tartott oroszlán például, ha kielégítik is minden biológiai szükségletét (beleértve a mozgását is), de nem biztosítják a játékos (a szuperabundens, az üresjáratú, a fürkésző stb.) mozgáshoz szükséges feltételeket, azaz a gyakorlatilag szabad teret (ami az otthont, az „oikosz“-t jelenti), ellustul, „apatikusává“ válik; ha biztosítják, az öreg oroszlán is játékba kezd. De ismeretesk a pavlovi kutatások adatai is: a szűk ketrecben nevelt kölyökkutyák, mivel megfosztották őket a játékos mozgások lehetőségétől, „gyámoltalanná“, „rémültté“, illetőleg „barátságatlanná“, „agresszívvé“ váltak.

Hogyan játszik a gyermek? Miben különbözik játéka az állatok játékától?

A gyermeki játékot nemcsak a külső (a szűkebb értelemben vett viselkedési) oldal, hanem a belső (a szubjektív, a pszichés) megfelelő, az érzelmi élmény sajátosságai is jellemzik.

Játszik a csecsemő: mozgatja, nézegeti a kezét, próbálgatja a hangját; markolja, húzza, tolja, dobja a játékszereket; megkapaszkodik a járóka rácsában és felemelkedik, azután eldől, majd ismét felemelkedik; számtalanszor eldobja és azután visszakaparinlja a játékot; elbújik, és amikor megtalálják, nagyokat kacag örömeiben.

Játszik a kisgyermek: utánozza a felnőttet; épít a kockákból, és összedönti az építményt; próbálgatja az emberi élet tárgyait (az ajtókat, a vízcsapokat, a fiókokat), az emberi élet cselekvéseit (mos, seper, kavar); manipulál a játékszerekkel (a babával, az autóval, a labdával); bújócskázik a felnőttel; forog, átbújik, leguggol énekszóra, majd egyszer csak kezdetét veszi nála a fantáziajáték, a „mondjuk, hogy“, a játék-szimbolizáció, a behelyettesítés (eszik a baba képzeletbeli kiskanállal, és kikap, mert nem nyitotta ki a száját; az autó utasai félnek, mert síkos az út; a kis-csizmák is akarnak menni sétálni).

Játszik az óvodás: szívesen játszik egyszerű társasjátékokat, mozgásos szabályjátékokat, és örömmel old meg talalós kérdéseket, de jellemző játéka mégsem a szabályjáték, a talalós kérdés, hanem az „alkotó“ (vagy másképpen szerep-) fantáziajáték. Az óvodás korú gyermek szerepjátéka jelenti azt a sajátos játékot, amely csakis a gyermekekre jellemző (nem található meg sem az állatoknál, sem pedig a felnőtteknél). Az alkotó (a szerep-)játék kifejelett formájában olyan tevékenység, amelyben a gyermekek a felnőtt szerepeit (funkcióit) vállalják magukra, és a speciálisan kialakított játékkörülmények között általánosított formában megelevenítik a felnőttek tevékenységét és a felnőttek közti viszonylatokat, miközben játékszereket használnak fel, amelyekkel a felnőttek tevékenységének valóságos tárgyait helyettesítik. A szerep-, a fantáziajáték jól megfigyelhető emocionális dinamikája arra enged következtetni, hogy ha nem is alkalmas arra, hogy kielégítsen reális élet-szükségleteket, mégis érzelmi élmény forrása. Ez az öröm nem annyira a kielégülésnek, mint inkább az átélésnek, nem a teljesülésnek, hanem az önmagáért való tevékenységnek az öröme, valamint az érzelmi feszültség csökkenésének, a megkönnyebbülésnek az élménye is.

Játszik a kisiskolás: játéka bonyolultabbak, mint az óvodásokéi; talán valamivel már jobban szereti a mozgásos, a már-már sportjátékokat, mint a szerepjáté-

kot, kicsit már szégyell is befeledkezni a fantáziajátékba; bonyolultabb talalós kérdéseket is kitalál, mint az óvodás, szívesen veszi az ún. oktató-értelmi társasjátékokat; egyre inkább különbséget tesz a fantáziajáték-logika és a feladat-logika között, de még mindig központi foglalatosság nála a játék.

A fantáziajáték rendszerint nyolcéves kor körül „kimerül“, elapad emocionális feszültsége; jelentkezik a „racionális“ beállítódás, a konkrét művelési gondolkodás fölénybe kerül a képzeletivel szemben; de az interperszonális kapcsolatok — a barátkozás, a csoportosulás változatainak — valóságossága is csökken a képzeleti elem jelentőségét (hívja fel a figyelmet Mérei). A fantáziajáték elapadása a gyermekkor végét jelzi.

Az átmeneti korban már előtérbe kerülnek a „felnőtt-játékok“: a társas-sportjátékok, az intellektuális társasjátékok, de még megtalálható az utánzó és szerepjáték is.

Miért játszik a gyermek? Mi a szerepe, értelme, funkciója játékának?

E. Claparède svájci pszichológus az erre a kérdésre vonatkozó magyarázó elméleteket 1910-ben a következőképpen csoportosítja és értékeli. Az *üdülés-elmélet* szerint a játék a kimerült szervezet vagy értelem serkentésére szolgál. De hát — írja Claparède — a kimerülés miért nem inkább pihenésre csábít, és miért játszanak a kisgyermekek felébredésüktől kezdve? Az *erőfölösleg-elmélet* (Schiller és Herbert Spencer nevéhez fűződik) azt a hipotézist fogalmazza meg, hogy az összegyűlt energia utat keres magának, a megszokás kialakította „agyi mederben“ oszlik szét, és különböző cselekvési formák ismételtetésében nyilvánul meg. De a betegségtől kimerült gyermek is játszik ágyacsájában — hívja fel a figyelmet Claparède. Az *atavisztikus elmélet* (Stanley Hall nevéhez fűződik) a játékot olyan szükséges gyakorlatnak tartja, amely azokat a funkciókat meríti ki, amelyekre a felnőtt embernek nincsen szüksége. Claparède kérdése: tehát azok a kislányok, akik gyermekkorukban babájukat dédelgettek, rosszabb anyák lesznek azoknál, akik megvetették ezt a játékot? A Karl Gross kidolgozta *begyakorlás-elmélet* szerint a játék — funkcióját tekintve — nem szórakozás, hanem előgyakorlat a komoly életre. Maga Claparède is a begyakorlás elméletét fogadja el, kiegészítve azzal a megállapítással, hogy a játék maga is serkentője a növekedésnek, előmozdítója az idegrendszer fejlődésének, de bizonyos időre megtisztíthat egyes emócióktól, kedélyhangulatoktól, indulatoktól is.

A pszichoanalízis a fantáziajátékban az elhárított vágyak áttételes teljesülésének az eszközét látja. A vágykielégítés formái: a *projekció* (a frusztrációtól és konfliktusoktól szenvedő gyermek más személyeknek, esetleg tárgyakkal tulajdonítja nyugtalanító érzéseit, és játéka során ezeket bünteti); *behelyettesítés* (a baba szenved el azokat az eseményeket, amelyek bekövetkezésétől a gyermek fél); az *azonosulás* (a mamát játszó kislány úgy teszi magává anyja követelményeit, hogy megköveteli őket a babától) stb. Piaget véleménye szerint a szimbolikus játék valóban elősegítheti a konfliktusok felszámolását, a kielégítetlen szükségletek kompenzációját, a szerepek megcserélését, az *én* tehermentesítését és „kitágítását“ stb., mindez azonban nem fő-, hanem leszármaztatott funkciójának tekinthető.

A játékoromót K. Bühler a funkciógyakorlás örömevel magyarázza. E szerint a nézet szerint az a tény, hogy valamely működés mind anatómiai, mind pedig fiziológiai szempontból „éretté“ (megnyilváníthatóvá) vált, együtt jár bizonyos feszültséggel, valamint a feszültség levezetését eredményező cselekvésre való késztetéssel. A játszóviselkedés ezt az általános funkciófeszültséget oldja, és így szerez örömet.

A modern játékelméletekre jellemző, hogy a játszóviselkedést az összviselkedés összetevő rendszereként értelmezik. Piaget szerint a játék az alkalmazkodás két alapfolyamata: az *asszimiláció* (az énhez való hasonítás) és az *akkomodáció* (a rajta kívülihez való idomulás) közötti, a fejlődés logikájából szükségszerűen következő és az asszimiláció oldalára billenő egyensúly eltolódásával magyarázható. A gyakorló játék, amely az élet első másfél évének a játéka, az érzékszervi mozgásos értelem szintjének felel meg, még nem tekinthető tisztá, hanem csupán funkcionális asszimilációnak. A tiszta asszimiláció a szimbolikus játékkal kezdődik. A szimbolikus játék a képzetek segítségével megvalósuló értelem kialakulását segíti elő. A tiszta asszimiláció: szimbolikus asszimiláció; az jellemzi, hogy általa a gyermek a valóságot önmagához hasonítja, tapasztalatainak megfelelően áthangolja. A játék ezen a szinten — viszi tovább a gondolatot Miller — a tapasztalatok újrakódolása, helyeztek, történések megértése, ismeretek elrendezése a játékos áttételek kódnnyelvén. A szimbolikus játéknak ebből a funkciójából következően — összegez Mérei —, hogy addig tart, amíg a dolgok megértésére, magyarázatára a gyermek más megoldást nem talál.

Abból, hogy mit és hogyan játszik a gyermek (milyen játék érdekli, hogyan változik viselkedése a játék folyamán, beilleszkedik-e a csoportos játékba stb.), következtetni lehet személyiségi sajátosságaira. Ezért a gyermek játékának vizsgálata, elemzése a pszichodiagnózis egyik eszköze.

A gyermek játéka több szempontból is alkalmasnak látszik diagnosztizálásra. A játékvizsgálat alkalmas a tehetség és az érdeklődési kör, a személyi problémák, a személyiségstruktúra feltárására, de eszköze a fejlődésleletani diagnózisnak is.

A gyermeki játék nemcsak diagnosztizálási, hanem terápiás eszköz is. A játékerápiát (világjáték, faluteszt, városteszt stb. segítségével) főként a nehezen beilleszkedő (neurotikus, instabil, személyiségi fejlődészavarban szenvedő stb.) gyerekeknél szokták alkalmazni. Abból a feltételezésből indulnak ki, hogy a szimbolikus játék lehetővé teszi az alkalmazkodást megnehezítő ingulatozok levezetését. A játékerápia hatékony eszköznek bizonyult, de nem akárcsak kezében, ami viszont arra utal, hogy a játék nem önmagában gyógyít, hanem a szélesebb tárgyi és interperszonális kommunikáció egyik összetevőjeként.

Miért találhat örömet a felnőtt a játékban? Van-e az embernek olyan szükséglete, amely a játék segítségével is kielégíthető?

H. Murray 1938-ban az általa „feltérképezett” húsz emberi szükséglet közé tizenötödiknek a játékszükségletet is odasorolja. Ezt a szükségletet mint olyat jellemzi, amely játszásra, szórakozásra, nevetésre, viccmondásra, sportolásra, táncra, kártyázásra stb. készítet. Ő tehát a játszóviselkedést belső készletestől vezérelt cselekvésnek tekinti, és megállapítja: az emberek különböznek egymástól abban, hogy mennyire erős ez a szükségletük.

Murray felfogása azonban nem általánosan elfogadott a pszichológiában. A pszichológusok többsége tagadja az önmagáért való játékigény, játékkészítés létét (amit különben Murray sem tud bizonyítani), és abból a feltételezésből indul ki, hogy a játszóviselkedés oka nem valamilyen, tovább már nem elemezhető igény, hanem a játszóviselkedés, amely szerkezetét és tartalmát tekintve igen változatos (változati csak abban hasonlítanak, hogy mindegyik önmagáért való örömet nyújtó cselekvés), többféle igényre, okra vezethető vissza.

A Gestalt-pszichológia például a rejtvényt, a találós kérdést olyan zavaró hátsákként értelmezi, amely elindítja a zavar felszámolására, az egyensúly helyreállítására szolgáló tevékenységet: a rejtvény megfejtését. Freud szerint a vicc lényege az, hogy a „poén” hatására, a váratlan, az új összefüggés megértésének következtében hirtelen pszichés energia szabadul fel, és a nevetésben vezetődik le. 1957-ben Festinger — a megismerési késztetések kutatója — bevezeti a megismerési „disszonancia” fogalmát. Abban az esetben — állapítja meg —, ha a személyre ható információk megfelelési (kongruencia) viszonyban vannak egymással, a személyiségben nem hoznak létre feszültséget; viszont ha ellentmondások, akkor a disszonancia állapotát keltik, és a személyt az ellentmondás megszüntetésére — a feladat megoldására — készítetik. Hasonló következtetésre jut D. F. Berlyne is 1966-ban. Szerinte az ingerhelyzetben mutatkozó viszonylagos újdonság, változás, meglepetés, diszharmonia, konfliktus, feszültség, bizonytalanság (ami minden rejtvénynek és találós kérdésnek sajátossága) az egyénben kényszer-cselekvést indít el, amely mindaddig folytatódik, amíg a hatás el nem veszti újdonság, meglepetés jellegét, vagyis amíg nem sikerült kiküszöbölni a diszharmoniót, konfliktust. A felszámolás eszköze pedig az explorációs készítés, illetve a megismerési, a „rejtvény”-újdonság vezérelte cselekvés.

Többen foglalkoztak az unalom- és az újdonságélmény, valamint a készítés kérdésével. 1954-ben Bexton, Heron és Scott kimutatták, hogy egyetlen hallgatók még húsz dollárnyi napidíjért sem viselik el két-három napnál tovább a teljes elszigeteltség állapotát (mint ahogyan maguk a kutatók is csak hat napig voltak képesek elviselni). Az izolációs helyzetben a személyek, hogy elkerüljék a hallucinációs zavarokat, igyekeztek (ujjaik, végtagjaik mozgatása, emlékek felidézése stb. útján) öningerlést létrehozni.

A K. Lewin-féle mezőelmélet (1935, 1946) segítségével a szabályjátékok dinamikájának egyes vonatkozásai értelmezhetők. A mezőelmélet szerint a személyben nemcsak valamilyen elsődleges szükséglet aktivizálódása hozhat létre feszültséget, hanem az a tény is, hogy olyan tevékenységet vállal magára, amelynek meghatározott menete és célja van. Abban az esetben, ha a cél elérése és a cselekvési minta vezérelte cselekvés lejátszódása akadályozott (ha például „veszít” a személy), bekövetkezik a megghiúsulási élmény átélése, ami agresszióra (sértegetésekre, dühkitörésekre stb.), illetve infantilis vagy más esetekben pótcselekvésekre (sértődöttségre, sírásra, a „terep” elhagyására stb.) készíti az egyént.

A mezőelmélet magyarázatként szolgálhat arra is, hogy miért érzi az ember időnként szükségét a játszóviselkedésnek. Különböző tevékenységi formák többszöri ismétlése telítettséghez és ezáltal a cselekvésváltoztatási szükséglet fellépéséhez vezet (tehát a játékigényt a más területeken végzett tevékenységek okozta telítődés következményeként is értelmezhetjük). Abban az esetben, ha az egyén a magára vállalt feladat megvalósításában és a kitűzött célok elérésében leküzdhetetlen akadályokba ütközik, hogy feszültségét levezesse, helyettesítő, (pót-)tevékenységekhez folyamodik. A játéktevékenység, ha alkalmas arra, hogy a benne felmutatott teljesítmény megközelítse az egyén önmagával szembeni igény szintjét, pótkielégülést nyújthat.

Tudnak-e játszani a gépek?

A társas szabályjáték két vagy több személynek olyan belső vezérlésű cselekvése — és ebben különbözik a szerencsejátéktól —, amelynek menetét a játékszabály határozza meg, de konkrét kimenetele (ki lesz a győztes?) függ a játékos tudásától, stratégiájától és taktikájától, valamint a játéktaktikák kölcsönös egymásrahatásától és így bizonyos véletlen, előre nem látható fordulatoktól is. A bizonyult, intellektuális társas vagy páros szabályjátékok a játékos részéről olyan rugalmas önvezérlést igényelnek, amely szukcesszív döntésekben valósul meg. Minden egyes döntéskor viszont nemcsak a játékszabályt, nemcsak az aktuális játék helyzetet, hanem a hipotetikus döntés lehetséges következményeit is mérlegelik. Mivel azonban minden egyes döntés (lépés) minden lehetséges következményét gyakorlatilag lehetetlen számba venni (egyes becslések szerint ez a szám egyetlen sakkjátszma esetében is trilliókra rúg, és még ha komputer végezné is a számbavételt, a játszma legalábbis egy emberélet idejéig tartana), bizonyos heurisztikus stratégiák kidolgozása szükséges. A heurisztikus stratégiát olyan intellektuális eljárásnak is meg szokták határozni, amely akkor lép működésbe, ha az adott szituáció megoldása a stratégiát sikerrel alkalmazó személy számára sem minden részletében világos (M. L. Minsky).

Ha a heurisztikus stratégia egyik jellemzője, hogy nem minden részletében ismert, hogyan lehetne ezt a kibernetika eszközeivel modellálni és a gép számára programozni?

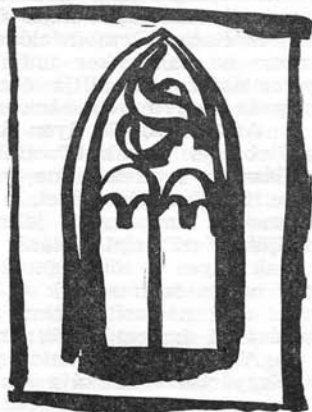
Más kutatások azt igazolják, hogy a feladat-(játék-)mező dinamikus feszültsége, a játékos motivációs rendszere olyan tényező, amely elősegítheti vagy gátolhatja a heurisztikus stratégiára jellemző spontaneitást és fő mozgatóját, az „ötletességet“. A játék dinamikus-motivációs vonatkozásainak modellálásától pedig még igen távol van a kibernetika.

A játék lehet ünnep is, szertartás is, hagyományörző is, lehet a „játszani is engedd“ humánumának a valóraváltója, mint ahogyan lehet az „Akarsz-e játszani? Akarsz-e teljes, tiszta szívvel élni?“ kérdésre adott egyszerű felelet is.

Fodor Katalin

IRODALOM

I. D. Williams: Játékelmélet. Budapest, 1972. — Játékpсихológia. Budapest, 1973. — D. B. Elkonyin: Gyermeklélektan. Budapest, 1964. — Mérei Ferenc — V. Binét Ágnes: Gyermeklélektan. Budapest, 1972. — Gyermekpsychológia és kísérleti pedagógia. Budapest, 1915.

Kultúrnövény-evolúció és nemesítői gyakorlat

A növénynemesítési szakkönyvek olvasói közül sokan csak felületesen olvasásuk vagy éppenséggel átlapozzák az egyes kultúrnövény-fajok eredetéről szóló részeket. Térjünk minél előbb a lényegre — gondolja az olvasó —, lássuk a módszereket, hogyan lehet új fajtaikat előállítani. Legtöbbször azonban elég hamar rájönnek arra, hogy *új fajta előállítani annyit jelent, mint folytatni azt az utat, mégpedig progresszív irányban, amelyet valamely fajta a maga evolúciójában megtett.* Ha nem ismerjük az illető fajta múltját — sőt a fajtát is, amelyhez a fajta tartozik —, nem befolyásolhatjuk kedvezően a jövőjét sem. Felhagyva az elvont általánosságokkal, a következőkben egy igen egyszerű konkrét esetet ismertetek.

Új sörárpa-fajták előállításakor a munka sablonja az, hogy minél gazdagabb fajtagyűjteményt szerezzünk be, egy-két évi megfigyelés után pedig a jobbnak tűnő fajtaikat keresztezzük egymással. A hibridek pár nemzedékig folytatott fenn tartó szaporítása után, az ötödik-hatodik nemzedékben eliteket válogatunk ki, s a jobbnak bizonyultakat továbbvisszük összehasonlító kultúrákban, miközben egyúttal el is szaporítjuk a legjobbakat. (A *jobb* itt azt jelenti, hogy a helyi termesztésben levő régi fajttal szemben az új fajtajelöltnek jobb a termőképessége, termése minősége és egyéb gazdaságilag fontos tulajdonsága.)

De mindjárt az elején hibát követhetünk el. Begyűjthetünk ugyan több mint száz sörárpa-fajtát (főként európaiakat), nagyszabású keresztezési programot hajthatunk végre, igyekezve minél több fajta keresztezni egymással, illetve minél több fajttal keresztezni a helyi fajtaikat — azonban elfelejtünk utánanézni, mi is az *eredete* a felhasznált fajtaiknak. Noha az ötödik hibridnemzedékből több mint 4000 vonalat válogattunk ki, mégis igen sovány eredmény mutatkozott: a kétszázból alig egyet lehetett a további nemzedékbe érdemesíteni. Később utánanézzük a dolognak, az árpagenealógiai táblákból összeállítottuk a fajta családrait, s ebből aztán kiderült, hogy a legtöbb felhasznált fajta igen közeli rokonságban van mind a mi helyi fajtánkkal, mind egymással. A. Lein kimutatta, hogy az európai sörárpa-fajtaikat (az angliaiakat kivéve) mindössze négy régi fajtára lehet visszavezetni, s ezek közül a morvaországi *Hanna* árpa „vére” benne van majdnem mindenik mai fajtában. E fajta hibridjeinek keresztezését a nemesítők már minden lehetséges kombinációban kipróbálták, s a létrehozott fajtaikat még a szakértő szemé is csak akkor tudja morfológiailag megkülönböztetni, ha egymás melletti parcellákban hasonlítja össze őket. Mindegyik tavaszi, kétsoros, lehajló kalászu, pelyvás magvú, többé-kevésbé hosszú vagy középhosszú szálkájú árpa.

Amikor 25—30 ilyen árpafajta egymás melletti parcelláit nézzük, csak annyi különbséget látunk közöttük, hogy kissé eltér a növények „tartása”, a kalászok hajlása, a levelek színe vagy különféle gombabetegségektől származó elszíneződése. Ha learatjuk őket, a fajtaik legtöbbjét konstáns módon jellemzi a termőképessége, ami annyit jelent, hogy háromévi átlagban néhány százalékkal felülmúlják a mi helyi fajtánk termését (az ilyen fajta kevés), vagy alatta maradnak annak (ilyen a többség). A sörárpa-fajtaik egyöntetűségét, mondhatni egyhangúságát, rokon származásuk és az egy célú kiválogatás okozta. Nem arról van szó, mintha a nemesítők nem próbálkoztak volna morfológiailag eltérő fajtaik létrehozásával, hanem arról, amit a genetikában *génekapcsolódásnak* neveznek.

A sörárpa kívánatos jellemzőit (biokémiai tulajdonságait) igen szűk keret, a sörgyártás technikája szabja meg. *Az előírt minőség, bőtermőség, mag- és kalászforma egy-egy kromoszómában egymáshoz kapcsolt génektől függ. Ha a ki-*

válogatás során eltérünk az egyik tulajdonságtól, akkor a többi is vele együtt módosulhat — nem mindig előnyösen. A sörárpa mai fajtáinak mindegyike egy-egy klímakörzet rekordere a termést illetően, egyébként nagyon hasonlóak egymáshoz. E fajták keresztezéséből újat, előnyösebb génekombinációt csak igen nagy-számú vonal évről éve való előállítás útján lehet elérni, s az előhaladás a termésben akkor is csak néhány százalékos lehet. A módszer elméleti alapja az, hogy a genetikailag tiszta vonalakban is fellépő (fenotípusban nem is észlelhető) „kis-mutációkat“ kedvezőbb kombinációba lehet hozni keresztezéssel. Vannak azonban nemesítők, akik más utat követnek, a kísérletileg előidézett mutációkat használják fel, erről azonban később szólunk. Most lássuk, miért sikertelen keresztezés az, amelyben egy sörárpa-fajtat nem közeli rokon fajtával keresztezzük.

Tudnunk kell, hogy a sörárpa érett magvainak megengedett legmagasabb fehérjetartalma 10—11%, amit a sörgyártás szab meg. Minden más árpa fehérjetartalma ennél magasabb (a legtöbb fajtaté 13,5—14%). Ha tehát egy sörárpa őrpi ilyen fajtával keresztezzük, a hibridekben helyreáll a fehérjetartalom ősi öröklött szintje. Itt újra beleütköztünk a fajtak eredetének problémájába. Kezdjük tehát a legelején: ismerjük meg a faj evolúcióját. Lássuk, milyen vad fajtól származott a kultúrfaj, és a fejlődése során milyen tényezők hatására vált olyaná, amilyenek ma látjuk.

Vadon termő fajból — kultúrnövény

A kérdés túlhaladja a szűkebb értelemben vett növénynemesítés körét, már általános biológiai probléma. Mai kifejezéssel élve: a kultúrnövényé válás mikroevolúciós folyamata modellje lehet általában a fajok keletkezésének. Ezzel kapcsolatban két, magyar nyelven is megjelent műre hívom fel a figyelmet. Az egyik Darwin *Az állatok és növények változékonysága a háziítás állapotában* című, közel száz éve kiadott műve, a másik F. Schwanitz *A kultúrnövények keletkezése: az egész növényvilág evolúciós modellje* című legújabb tanulmánya. Ez utóbbi az újabb archeológiai kutatások, valamint a sugárgenetika eredményeit is tárgyalja. Darwin művének megjelenése egybeesik a tudatos növénynemesítés kezdeti szakaszával, az egyedi kiválogatás módszerének első sikereivel: hatalmas adattár alapján leszűrt gondolatai döntő módon befolyásolták a további kísérleti munkát. Noha azóta kialakult a modern mutációs nemesítés elmélete és technikája, Darwin gondolataihoz minduntalan visszatérünk.

A termesztésbevitel új környezetet kényszerít a növényre, a kiválogatás pedig e környezetnek és a kiválogató ember gazdasági célkitűzéseinek megfelelő tulajdonságokat alakít ki az illető növényfajban. A vad őstől való eltérés annál sokoldalúbb, lényegesebb, minél régebben vonta az ember termesztésbe a fajt.

Az árpa a legrégebbi kultúrnövények egyike az óvilágban; vad őséhez még jól felismerhetően hasonlít. A kultúrárpa (*Hordeum vulgare* L.) feltehető vad őséhez hasonló az a ma is élő faj (*Hordeum spontaneum* C. Koch emend. Bacht.), amely közös őse a mai kétsoros és hatsoros kultúrárpáknak. A *törékeny kalászu vadárpa* kalásza és magvai amellet, hogy hasonlóak a kultúrárpához, a vad növények jellegzetes tulajdonságaival rendelkeznek, amelyek a természetes környezetben a faj fenntartása és elterjedése szempontjából hasznosak. Éréskor a vadárpa kalásza kalászkáira esik szét, mert a kalásztengely annyira törékeny, hogy a szélnek sem áll ellen. A kalásztengely törékenységet két komplementer gén okozza (*Bt* és *Bt₂*), a szívós, nem-törékeny kalásztengelyt pedig az előbbiekk recesszív alléljának bármelyike (a *bt* vagy *bt₂* gén). A két gén szorosan kapcsol, a harmadik kromoszóma hosszabbik karjának közepe táján helyezkednek el. A vadárpa génösszetétele *BtBtBt₂Bt₂*, ezzel szemben a kultúrárpáknak két típusa van: az egyik (E típus) formulája *BtBtbt₂bt₂*, a másiké (W típus) *btbtBt₂Bt₂*, és mindkettőnek szívós, nem törékeny a kalásztengelye. Kettős recesszív, *btbtbt₂bt₂* képzetet eddig még nem találtak. Az E és W típus között nem jöhet létre rekombináció. A vadárpa két génje közül az egyik, az E típus Kelet-Ázsiában terjedt el, ott mutálhatott a *Bt₂* gén *bt₂-re*; a másik, a W típus tőle nyugatra az Atlanti-óceánig fordul elő, ott keletkezett a *Bt* → *bt* mutáció. Afganisztán, Törökország, Etiópia árpafajtáinak mintegy fele E, a másik fele W típusú.

A termesztett árpafajtak többsége *pelyvás magvú*, a pelyvalevelek hosszantóttek a maghoz, csépléskor sem válnak le. A vadárpa is ilyen, de Ázsiában — főként keleti részein — és Japánban sok a csupasz magvú kultúrárpa-fajta. A pelyvámagvúság domináns jelleg, melyet az első kromoszómapárban levő *N* gén determinál; ennek mutációval keletkezett recesszív allélija, az *n* gén pedig a csupaszmagvúság okozója. A csupaszmagvú árpa pelyvái nem nőttek a maghoz, a

mag ütésre (csépléskor) kihull; ez kétségtelen kultúrjelleg, nemcsak azért, mert az ember szempontjából hasznos, hanem azért is, mert a vadon termő árpa csupasz maggal nem maradhatna fenn, a kártevőkkel szembeni védelem nem volna biztosított. Mégis a mi árpáink többsége pelyvás magvú, a sörárpák pedig mind pelyvások. A magyarázat abban rejlik, hogy a mesterséges szelekció itt annyira elvékonyította a pelyvát, hogy jelenléte a háziállatok táplálkozásában és a sörgyártásban nem jelent hátrányt. Ezzel szemben keleten az árpa emberi táplálék volt, és a csupasz mag magasabb fehérjetartalma miatt előnyösebb lévén, a szelekció ebben az irányban hatott.

A fentiekből két következtetést vonhatunk le. Az első az, hogy a természetbevetel után, valószínűleg rövid idő alatt, az első vad jelleg, a kalász törékenysége elmaradt, hiszen aratáskor a törékeny kalászok szétesve lehullanak, csak a szívós kalászok maradnak épségben, és gyűjthetők be veszteség nélkül. A kiválogatódás tehát spontán, az ember különös figyelme nélkül is végbemehetett. Elég volt, hogy valahol egy recesszív homozigóta szívós kalászu mutáns növény megjelenjen, s annak utódai rövidesen kiszorították a törékeny kalászuakat. A második következtetés az, hogy két fontos kultúrjelleg — a szívós kalásztengely és a csupaszmagvúság — nem fokozatos, lassú fejlődéssel jött létre a gabonafélék mikroevolúciója során, hanem egy-egy gén mutációja révén. Ugyanakkor arra is fel kell figyelniünk, hogy ez a két jelleg, noha felületen szemléletre alkalmazkodásnak tűnik, nem a „kultúrkörnyezet adekvát hatására” jött létre, a kultúrkörnyezet csak kedvezett elszaporodásuknak. Természetesen ebből következik, de kísérletileg is igazolt, hogy a két jelleg független a környezet változásaitól, a hőmérsékleti, vízellátási, táplálkozási és egyéb viszonyoktól. Meg kell jegyeznünk még, hogy mindkét mutáció vadon is előfordulhatott, de a növénytermesztést megelőző gyűjtögető korszakban ilyen mutáns növény nem szaporodhatott el, mert nem szóródhatott el úgy a magva, mint a törékeny kalászué. A csupaszmagvú mutánsok elszaporodása is minden bizonnyal a természetbevetel eredménye volt. Ne gondoljunk azonban a mai mutációs nemesítésben gyakorolt egyedkiválogatásra, amikor egy tudatosan kiválogatott egyedet gyorsan elszaporítanak. Régészeti leletek bizonyítják, hogy az i.e. első évezredben még egyes termeszítették a csupaszmagvú és pelyvás árpát, holott akkor már több ezer évre tekintett vissza az árpatermesztés. A ma legrégebbinek tartott szívós kalásztengelyű kultúrárpa-leletek korát 9000 évre becsülik: kétsoros pelyvásárpát Jarmo helység mellett (Irak északi részén) egy neolitik településből ástak ki, hatsoros csupaszmagvú árpa pedig anatóliai ásatásoknál került elő.

A vadárpának még volt egy jellege, amelyet szintén egyszerű mutációval veszíthetett el: ez a kalászkapelyvák felálló szerkezete, mely a magvak föld alá jutását segíti elő természetes környezetben. Ez a jelleg állati takarmányozásra alkalmatlanná teszi a vad növény természetét (ha nincs jól letisztítva), az ember tehát valószínűleg már szerzőr nélkül mutánst vett művelésbe, vagy röviddel azután találhatott ilyent, és azt szaporította el.

Ne gondoljuk azonban, hogy a fenti három vadnövény-jelleg elvesztése után a vadárpa már valódi kultúrnövényé vált. Ehhez még egy sor jelleg fokozatos megváltozása volt szükséges.

Fokozatos fejlődés a kultúrábavétel után

A kultúrnövények *termete* általában jóval felülmúlja vad őseikét, néha valószínűs óriások az utóbbiak mellett. A kultúrnövények *óriásnövése* azonban nem minden fajnál egyforma mértékű; az árpa termeszített fajtái sem váltak olyan magas termetűekké, mint például a kukorica egyes alfajai a vadon termő alakhoz képest.

Már Darwin rámutatott arra, hogy a kultúrnövények legfeltűnőbb és egyben legfontosabb megkülönböztető jegye vad ősükkel szemben az, hogy az ember felhasználta részeik (répánál a gyökér, káposztánál a levél, paradicsomnál a bogyó, gabonaneműeknél a mag stb.) aránytalanul megnövekedtek a növény többi részéhez viszonyítva. A jelenséget F. Schwanitz *allometriás növekedésnek* nevezte.

Maga a vadárpa nem tartozik az aprómagvú kalászosok közé. Vizsgálataim során a gaterslebeni (NDK) fajtagyűjteményből beszerzett *Hordeum spontaneum* kétsoros változatának legnagyobb magvait 30 mg súlyúaknak találtam, de ennek több mint egyharmada a pelyva súlya volt, maga az endosperm (a „tápanyagraktár”) súlya csak mintegy 15 mg. A hatsoros vadárpa magvai ennél valamivel kisebbek. Ezzel szemben a mai kétsoros sörárpák magjai 42–55 mg súlyúak, aminek csak 8–10%-a pelyva; a növekedés tehát több mint háromszoros, de még

nagyobb, ha a kultúrárpa egy kalászában termett magvak hasznos súlyát hasonlítjuk össze a vadárpa egy kalászával.

Svédországi leletek tanúsága szerint a primitív kultúrárpa a korai neolitikumban még kis, keskeny magvú volt, a közép- és kései neolitikumban fokozatosan növekedett a magméret, viszont a bronz- és vaskorban a növekedés stagnált. A fentebb említett 42–55 mg-os magsúly a modern növénynevelés eredménye. Más régi kultúrnövények magmérete hasonlóképpen növekedett a neolitikum óta, és a kukoricánál ez a növekedés egyenesen óriási: a mexikói La Perra barlangban talált neolitikumi kukoricacső súlya 0,52 g, a mai lófogu kukoricák csöve pedig magvastul 300 g-nál több, a növekedés tehát mintegy hatszázszoros. Ezzel együtt természetesen az egész kukoricánövény is hatalmasan megnövekedett. Nos, az ilyen kultúrjellegű létrejöttét már semmiképpen sem lehet a vad formából kultúrformát alakító egyetlen mutációs lépéssel magyarázni.

A gaterslebeni Központi Genetikai Intézet több kutatócsoportja a kultúrnövények spontán és röntgenbesugárzás által indukált változékonyságát összehasonlító módon tanulmányozza már közel három évtizede. A berlini Tudományos Akadémia meghívására több alkalommal látogattam meg az intézetet. Hans Stubbe, az intézet vezetője, az oroszlánszaj (*Antirrhinum majus*) és a vadparadicsom (*Lycopersicon pimpinellifolium*), a kultúrparadicsom őse genetikájának ma élő legkiválóbb ismerője a következő kísérletet végezte el.

Az apróbogyójú vadparadicsom (bogyóinak átlagsúlya 1,12 g) röntgenbesugárzásával olyan mutáns alakot kapott, amelynek bogyói közel kétszer nagyobbak voltak, mint a kiindulási formáé. A mutáns besugárzásával új mutánst kapott, amelynek bogyósúlya négyszeres volt, majd az eljárást még kétszer ismételve két további fokozatot ért el, körülbelül nyolcszoros és tizenhatszoros bogyósúllyal. Mi lehet a genetikai alapja e fokozatos növekedésnek?

A kérdésre világos választ csak akkor lehetne adni, ha ismernénk az alapfokot képező vadparadicsom mutáns fokozatokkal való keresztezéséből származó hibridek hasadását. Eddig azonban a szerző csak a *vad alapfok* × *II. fok* és a *vad alapfok* × *III. fok* keresztezések első hibridnemzedékének bogyóméreteit közölte. A bogyók mindkét esetben köztes méretűek a keresztezési partnerekhez viszonyítva, ami még nem dönti el a kérdésre adható választ. A következő nemzedékben ugyanis kétféle hasadás léphet fel: a) monohibrid hasadás, amikor két vagy három osztályba sorolhatók az egyedek (akárcsak a minden tankönyvben látható borsóhibridek esetében); b) poligének (polimér gének) által determinált hasadás, amikor a nemzedék egyedei nem sorolhatók külön osztályokba, mert a bogyósúly szerint egyetlen folytonos sort képeznek az alapfokú vad formától a II., illetve III. fokú mutáns méretéig.

A *poligének* kvantitatív jellegeket meghatározó géncsoportok. A csoport egyes génjei egyenként gyenge hatásúak, a fenotípusban egy-egy gén hatása alig látszik, de együttesen felerősítik egymás hatását. Mutagén tényező hatására a poligén csoportnak csak egy tagja változik mutációval. Ha tehát besugárzásra egy növényi szerv méretét illetőleg nagyfokú elváltozással járó mutáció lép fel, az nem lehet csak egyetlen gén mutációja, hanem valószínűleg egy kromoszóma-szegmentben kapcsolt poligén csoport megkettőződése kromoszóma-aberráció által. A vadparadicsom esetében tehát feltehető, hogy az egyes fokozatokat egy meglévő poligén csoport ismételt kettőződése okozta, nem pedig új allél gének keletkezése.

Számos más kutató kísérleteiből ismeretes, hogy a kultúrnövények hasznos szerveinek méreteit poligének szabják meg, és a *vad forma* × *kultúrforma* keresztezésekből származó második nemzedékben a hibridhasadás a fentebb említett b) típus szerint történik. Ez is valószínűsíti előbbi feltevésünket a vadparadicsomra vonatkozólag. Közleménye végén maga Hans Stubbe figyelmeztet: „Nem várhatjuk el, hogy egy evolúciós folyamatot, amely valószínűleg évezredekig tartott, lényeges lépéseiben rövid idő alatt utánozni tudjunk.”

Egyébként a növénynevelés célja nem az, hogy a vad fajból kultúrfajja való alakulás folyamatát megismételje, hanem az, hogy továbbvigye — lehetőleg felgyorsítva — a fejlődést, kiindulási formának a legjobb fajtát, a legfejlettebb fokozatot használva.

A gaterslebeni intézet két kutatója, F. Scholz és Ch. O. Lehmann néhány kultúrárpa-fajta röntgenbesugárzásával több mint 200 mutáns típust állított elő. A mutánsok egymástól, illetve a kiindulási formától olyan jellegekben különböztek, mint például a kalász színe és alakja, a magсорok száma és tömörsége, a szár és levelek méretei, korai és kései érés, betegségekkel szembeni rezisztencia stb. Ezek a mutánsok a kultúrárpa-fajták világgyűjteményének minden fajtajellegét reprodukálták, de új jelleg, ami a fajtagyűjteményben, tehát a termé-

szetben már korábban ne fordult volna elő, indukált mutációval nem jött létre. Ez természetesen csak annyit jelent, hogy a természetben ható mutagén tényezők nem különböznek lényegesen az ember által alkalmazottaktól, az ember csak a dózist növelheti, miáltal a mutánsok fellépése észerszer gyakoribbá lesz.

Különösen fontosnak tartjuk azt a körülményt, hogy az árpa legfontosabb két kultúrjellege — a magvak súlya és az egy kalászban termett magvak száma — tekintetében nem sikerült progresszív mutánsokat kapni (a legjobb fajták megfelelő jellegével való összehasonlításban). Több kutató megfigyelése szerint az ionizáló sugarakkal vagy mutagén vegyszerekkel indukált árpamutánsok kvantitatív jellegei nem javultak, sőt a legtöbb mutáns termőképessége észrevehetően csökkent a kiindulási formához viszonyítva. Jelenleg sehol nincs természetesen olyan mutáns árpafajta, amely a termőképességet meghatározó főbb kvantitatív jellegeiben jobb volna, mint a kiindulási forma. Az új mutáns-fajták szalmazárdsága vagy betegségekkel szembeni ellenállósága azonban esetenként jobb, mint más fajtáké.

F. Schwanitz szerint a vad formából a kultúrformába való átalakulás genetikai alapja az, hogy a vadnövény-jelleget determináló gének mutációval kultúr-növény-allélokká változnak. Minél régebbi a kultúr-növény, annál kevesebb vad-növény-alléla maradt, ami mutációval kedvezőbb alléllá változhatna át. A régi kultúr-növényekben már csak „mikromutációk” által érhető el némi haladás. Schwanitz ebből a hipotézisből tovább következtet, és feltételezi, hogy az újonnan természetbe vont vadnövény-fajokban lépnek fel legkönnyebben és leggyakrabban kultúr-növény-jelleget kiváltó mutációk. Példának csupán a sárga- és kékvirágú csillagfürt nemesítésében elért gyors sikert hozza fel, azonban ennek az is lehet a magyarázata, hogy a csillagfürt-fajokat állati takarmányozásra már régen felhasználták a mediterrán népek (ha nem termesztették is, legalább rendszeresen begyűjtették). Ez spontán szelekciót eredményezhet, az ember lakhelyéhez közeli helyeken a jobb mutánsok magjai elszóródva olyan kevert anyagot adhatnak, amelyből a tudományos szelekció valóban gyors és kimagasló eredményeket érhet el.

Sokkal meggyőzőbb bizonyíték volna a fenti hipotézisre, ha hasonló sikerekről tudnánk a legújabbban természetbe vont pázsitfűvek esetében, de ez ideig nem sikerült vitális mutánsokat előállítani e fajoknál.

Az árpanemesítés mai irányai

Mint minden termesztett növény, az árpa nemesítésében is megmaradt a régi cél, a terméshozam növelése, de emellett újabban előtérbe került a mag minősége is, ezúttal a magas fehérjeteralom tekintetében.

A terméshozam növelése nemcsak azáltal lehetséges, hogy a magvak abszolút súlyának vagy az egy kalászban termelt magvak súlyának növelése irányában folytatjuk a szelekciót, hanem kerülő úton is. A területegységre, m²-re jutó magtermést minden gabonafélénél négy tényező szabja meg: a) a mag átlagsúlya, b) az egy kalászban termelt magvak átlagsúlya, c) az egy m²-en termelt kalászosok száma, d) a talaj tápereje, a kiszórt műtrágya mennyisége.

Az első kettő szilárdan öröklődő jelleg, s amint már láttuk, nehéz rajtuk valamit is változtatni. Az is öröklődő fajtulajdonság, hogy optimális számú magvat elvetve, hány kalászt képes kifejleszteni m²-ként a fajta. A bokrosodó képességet nem előnyös fokozni, mert a túl sok hajtást képező növényeknek kevés lesz a beérő és sok az éretlen vagy terméketlen kalászt hozó hajtása.

A legcélravezetőbb az, ha rövidebb és szilárdabb szalmát alakítunk ki; ilyen mutáns besugárzás vagy mutagén vegyszeres kezelés nyomán könnyen kaphatunk.

Ezeket az alacsony termető formákat *erectoid mutánsoknak* nevezik, s általában lehetségessé válik a műtrágyázás fokozása és ezúton magasabb terméshozamok elérése. A régebbi fajták szalmája „normál” magasságú, gyengébb; egy bizonyos műtrágya-mennyiség fölött már megdől, a terméshozam csökken, a mag minősége károsodik.

Erectoid mutánsok minden árpafajtában előidézhetők. Szártagjaik rövidültek, kalászuk tömöttebb, és felálló marad beérés után is (innen az elnevezés). Noha mérhető mennyiségi különbségben nyilvánul meg, az erectoid jelleg tulajdonképpen kvalitatív jelleg, keresztezés után egyszerű monohibrid hasadást mutat: vagy jelen van, vagy nincs jelen az új nemzedék egyedjeiben. Független a környezet változásaitól. Az erectoid jelleget recesszív gén idézi elő, de ilyen mutáns gén az árpa kromoszómáinak mindenikében létrejöhét, sőt egy kromoszómának több helyén, „locus”-ában is találtak erectoid géneket. Mindenik ilyen gén más fokú szártag-rövidülést idéz elő, a gyengébbek csak kissé, a legerősebb hatásúak 50%-kal is rövidíthetik valamely fajta szalmáját és kalászatát.

Ha két különböző erectoid mutánszt keresztezünk egymással, akkor a második nemzedéktől kezdve megjelennek a mindkét gént homozigóta állapotban tartalmazó kombinációk; az ilyen növények nem köztes fenotípusúak, hanem még rövidebb szártagúak, mint a rövidebb szártagú szülő. Előállítottak már négy erectoid génpárt tartalmazó kombinációt is, amelyek 10 cm-es törpek; kalászkáik olyan zsúfoltan állnak, hogy a kalászuk csavarodott, de többnyire sterilek.

Az erectoid mutánsok gyakorlati jelentősége tulajdonképpen az, hogy nemcsak új mutációkként állíthatók elő, hanem bármely erectoid gén bevezethető bármely más fajta genotípusába keresztezés által. Ez egyúttal evolúciós genetikai jelentőségű tény, mert azt jelenti, hogy egy kvantitatív megnyilvánuló jellegnek, a szártagok hosszúságának tetszés szerinti fokozatát idézhetjük elő bármilyen genotípusú fajtában. Valószínű, hogy az evolúcióban általában ilyen modell érvényesült a környezetnek legjobban megfelelő szalmahosszúság kialakulásában.

A betegségekkel szembeni rezisztencia is növelheti a terméshozamot. Az árpa lisztharmatbetegségével szembeni ellenállóságát szintén több gén determinálhatja, ezek mutánsait spontán úton és besugárzás nyomán nyerték a nemesítők. Megfigyeltem, hogy a *Haisa II* sörárpa-fajta lisztharmat-rezisztens mutánsának magvai a nedves évjáratokban jóval nagyobbak, mint az eredeti, nem rezisztens fajtáé, ami többlettermésben is megnyilvánulhat.

A gabonamagvak fehérjetartalmának növelése ma világprobléma, mivel égető szükséglet a több protein termelése, legyen az állati vagy növényi eredetű. Az árpa nagyobb részét eddig is állati takarmányozásra használták fel, nem sörgyártásra. Pazarlás volna tehát takarmánycélra sörárpa-fajtákat termesztetni, amelyeknek alacsony a fehérjetartalmuk.

A takarmányárpa nemesítése kezdeti sikertelenségek után ma két úton halad. A harmincas évek vége felé több nemesítő megkísérelte az európai alacsony proteintartalmú, de bőtermő és klímarezisztens fajtákat kelet-ázsiai csupaszmagvú és fehérjedús fajtákkal keresztezni. Az óhajtott kombináció — bőtermő, klímarezisztens, csupaszmagvú és proteindús forma — sajnos, nem hasadt ki. Ha nyertek is csupaszmagvú, bőtermő formát, az nem volt proteindús, illetve ha proteindús új kombinációt kaptak, az nem volt bőtermő. Úgy tűnt tehát, hogy a kelet-ázsiai genotípusokban szorosan kapcsolatos azok a gének, amelyek hatására proteindús magvakat csak az ottani klimatikus körülmények között hozhat bőven a növény.

Első látogatásomkor a gaterslebeni intézet fajtagyűjteményéből több proteindús, csupaszmagvú, erectoid jellegű japáni árpafajtát kaptam, amelyekkel a következő évben, 1963-ban megkezdtük itthon a keresztezéseket. Sears módszerét alkalmaztuk; az első nemzedék hibridnövényeit a meiózisban besugároztuk. Az eljárásnak feltehetően azt kell eredményeznie, hogy a két szülő kromoszómái között több helyen — törés és újraösszeforradás után — ún. transzlokációk keletkezzenek. Ezúton a géncsoportok eredeti kapcsolási sorrendje megszüntethető, az anyai kromoszómárisz az apaival forr össze. A fenotípusban várható elváltozás, vagyis az óhajtott kombináció csak nagy későre, a hatodik nemzedékben (tehát a kísérlet hetedik évében) jelentkezett. Több keresztezési partner hibridjeit, évente több ezer vonalat kellett fenntartanunk, analizálnunk, míg összesen két olyan növényt találtunk, amelyekből kiindulva ma néhány értékes vonalat szaporítottunk el. Ezek az új vonalak 16—17% fehérjét tartalmazó, csupasz magvakat teremnek, s előzetes becslések szerint el tudjuk érni velük a ma természetben lévő fajták terméshozamát, ami a hektáronkénti fehérjehozamunk több mint 50%-os növelését jelentené. Anélkül, hogy további részletekre kitérnék, meg kell jegyezmem, hogy Sears az első nemzedék besugárzását (búza x *Agropyrum* keresztezésénél) arra használta, hogy a vad szülő egy kromoszómadarabját és ezáltal a rozsabetegség-rezisztenciát „átültesse“ a búza-genomba, a többi nem kívánatos vadjelleg nélkül. Úgy tűnik, hogy a fajon belüli nemesítő keresztezésnél a géncapcsolódás megszüntetésére nekünk sikerült először alkalmaznunk ezt a módszert.

Poligének nemzedékről nemzedékre való halmozásával F. Scholznak sikerült magasabb fehérjetartalmú árpafajtát előállítania. A röntgenbesugárzás nyomán fellépő mutánsok közül csak azokat válogatta ki, amelyek „egy fokkal“ magasabb proteintartalmú magvakat teremtek; ezeket a következő évben újra besugározta, és folytatta a kiválogatást, az egészet még három éven át ismételve. Óriási laboratóriumi munkát és felszerelést igénylő kísérlet volt, évente mintegy 10 000 növényt kellett Kjeldhal-módszerrel proteintartalomra megvizsgálnia. Mind gyakorlatilag, mind elméletileg igen nagy jelentőségű kutatási eredménye bizonyította, hogy ez volt az útja a fehérjetartalom evolúciójának (természetesen hosszú évezredek alatt), és ez lehet az út folytatása is.

Lazányi Endre

Franyó Zoltán: Ősi örökség

Az a nagymérvű kiadói vállalkozás, amelyet a bukaresti Kriterion valósít meg azzal, hogy hét tekintélyes kötetben rövid idő alatt megjelenteti Franyó Zoltán magyar nyelvű lírai műfordításainak legjavát, első állomásához érkezett. Ez év elején könyvárusi forgalomba került a quart alakú, 440 oldalas *Ősi örökség* című első kötet, nemes köntösben és kiemelkedően szép nyomdai kivitelben.

Ez a kötet mind elrendezésében, mind átfogó szervezésében lényegesen eltér Franyó Zoltán előző gyűjteményeitől (*Évezredek húrjain, Lírai világtájak*). Kisebb szemelvények jelentős fejezetté gazdagodnak benne (óegyiptomi); egy másik fejezet, az ógörög, legújabb besorolások és olvasatok nyomán kiegészül; eddig nem közölt, új fejezettel (sumér, akkád) oly módon kerekedik ki az új kötet, hogy az eddigiéknél teljesebb kultúrképet ad az ősi alanyi költészetről.

Mielőtt e kötetet ismertetnők, foglaljuk röviden össze, milyen eszközökkel jutott műfordítónk arra az eredményre, amelyet számunkra az *Ősi örökség* jelent.

Hatvanöt éves szakadatlan, ihletett munkásságot ölel fel ez a páratlan műfordítói teljesítmény. Itt az évek száma inkább termékenységben, mint fejlődésben jelent gazdagodást. Míg a sajátját alkotó költő pályafutása során elindul valahonnan és eljut valahová, a műfordítónak már indulásakor teljes fegyverzettel kell bírnia, oly képességekkel, amelyek változatlan felső fokon oldanak meg minden kítűzött feladatot. Ezernyi különböző követelményt kell egyetlen nevezőre váltania: a hasonlóra. Intuíció, szinonima-gazdagság, szóválaszték, a sor- és mondatalkotás csereelemeinek rendező permutációja, az ihletetlen és gyorsan alkalmazkodó párhuzamos nyelvhallás kiaknázása, a feltétlen formahűség, a kiválasztás, a pótlás és elhagyás csalhatatlan stílusérzéke: az avatott műfordító szellemi munkaeszköze. S mindez annak szolgálatában áll, hogy a tolmácsolt vers nem „az“, hanem „olyan“ legyen. Elsődlegesen szép, ám a saját és mégis rokon eszközökkel.

Ezek a természetes és veleszületett, szinte ösztönné finomult fluidális érzékelések és inspirációk tehetők csak képessé Franyó Zoltánt, hogy számos nyelv válogatottan szép verseinek egyenértékű magyar és német újraalkotója legyen. S ugyanezek adták meg neki azt a folyton felfrissülő serdülékenységet, hogy az eddig tolmácsolt hét egyiptomi vershez új gyűjteményébe új járulékként további hatvanhét verset illesszen, közöttük számos ciklust, melyek üdeségükkel, természetes bájukkal valóságos élményt jelentenek. E versciklusok az élet és szerelem, a vágy és beteljesülés naivan szenzuális sorozatai. Finomak és törekenyek, mint a lótsz és a papirusz virágai. Át vannak ugyan szöve kultikus istenfigurákkal, de ezek is a mindennapi élethez tartoznak már, elvilágiasodtak, és csak ékítményül szolgálnak. Saistól Thébae-ig egy effeminált középosztály vette át az előbbi autokratáktól az élvetégséget és a síron túli létezés akaratát. A sokágú Nílus-delta akkor még nagyvadakkal népes, buja növény- és érintetlen állatvilága a forrásvidéke ennek a mozgalmas életvitelnek. A versek képalkotásai is erről tanúskodnak. De nemcsak a szerelmi találkák és a gyakran párbeszédekben váltakozó üzenetváltások nagyobb versei, vagy a kert egzotikus fáinak csodás árbrát lehelő emberhez-idomulásai, a menyegzői énekek istenfohászai, az ártatlanul bevádolt hivatalnok igazságkeresése viselik magukon az életességet, hanem a temetkező kamrákból előkerülő feliratok, epigrammák, az ötvösművészet remekein tündöklő mondások és kívánságok, az intelmek és tanítások, sőt az élcek rövid versei is egy boldog egyensúly világáról tanúskodnak.

Sajátságos, hogy ez a költészet mindvégig névtelen. Meggondolkoztató, hogy közös jelei ellenére költői láthatatlanok maradnak, mint ahogy nyomtalanul eltűnt a kéz is, amely ezeket az érzelmi villanásokat feljegyezte. S az is különös,

hogy ez a költészet strófikus, másutt párbeszédes, tehát fejlettebb közlőformát követ. De egyetlen esetben sem árulja el, hogy magánhangzóiban szonorikus lehetett-e valaha, s elhangzásban követett-e valamilyen mértéket, hiszen híján van a lejtési formáknak. Pedig: már a hatodik-ötödik század óta Egyiptom haderejének zsoldosai közé szegődtek a médek és perzsák part- és szigetvilági hódításai elől ide menekülő görögök. Tömegesen. S családjaikkal elszoródtak egészen Thébae-ig, és itt is temetkeztek.

Itt élte le száműzetésének több évtizedét a csodálatos mélikus költő, Alkaios. Az Alsó-Nílus menti masztabák mentették meg Alkman és Bakkhülidész sértetlenül maradt örökségének egy részét, és századunk elején innen került elő Szapphó elveszett ezerszáz költeményének jó néhány értékes töredéke. Itt tehát a görög költészetnek élő kultusza volt. S mégsem született óegyiptomi nyelven egyetlen hexameteres sor, egyetlen disztichonban írt párvers, egyetlen jambikus, trocheikus lejtés, daktikus lengés. Az eltűnt egyiptomi nyelvet csak a feliratok néma vésetei, cserépbbe égetett rovásai vagy papiruszra pingált ecsetvonalai őrzik. Nem tudjuk eldönteni, mit nyertek e versek a fordító szűkségszerű, önálló szépsegeremtésével. Csak azt érezzük, hogy kihullott szövetükből minden elvontság, minden megfagyottság, minden módoltság, meleg közvetlenség önti el őket, s ezért túlzás nélkül mondhatjuk, hogy az Ősi örökségnek ez a verőfényes része a kötet egyik kiemelkedő ékessége.

Ellenkező megoldást követ Franyó Zoltán a kínai versek fordításánál. Azt a hangzási szakadékat, amely a kínai beszédben, következképpen a versben is, az egy- vagy kétszótagú rövid szavak egymásutánja miatt európai nyelv számára áthidalhatatlannak látszik, úgy szünteti meg, hogy tiszta jambusi lejtést használ, melyben csak elvétve akad spondeusz. Így teremt bizonyos pregnanciát, egyfajta pattozást, amit azzal is fokoz, hogy sorai jobbra bízony: másod-, harmad-, negyed-, ötödféles verssor felel a katektikus kettős, hármas, négyes és ötös sorokra, vagy fordítva. Jobbra kereszt- és ölelkező rímeket alkalmaz, melyek mindegyike gondosan kidolgozott. Ugyanez a jambikus tisztaság viszi a hosszabb sorokat — akár a septenáriuszig is — a hangzási tökély felé. Ezeknél már gyakoribb a páros rím. A háború szántotta anyaföld nyomorúságának és fiai vesztének gyásznyer ezel megdöbbenő hangsúlyozást, különösen két legnagyobb költőjének, Li Taj-po és Tu Fu kobzán csakúgy, mint légikus költőknek lantján a hangulati finomság. A kínai költészetnek ez a két uralkodó hangneme. Legjobb példa arra, milyen „átváltozást” teremthet — hogy Deák Tamás találó meghatározásával éljünk — az átültető költő hangszere.

Külön kell beszámolnunk a sumér és akkád költészet új fejezetéről, arról a kilenc nagyobb költeményről, amit műfordítónk először bocsát közre. Különös érdekessége, hogy oly világot tár elénk, amely archaikusan démoni. Alanyi költészete is egészen kultikus még. Az ember benne megalázkodó és könyörgő. Szépességélménye azoknak a kincseknek csodálatába ötvöződik, amiket hatalmasaira aggat, legyenek azok satrapák vagy fő- és mellékistenek. Birodalmuok egyébiránt is a babona, jóslás, asztrológia és a természetzi csapásoktól való félelem hazája. Megrázó e költemények közül a kivonatosan közölt siratóének Ur városának pusztulásáról. Úgy hat, mintha a dúlás negatív képében látnók a városi és mezei élet volt jeleneteinek hétköznapijait. Érdekes e fejezet verseinek szerkezete is. Felsősorokra tagolt, palinódikusán halmozott dicséretetek ezek, első jelentkezései a litániának, a későbbi kultuszok magasztaló formáinak őse.

Igen szemléltető fejezet az iszlám előtti arab költészet gyűjteménye, a kóborló beduin törzsek költőinek érzésvilága. Túltenő büszkeség, nemzetségi összetartás hordozói ezek a versek, s innen fakadnak sérelmeikből eredő, jellegzetes gúny- és bosszúverseik is. Különös figyelemre tartanak igényt tájszemléletes tükröző verseik, melyeknek legszebb darabjait sorolta gyűjteményébe a tolmácsoló költő. Mintha valami antik romantika fátyla lengene az ódon romok és viszontlátott, de megváltozott tájak leírása, a keresett, de meg nem talált barátok fölötti borongásokban. A versek ritmusa is bizarr: többek között a kényelmesen lépegető tevék imbolygó mozgását utánozza. A fordító hűségesen követi ezt megfelelő formateremtésében, valamint a már fellépő rím játékosságában és halmozásában; ősi kezdetében mutatja be az arab szellem e tüneményes hajlamának első bontakozását.

Ennek ellentéte a perzsa gyűjtemény. A bemutatott költészet a perzsa irodalom harmadik korszakához, az úgynevezett újperzsaéhoz, tehát már a mohamedán időkhez tartozik, és erősen a középkorba torkollik, hiszen legnagyobb költőjük, Háfiz 1389-ben halt meg. Tizenegy költő harmincnégy verse szólal meg itt. Mindegyik gyöngyszem a maga nemében, bölcs és derült költészet, finom humorral, iróniával áthatott, a földi gyönyör — igenis: — a bor és szerelem mámo-

rától édes. Nincs benne szemernyi metafizika, annál több valóságlátás, igazság- és életszeretet. Kimagaslóak Szá'di versei, különösen a *Rózsakert* szemelvényei. Mese, sormetszetes hangsúlyos vers, jambus váltogatják egymást ebben a költészetben azzal a művészi rím-muzsikával, amelyet műfordítók a legteljesebb fonetikai simulással, kiművelt nyelvünk minden szépségével ad vissza. Mint bizonyítékot arra, mit lehet értő és gondos megmunkálással és válogatással kisebb terjedelemben is elérni.

Hadd szóljunk még az indiai költészetről. Ez a (tíz költőt bemutató) fejezet elvezet a Rig-Véda himnuszaitól a középkor műköltészetéig, és inkább kulturált, mint ösztönös érzésvilágot képvisel. Eruditív és józan, ha utal is a kultikus elvontságokra és mítoszi hagyományra. Velük teljes a kötet egyetemessége, ami összeállításának külön dicsérete.

Ismertetésünk végére hagytuk a könyv leggazdagabb fejezetét, a görög költészet imponáló, érett és reprezentatív darabjainak feldolgozását, kiegészítve a római aulikus költők kisebb, de annál gondosabb gyűjteményével. A görög lírai költészet átültetésében költőnknek legalább félszázados munkája nyer méltó betetőzést. S íme, a folyamatban lévő újabb évtized tesz erre az építményre koránát. Nagy és érdemes helyhez juttatja azt a hellén költőt, akit már az ókor Homérosz mellé állít, a pároszi Arkhilokhoszt. Ő az elégikus disztichon kezdeti művelője, a jambus dipodikus megalkotásának, a trimeternek feltalálója, e lírai formanyelveknek a görög haza szélitiben-hosszában fáradhatatlan terjesztője, számos új költői formakombináció, így a trocheikus tetrameter, a chorijambus (sánta jambus) első alkalmazója, mindenekfölött pedig a kevert, a logaodikus versek bevezetője, és ebben előfutára Szapphó és Alkaiosz versformáinak. Hetvennégy versét, illetve töredékét tartalmazza az *Ósi örökség*, az előző gyűjtemények tizennyolc szemelvényével szemben, fele részét az összes reánk maradt verseknek és töredékeknek (melyeknek egésze német nyelvű Franyó-fordításban ugyancsak most jelent meg a berlini Akademie Verlag, *Früh-griechische Lyriker* négykötetes kiadványának sorozatában). Itt és általában a görög fejezetben mutatja be csak igazán Franyó Zoltán tudását, gyakorlottságát, anyanyelvünk fölüeny biztonságát, mesteri visszaadó képességét. Azokban a metrikus versekben, amelyekben megengedhetetlen a mértékhiba, és ahol a kifejezés klasszicitása nem tűri a megalkuvást. Egyetlen lehetséges ponderált ige, főnév, jelző itt minden kifejezés. Ezeknek a verseknek tolmácsolójaként Franyó valóban a megmért szó ezermesterének bizonyul. Vegyük csak az elégikus költészetnek Spárta szolgálatában lelkesítő harci verseket zengő költőit, Kallinoszt és Türtaioszt. Párverseik hexameteraiben a szigorú szabályszerűséggel elhelyezett középsormetszet után csakúgy száguldanak a daktilusok, sőt helyzeti nyomatékaikkal anapetszusokká válnak. Mily tökéletes hanghordozása ez a harcra buzdításnak! Műfordító költőnk a görög idómérték pontos és irányított alkalmazásával mindent vissza tud adni nyelvünkön, lassítással és gyorsítással, amit a klasszikus nyelv kifejezni óhajt. Maradék nélkül összehangolta az idómértékes verselést a nyelv megbonthatatlan hangsúly-törvényeivel, kiküszöbölt minden erőszakolt hangzónyújtást, szócsonkítást, fordított szórendet, ami bizony sokáig terhelte — filológusaink megengedett könnyítési szabadságai folytán is — átköltéseink természetességét. Nála véletlenül sem fordul elő, hogy az idómértékes hosszú szótag iktusza ne essék egybe a magyar szó hangsúlyával. Fordítói művészete csúcspontját éri el a méloszi költészet minden báját és hajlékonyságát érvényre juttató Szapphó és Alkaiosz tolmácsolásában. Milyen finom, leheletszerű apróságokon múlik ez a légiesre hajlítás! Példa legyen rá a szapphói versszak, melynek egyedül negyedik sorában nincsen középmetszet, mert csak így lehet dalszerű versben visszaadni a tánc mozdulatát.

A hellén és hellenisztikus kor ötszáz évét öleli fel ez a gazdag válogatás; kiválasztásuk, gyűjteménybe illesztésük maga is művészet. Nem véletlen, hanem szándékolat művészi program, hogy a francia napkirály korának udvari költészetéig kiható Theokritosz harminc költeményéből nem pásztoréneket iktatott gyűjteményébe, hanem a szürakuszai póri nők bámész tülekedését és pletykálkodásait az alexandriai Adonisz-ünnepségen. Vagyis jellemrajzot, tréfás párbeszédet, ami már közel jár a mímes költészethez.

Külön művet alkot a görög fejezet. Így is jelent meg 1946-ban, persze pótlások nélkül. Minden tiszteletet és minden hálát megérdemel, nemcsak ősi, hanem örökbecsű jelzővel illethető. Az *Ósi örökség* összhatása olyan, mintha egy nagy kiterjedésű botanikus kertben járnánk, olyan Tremezza-szerűben, ahol minden fának, bokornak, fűnek hona és virágzása szerint külön-külön egyéni élete és szépségértéke van.

Endre Károly

Bajor Andor humora

Bajor humorista? „Humorista... a leggyengébb írók gyűjtőfogalma — állapítja meg keserűen Bajor. De tehetetlenül széttárja a karját. — Legyek humorista, ebbe nekem nincs beleszólásom...” És mivel magyar nyelven író, magyar humorista, minden bizonnyal Karinthy Frigyes hatása alatt terebélyesedett ki tehetsége. Paródiát, humoreszket, szatírárt, publicisztikát ír. Még városélménye is hasonló lehet. Váradról származik, és a Szamos-parti metropolisban él; mindkét város a haladó polgári kultúra előharcosa volt.

Ebből a Karinthy-rokonságból csak annyi az igaz, hogy Karinthy groteszk-játékos formái világa ideig-óráig hatott rá. A nagy példakép fölszabadította, s nem meghatározta írásművészetét. Bajor különben „fordított” Karinthy-tanítvány. Sok magyar humorista ott és akkor jó csak, ha karinthys. Bajor nem volt jó, amikor karinthys volt, és azóta jó igazán, amióta bajorandoros.

Kolozsváriságát már nehezebb megcáfolni. Igaz, a várost bajosabb elképzelni őnélküle, mint őt a város nélkül. Nehéz elképzelni a szerkesztőségek, kávéházak, kiállítások termeit vagy szobáskáit az ő Benczédi-karikatúras, kedves alakja, okosan villogó, nagy indulatoktól páras szemüvege, bagófüstben szenvedő aszketikus arcéle nélkül. Igaz, a Körös-, a Szamos-, a Maros-part ligetel, a hangulatos erdélyi falvak és dombok lankái meghatározzák Bajor szépségeszményét, s a kolozsváriság, amelyet a Feleki-tető, a házsongárdi temető, a Farkas utcai templom, a Mátyás király szülőháza közé fogott múlt és jelen jelképez, él ugyan művészetében, de nem meghatározója annak. És olvasmányélményei, kedves költőinek világa sem zárul két főváros közé. Meghökentő, hogy ez a kitéphetetlenül kolozsvári író (inkább költőt kellene mondanom) mennyire az általános emberi érzések, gondok, bajok, mennyire a huszadik századi kiséMBER világának a kifejezője. Olyan érzéseket, gondolatokat fogalmaz meg, amelyek mindenütt érvényesek, mindenütt beválthatók, átszámítás, levonás, átértékelés nélkül. Csak külsőségekben, a dolgok megnevezésében helyhez kötött; ha nem Szamosnak, hanem Nilusnak hívják ott a folyót, a különbség csak annyi, hogy *nem* krokodil úszik benne — a Bajor-szatíra szerinti —, hanem jegesmedve. A képtelenség megjelenési formája lehet más, de a képtelenség lényege ugyanaz.

A bölcs megértés humora

És Bajor mégsem világpolgár (ennek a kifejezésnek ma már különben is rossz melléklőnéje van), inkább világember, aki nem nivellál, nem általánosít, csak a hasonlóságot, az azonossági pontokat keresi a világok között. „Egyformán emberek vagyunk, ha nem is vagyunk egyforma emberek” — ez lehet talán bölcs humorát meghatározó filozófiájának sarktétele. Ebben az emberközpontú, megértő állásfoglalásban azonban sok humoros, szatirikus íróval azonos nézetet vall. Bret Harte-tal, Dickens-szel, Csehovval, Karinthyval, Topircanuval egyaránt. A humoristák és szatirikusok céhének egyik lehetséges alapszabálya ez; önmagában tehát nem egyéníti az író, művészetét azonban minősítheti, s a Reviczky-féle belátó és bölcs humor régióiba emelheti.

A bölcs megnemértés szatírája

Bajor Andor írásaira azonban legalább annyira jellemző az indulatos, könyörtelen tagadás, elutasítás is, mint a bölcs megértés. Bajor minden jelenségben a logikát, az értelmet keresi. És logika, értelem helyett sok jelenségben a kibékíthetetlen — komikus vagy tragikomikus — ellentmondást fedezi föl. És itt keresendő minden más szatirikustól különböző egyéniségének egyik ismérve. Bár ezt roppant nehéz vegytisztán ki-elemezni műveiből, hiszen más szatirikus is fölfedezi ezt a fajta komikus ellentmondást, de másként. Bajor legfőképp az emberben magában, az emberi logikátlanságban és jellemtelenségben megnyilvánuló, szervilizmussal párosuló és álnok képmutatással leplezett anti-etikus magatartást karikírozza írásaiban. Nála az emberi hitványságok — a szellemi önállótlanlás, a kisszerűség gonosz álfölénye, a tudatlanságból és gögből összetevődő pökhendi magabiztosság, a jóság pózában tetszelgő alattomos rontás- és zsarnokságvágy, a szolgálalelkűség, a korlátolt bürokratikus hajlam, a józanság és realitásérzék pózában tetszelgő tompaagyú fantáziatlanság, a körmönfont és gátlástalan hazudozás, meghamisítása szépnek, jónak, igaznak és emberinek hitvány kis célocskákért — egy tőről fakadó és egymással összefüggő: jellembeli fogyatékoság — az emberi etika hiánya. És ez a bölcs, megértő, belátó és szerény humorista önpusztító dühvel gyűlöli ezt a szatírába

nagy inkább tragikomédiába kíváncsozó hamis világot. Írásművészetének viszont újabb sajátossága, hogy dühét, amely olyan erős és olyan igazságos, hogy ordítva, öklöt rázza kellene világgá harsogni, halkán, fojtottan, de annál izzóbban fogalmazza meg. Miért ilyen indulatos, ilyen csalódott, ilyen elkeseredett Bajor a szatirikus? Alighanem azért, mert a szatíra racionalizmusával azt várta, hogy az emberben irracionális — illogikus — ellentmondásokat fedez föl, a szatíratörténet rendje szerint. Kutatásai azonban azt bizonyítják, hogy az emberi illogikum mélyen sunyi és alattomos antietikum lappang, s ez még az esztelenségnél is fájóbb, rosszabb.

Pesszimista-e Bajor Andor?

Mesteri nevetető, de azokat az írásait szeretem igazán, amelyekben a nevetetés csak harmadlagos vagy éppen periferikus fontosságú. Sok szatírjában nem is tudok nevetni, mint Swift vagy Gogol megannyi szatírjában sem. Sőt, azt is le merem írni: a legelszomorítóbb dolgokat a szatirikusok vették észre a világirodalom tanúsága szerint.

Pedig azt mondják, pesszimista szatirikus nem létezik. Mert az, aki egyvégtében kritizálja a világot, embertársait és saját magát is persze, hisz abban, hogy van értelme tevékenységének. Tehát elhiszi, hogy ember és világ javítható. Legföljebb abban kételkedhet, hogy a javulást ő maga mérheti. Ez a fajta pesszimizmus azonban az író magánügye. Azt nem tudom, hogy Bajor hisz-e a világ megjavíthatóságában, de az biztos, hogy hisz a nevetésben, és védelmezi is az ember nevetéshez való jogát, mint ahogy hisz a megtisztító sírás jogosságában is. Vallomásai, megnyilatkozásai inkább egy önmagával örökösen elégedetlen, töprengő, rágódó, vívódó, aggályoskodó, önmagát emésztő, valóságos vagy valótlán kudarcoktól féltő embert sejtetnek. És ez az emberi magatartás visszahat a szatíraírói magatartásra is. Bajor sohasem kerül abba a felhőtlen és korlátlan szatírai fölényhelyzetbe témáival, kigúnyolt alakjaival szemben, mint Szaltikov-Scedrin, Molière vagy akár egy köznapi, alkalmi vicclap szatirikusa. Ez a magatartás azonban nincs kárára művészetének, emberközelbe hozza az ítélező szatirikust, s szívetszorítóan bensőségesé teszi írásait. A szatirikus ítéletmondó jogán sem vonja ki magát a szatírizált valóságból: „Megítélésem szerint a rémalakok nyüzsgésében a kancsi szándékúak világméretű összeesküvése húzódik meg...” S rögtön hozzáteszi, hogy

ő is „kancsi” eredetileg, azzal a különbséggel, hogy „hittel és szorgalommal” küzd ellene. „Egyszer-egyszer már eljutok odáig, hogy nem látom duplán a világot, sőt néha képes vagyok gyönyörködni szépségeiben. Ha valami torz pillantok meg a valóságban, először szememet tartom bűnösnek, és számtalanszor helyesnek bizonyul a föltételezés. Ez a való: én első pillanatra mindig visszataszító és torz jelenségeket fedezek föl. De gyűlölöm a torzságot, a kétfejűséget, a káoszt, a színek értelmetlen egyvelegét. Hát hogyan lennének ellenségeim azok, akik a káoszt és az értelmetlenséget kiagyalják?”

Bajor ars poeticájának ez a vallomás a kulcsa. Az, hogy gyűlölö a torz hitványtságot, szatirikus előjog és kötelesség. De az a tétel, hogy a kancsiságtól, a hitványtságtól hittel és szorgalommal meg lehet szabadulni, ez már a Bajor Andor-i szatíra elvi sajátossága.

Kettős világegyetem

Megfigyelték-e, hogy írásai között mennyi szól a gyerekekhez, és azt, hogy még több szól a gyerekekről?

Műveinek jellemző nagy alaphelyzete a gyermeki és felnőtt világ kibékíthetetlen és egyetemes szembenállása. Két világ ez, amely hasonlít ugyan egymásra, de ami az egyik világban szép, jó, kedves és értelmes, ugyanaz a másik világban csúnya, ellenszenves, értelmetlen. Elég, ha a *Harabula császár* szatirikus jelképre utalok. Az erdőben háborúsdit játszó gyerekeket katonai hadgyakorlaton részt vevő felnőttek zavarják meg. A gyerekháborúdi magával ragadó, fantáziadús romantika, a felnőtt-változat kiábrándító, goromba, mord, könyörtelen. Bajor gyermeki világa szépséges, tiszta, emberséges, telistele ábrándokkal, álmokkal, amelyek különbözőek a torz, a gonosz, a kegyetlenül józannak látszó, valójában fantáziaszegény felnőtt-világnál. A *dinnye halálában* a „felnőttek titkos bandája” áll szemben a gyermekekkel, akárcsak a *Hüsvéti nyúlban*. A *Darutoll egy régi erdőben*, a *Fugyivásárhelyi gondolatok* vagy a *Madarak és fák napja* irtóztató könyörtelenséggel ütközteti össze ezt a két világot egymással. De a gyerek—felnőtt kettősség parabolája kizárólag felnőtt tárgyú írásaiban is gyakori. Különlegesen szépen van jelen a *Rövid elmélkedés a csillagászat határaitól* című humoreszkjében, amelynek utolsó mondata akár szállóige is lehetne; a cinikus, fölényes és a világegyetem dolgai iránt érzéketlen szemüveglencse-árústól ezt kérdi csattanóként az író: „Uram —

mondtam végül nagyon szomorúan —, miképpen jutott abba az állapotba, hogy önnök már nem kell csillagászati távcső?” Kell-e magyarázni, hogy ez a bizonyos csillagászati távcső szatirikus jelkép, amelybe azonban nagyon sok minden belefér, s amelynek értelme egyetemes érvényű? Az emberiség valamiképp eljut — a gyermekiség állapotából a felnőttiség állapotába —, és ha már eljutott, meg is érett a szatírára.

A felnőtt- és gyermekvilágnak ez a szimbolikus és kardinális ellentéte a filmmágus Jacques Tati műveit juttatja eszembe. A gyermekiség ilyen értelmű szerepeltetése azonban már Mark Twainnél is főszerepet játszik, s alkalmanként főszerepet kap a filmburleszkben, Chaplinnél is. De egyikük sem kapaszkodik olyan reménykedéssel teli kétségbeeséssel a gyermeki világ mítoszába, mint éppen Bajor Andor. Tati gyermekei (és kutyái) a vidámság, az egészséges szabadságvágy, a nagyképűségmentes életforma nevében ütköznek össze a felnőttek világával; ugyancsak szikrázó és ádáz ütközés ez, s legalább olyan leleplező erővel hat a felnőttek taposómalom-mechanizmusára, mint a Bajoré. Bajor azonban a legmaibb, a legmodernebb, akihez a hírügynökségek morzejelei, rádióhullámok és televíziós sugárzások gyorsírói szállítják a technika által összeszuszogított, karnyújtásnyi közelségbe került világ összes gondját, baját, örömet és fájdalomát. És az irgalmatlanabb valóság.

Lirikus humorista

Bármily komor is olykor a Bajor Andor látta világ képe, s bármily komoly is mondanivalója a fölfedezett kancsi-ságokról, mégiscsak a nevetetés mes-

tere, s a kinevetés a hivatása. Sokféle nevetés létezik: a fölényé, a magabiztos-ságé, a sajnálkozásé, az együttérzésé, a fölszabadságé, az öröme, a gunyoros-ságé, a kaján kárörömé, a vidám önfeleltsége. Bajor művészetének és mondanivalójának megfelelően nevetése is sokféle. A fentebbiekből keveredik ki a sajátos, eltéveszthetetlen bajori nevetés, ama „recept, adagolás szerint“, amelyet az előbb próbáltam jellemezni. Az értelem és az érzelem kettőssége vezérli tollát, s képtelen arra, hogy csak hig-gadt, hűvösen elegáns szatírárt, kerekded kedves humoreszket, borsos paródiát vagy szurkálódó tárcakrokit írjon. Nála a formák és a műfajok keverednek, átváltak egymásba, mert Bajor nem tűri a formák szabályait, ő nagyobb nagyságrendű törvényeknek engedel-meskedik, olyanoknak, amelyek fölüláll-nak műfaji, műnemi szerkezetek rend-jén: az emberi indulatok törvényeinek. Ez persze nem mindig válik hasznára művészetének, de ezzel együtt kell el-fogadnunk őt.

Sokkal súlyosabb szabálytalansága írásművészetének, hogy a szatirikus, prózaíró Bajor lényegében lírai alkat. Ez sem egyedülálló jelenség a humor birodalmában, nála azonban karakterére jellemzően fölfokozott. Majdnem minden írása költői önvallomás. Vele történt eseményeket mond el, megéli és átéli írásait. Szatírájának (szenvedő) hőse csak ő lehet. Humorista az, akivel vic-celnek — mondta kesernyes önróniával Karinthy. Bajor az az örök kisdiák, aki-vel valóban tréfál az élet, aki túlfűtöt-ten megél minden kancsi élményt, s az alkotói munkafolyamat egyik titkos pil-lanatában dől el, hogy költemény lesz-e belőle, vagy szatíra.

Szalay Károly

A kulturálistól a politikumhoz

Ma már biztosan tudjuk, hogy az ember valóságos felszabadulása szükségkép-pen összefügg az elidegenült társadalmi viszonyok forradalmi átalakításával, az emberközi kapcsolatok teljes humanizá-lásával. Mert csak ilyen emberiesült kö-zegben tudjuk valóra váltani egyéni és nembeli képességeinket, hogy a lét de-terminációján belül az alkotó cselekvés-ben testet öltő szellem — egy jobb vi-lágért — szabadon érvényesülhessen. Időrendileg, történetiségében tekintve a

folyamatot, az ember értelmi, érzelmi és akarati felszabadulása — valljuk a tudat viszonylagos szabadságát — némileg meg-előzte valóságos, gazdasági (társadalmi) felszabadulását. Ebben a vonatkozásban alighanem a nemzeti öneszmélések ko-rával egybeeső illuminizmusé a pálma.

Történelmi szerepük, jövőjük, sorsuk eladdig sohase foglalkoztatta annyira in-tenziven a népeket — főképp azok értel-miségi rétegét —, mint nemzeti önbre-désük időszakában.

Sajátos formában Erdélyben is így történt.

Honnan ez a sajátosság?

A XV. század végétől vagy a századfordulótól kezdődhetett el Délkelet-Európában az a mindent visszafogó lemaradás, amely egy halálra ítélt termelőmód fura továbbdöcögését eredményezte. Az a tisztelet, áporodottság, majdhogynem időnkivüliség, amely lidércnyomásként nehezedett erre a területre, sok mindenben megmutatkozott. A kor nyugat-európai állapotait véve viszonyítási alapul, talán elegendő néhány olyan fontos területre és tényezőre utalnunk, mint: az idejétmúlt földművelési formák változatlan továbbélése, a parasztság túlsúlya, a megkésett polgárosodás és a városi élet elmaradottsága, az egyház mindenhatósága, a laikus gondolkodás és a világi érdekek háttérbe szorítottsága. Megnehezítették és késleltették még a soknemzetiségű államok kettős elnyomásban élő népeinek önérvényesítési törekvését szerény gazdasági erejük, a velük szemben alkalmazott diszkrimináció, e terület rendkívül bonyolult etnikai összetétele, az érdekszférák ütközése, valamint a folyton változó, de egészében kedvezőtlen nemzetközi politikai konstelláció.

A sajátos helyzet miatt a kapitalizációs itt jóval később és eleinte főként az új iránt fogékonyabb nemesség körében — tehát a mezőgazdaságban s a vele közvetlenebb kapcsolatban lévő területeken — jelentkezett. A tőkés termelési viszonyok fokozatos térhódítása ezekben a népekben is felébresztette a nemzeti öntudatot. Így lett az erdélyi románok önaffirmációs mozgalmanak két alapvető problémája: a felszabadító küzdelem és a nemzeti kérdés. (Lásd Arató Endre: *Kelet-Európa története a 19. század első felében*. Budapest, 1971.)

A korabeli Erdély elavult gazdasági-társadalmi viszonyai és csonka osztályszerkezete arra készítette az erdélyi románságot, hogy a szellemi kultúra területén kezdje el öntevékeny mozgalmát. Keith Hitchins könyve* ezt a több mint másfél századnyi időtávú — a XVIII. század második felétől a XIX. század végéig terjedő — folyamatot vázolja fel három főbb mozzanatban.

Az első fejezetben Samuil Micuval, az erdélyi román felvilágosodás egyik vezéregyéniségével ismerkedünk meg, de sokkal inkább a politikussal és a közéleti személyiséggel, mintsem a teoretikussal, a tudóssal. A második fejezetben Hitchins a korabeli erdélyi román tár-

sadalmi-politikai gondolkodás nyomán követésére vállalkozik; a befejező részben pedig az 1895-i Nemzetiségi Kongresszus (Congresul Naționalităților) kérdéskörére összpontosít.

A kötet alapján hadd vegyük szemügyre a mozgalomban és a korabeli erdélyi románság tudatában jelentkezett mutációkat.

Erdély a XVIII. században még a hűbériség Prokrusztész-ágyában aludta szorongásos álmát, s csak a nagyon mélyről fakadó, időnkénti megmozdulások jeleztek egyre határozottabban a fennálló rend súlyosbodó válságát, amelyet felülről jövő jobbágyreformokkal próbáltak ellensúlyozni. De minden óvintézkedés és mentési kísérlet ellenére egyre sürgetőbben jelentkezett a változás és a megújulás igénye. Ilyen körülmények közt indult el a XVIII. század második felében — a társadalmi fejlődés szükség-szerű következményeként — az erdélyi románok mozgalma számottevő gazdasági potenciál, kialakult polgárság és világi értelmiség nélkül.

A termelőerők fejlődése, a felvilágosodás eszméinek friss fuvallata és a fel-felbukkanó reformigények kíméletlenül feszítették a régi világ eresztékeit. Időszakról időszakra haladva mindinkább érzékelhető a közösségi tudat mélyülő heterogenitása: gyakoribbak a dilemmák és a belső konfliktusok, mindennapos lett a „két világ“ közti lebegés. Hanem a hagyományos szemlélet és az illuminizmus eszméin nevelkedett újtők nyílt összecsapása még sokáig váratott magára: csak a XIX. század második felében következett be (Andrei Șaguna — Simion Bărnuțiu). A társadalmi tudatban beállott mutációkat az újabb és újabb programpontok jelezték, amelyek egyben a mozgalom fejlődéstendenciáját is mutatták a kulturálistól haladva a politikum felé. Az erdélyi románság önaffirmációs mozgalmanak így vált végül meghatározó elemévé a nemzeti ideológia.

Minden nagymérvű szellemi átalakulás idején szükségszerűen felmerül a kérdés: hogyan viszonyuljon az új a régihez, a születő a letűnőhöz? A kérdés itt azért nem erőltetett, nem is szónoki, mert a felvilágosodás eszméinek elkötelezett erdélyi román értelmiség színe-virága akkor fordul igen nagy érdeklődéssel a múlt felé, amikor az úttörő nyugat-európai felvilágosítók az ész és a tudás nevében ostromozták a letűnő korszakot.

Honnan származik ez a „visszásság“? Fáziseltolódásból. Abból az egyszerű tényből, hogy amíg a nyugat-európai illuministák a jószerével már kialakult vagy kialakuló polgári nemzeti államok

* Keith Hitchins: *Cultură și naționalitate în Transilvania*. Editura Dacia, Cluj, 1972.

talapzatáról támadták a hűbéri rendszert s annak uralkodó ideológiáját, a skolasztikát, addig a délkelet-európai soknemzetiségű birodalomnak azok a népei, amelyek gazdasági és nemzeti elnyomásban éltek, önszémlelő idején még a régi rend keretei közül viszonyultak a régműlthoz. Az erdélyi románok is — akik jelenüket méltatlannak érezték — egykori történelmükkel, a múlt felidézésével kívántak példát statuálni. Ezért látszólagos csupán a tegnaphoz fordulás: visszapillantva valójában előre tekintettek. Mert csak az látja a jövőt, aki nem téveszti szem elől a múltat.

A történelem a mozgalomnak valóban egyik igen lényeges kérdésköre volt, de mégis csak az egyik. A népek nemzeti önszémlelése, a felvilágosodás ugyancsak az érdeklődés és a tudományos vizsgálódás középpontjába állította az anyanyelvű művelődés és az irodalmi nyelv megteremtésének, illetve csiszolásának a szükségét. (Erdélyben ebben a vonatkozásban is sajátos helyzetet találunk: a nyelvek kölcsönhatását.)

Ez a szükséglet is a felvilágosodás lényegéből fakad. Mert ez az a kor, amelyben az emberek az ismeretszerzés kultuszát élik. Maga a jelenség egyféle logikából, „a műveltség egyenlő a gazdagsággal!” pragmatizmusából nőtt ki. Aminthogy „a tudás — hatalom” baconi gondolatában szintén az újdonsült polgár derűlátása és magabiztonsága érezhető. Kibontva a gondolatot: ha a művelődés alapvető eszköze a nyelv, és hogya a

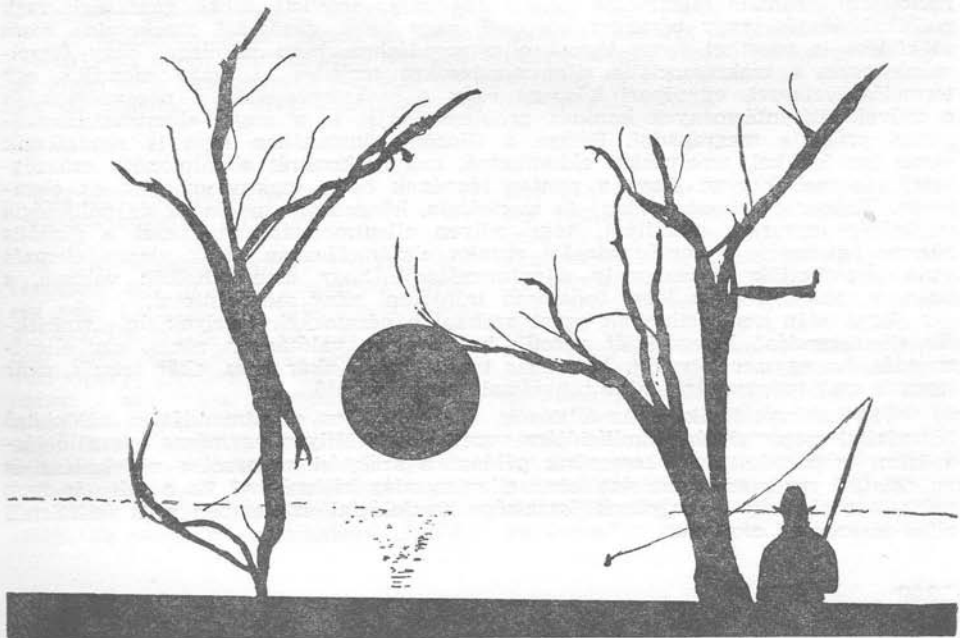
műveltség a gazdagság forrása, akkor a hajlékonyabb, a kiműveltebb nyelv könnyebben hozzásegít a több ismeret-
hez. Ebben a gondolatmenetben a nyelv-
művelés előfeltétele és közvetett eszköze
a társadalmi felemelkedésnek, hiszen a
társadalmi rossz orvoslásának egyik leg-
hatékonyabb gyógymódja a társadalmi
rangtól függetlenül műveltség elérése.
Ezért tartották fontosnak az illuministák
az értelmiségi réteg számbeli gyarapítását
és felkészültségének elmélyítését.
Hitchins tehát a felvilágosodás eszmevi-
lágának logikáját követve emelte ki
könyvében az értelmiségnek, annak a
társadalmi rétegnek a szerepét, amely
kigondolta, felépítette a mozgalom ideo-
lógiáját, nyomon követte az események
alakulását, és irányította a küzdelmet.

Az illuministák szerint mindenkinek
joga van a munkához és a boldogsághoz.
Ezek nem előjogok — ezek jogok. És mi-
velhogy az egyén csak megfelelő társa-
dalmi közegben bontakoztathatja ki ké-
pességeit, a társadalom köteles mindenki
számára biztosítani a gondolkodás és a
cselekvés szabadságát. Az előjogok eltör-
lése és a jogfosztottság megszüntetése —
korparancs. De ennek a jogos követel-
ménynek az adott társadalmi viszonyok
megszüntetése nélkül nem lehet érvényt
szerezni.

Keith Hitchins könyve ezt az átalaku-
lási folyamatot kíséri végig a XVIII. szá-
zad második felétől a XIX. század vé-
gig.

Aniszi Kálmán

Kabán József: Alkony

Ellentmondások a szocializmusban

A REVISTA DE FILOZOFIE utóbbi számai alapján (1974. 4. és 5.) úgy tűnik, a román filozófiai szaksajtó mind nagyobb teret szentel a címben szereplő kérdésnek. A szocializmus ellentmondásainak természetéről és szerkezetéről folytatott vitát mindenképpen új mederbe terelte a hasonló témájú, idén februárban megtartott tudományos ülészak. Beszélhetünk-e fordulatról e témakör kutatásában? A *Revista de filozofie* összefoglalója szerint: igen. Ez a fordulat, Alexandru Tănăsének, a Filozófiai Intézet igazgatójának elemző felszólalásában természetes magyarázatot kapott: a szocializmusban jelentkező ellentmondások kérdése 1972 óta kiemelt kutatási téma.

Hogyan lehetséges mégis, hogy a várt eredmények elmaradtak? — kérdezi programadó cikkében (1974. 4.) Mihail Cernea. E kérdéskör szakirodalmát számba véve szembevetendő, hogy N. N. Constantinescu közgazdasági jellegű elemzésén kívül (*Problema contradicției în economia socialistă*, București, 1973) szinte teljesen hiányzik a valódi, konkrét társadalmi ellentmondások *reális* megközelítése. Ehelyett évekig általános filozófiai kérdésekről vitatkoztak a kutatók „szabaddói” szinten. Újra és újra „felfedezték”, hogy léteznek antagónista és nem antagónista ellentmondások, újabb és újabb skatulyákban próbálták elhelyezni az ellentmondásokat, a pezsgő vita illúziójával takargatva egy helyben topogásukat. Senki sem vonja kétségbe a filozófiai absztrakció (osztályozás) létjogosultságát. De felvetődik a kérdés: ismerjük-e a valóságot, amelyből absztrahálunk, a valóságos, élő ellentmondások tudományosan megalapozott feltárásával teremtjük-e meg az általánosítás lehetőségét? A filozófus igenis általánosíthat, de csakis a tényekből kiindulva. Ellentmondás-elméleteink azért olyan szegényesek, mert a konkrét helyett az általánosnál is tágabb kategóriából, az egyetemesből indulnak ki. Nem egy ilyen, a törvények egyetemességéből levezetett dedukció a valósággal szembeesítve azonnal érvényét veszti. Egy ellentmondás történelmileg konkrét szükségességét nem lehet az ellentmondások egységének és harcának egyetemes érvényére visszavezetni. Ha ezt tennék, akkor minden konkrét ellentmondást elkerülhetetlennek látnánk. Márpedig léteznek nem szükségszerű, tehát elkerülhető ellentmondások. Keletkezésüket előre nem látható vagy előrelátható, de ellenőrizhetetlen spontán folyamatok határozzák meg, emellett hibás gazdasági vagy politikai döntés, vagy bizonyos központi vagy helyi gazdasági szervezetek rossz működése is vezethet ilyen típusú ellentmondáshoz. Nem mindegy, hogy figyelünk csak a makroszociális ellentmondásokra terjed-e ki, vagy mondjuk egy termelőszövetkezet, egy ipari központ vagy a szakszervezetek, a néptanácsok és a művelődési intézmények konkrét problematikáját is a maga ellentmondásosságában próbálja megragadni. Persze a filozófia önmagában nem is rendelkezik olyan eszközökkel, amelyekkel eldönthetné, melyik konkrét ellentmondás szükségszerű, és melyik nem. Ezen a ponton lépnének be a szaktudományok az elemzésbe. Tudnunk kellene például (a szociológia, közgazdaságtudomány és politológia segítségére egyaránt számítva), hogy milyen ellentmondásokhoz vezet a globális akkord bevezetése a mezőgazdasági munka elszámolásában. Csak alapos elemzés után jelenthetjük ki valamely ellentmondásról, hogy megelőzhetjük volna-e, s ha nem, akkor hogyan lehet tudatosan irányítani vagy megszüntetni.

Egyáltalán nem érthetünk egyet azokkal a nézetekkel, amelyek ún. „szubjektív ellentmondás” kategóriáját vezetik be. Ilyen a valóságban nincs, egy ellentmondás, ha egyszer létrejött, hat, akár tudunk róla, akár nem, akár tetszik, akár nem, és csak tudatos társadalmi ráhatással befolyásolható.

Vitathatónak tűnik az az állítás is, amely minden ellentmondást a különböző társadalmi csoportok érdekkollíziójára vezet vissza. Milyen egymásnak feszülő társadalmi csoportokat kell keresnünk például a születési arányszám növekedése és az oktatási rendszer kapacitása közti ellentmondás hátterében? Ez a felfogás nem számol azzal, hogy az egyének összessége szociológiai értelemben nem feltétlenül alkot *társadalmi csoportot*.

Hogyan képzelhető el az ellentmondásoknak egy olyan elmélete — zárja gondolatmenetét Mihail Cernea —, mely egyáltalán nem vesz tudomást a társadalom életében oly nagy szerepet játszó interperszonális konfliktusokról? Mi táplálja a személyek közti ellentmondásokat a szocialista társadalomban? Állíthatjuk-e, hogy ezek mindössze a személyi összeférhetetlenség „lecsapódásai“, amikor akár személyes tapasztalataink is arra intenek, hogy különböző erők és tendenciák szociológiai összefüggésrendszerébe illesszük be őket. Nem tanulmányoztuk még eléggé a család ellentmondásait, a különböző társadalmi csoportok és intézmények ellentmondásait, egyes intézményeken és szervezeteken belüli csoportoknak az illető intézmény vagy szervezet céljaitól eltérő törekvéseit és így tovább.

Az áldialektikus közhely-gyártással szembeforduló elemző tanulmányok közül már közt is néhányat a *Revista de filozofie*. Maria Popescu felfogásában például a társadalmi beilleszkedés olyan ellentmondásos folyamat, amelyben az egyén egyszerre fogad és utasít el magatartásmintákat, normákat, „ideológiákat“. A társadalmi beilleszkedést vizsgálva nemcsak az a lényeges, amit a kultúra és a társadalom „hivatalos“ normái előírnak, hanem az is, ahogy a valóságos élet, spon-tánul, közvetlenül és helyileg, esetleg az általános eszményeknek ellentmondva determinálja az ember szemléletét és viselkedését. Tanulmányának igen figyelemre-méltó következtetése, hogy a beilleszkedés szempontjából nemcsak a nevelési esz-közöket kell tökéletesíteni, hanem a valóságos élet nevelő hatását is. Mivel a be-illeszkedés tartalmában sem homogén (bizonyos elemei, pl. a szakképzett munká-
val, az új osztályal való azonosulás, messze elmaradnak az együttműködési kész-ség, kommunikabilitás mellett), a nevelési hatásoknak is rendkívül differenciál-taknak kell lenniük.

Fred Mahler tanulmánya az ifjúságkutató központ felmérései alapján Chom-bart de Lauwe aspirációelméletére támaszkodva mutatja ki a *képzési igény* gyors fölfutását a társadalom képzésszükségletéhez és képzési kapacitásához képest. El-
lentmondás van az ifjúság aspirációs szintje és elvárási szintje, valamint ez utóbbi és a megvalósulási szint között. A nevelésszociológia az aspirációs szint differenciált elemzésével olyan valóságos ellentmondásokat tárhat fel, amelyek nagyon is meg-gondolandók. Fred Mahler az aspiráció- és elvárási szintet a társadalmi és szak-mai rétegződés összefüggésébe helyezve az esélyek egyenlőségére hívja fel a figyelmet. Az ellentmondások feloldásában Fred Mahler szerint végső célként az aspirációk (képzési igény) kielégítését kell szem előtt tartanunk. Abból a feltéte-lezésből kiindulva, hogy a méltányosság elvének tiszteletben tartása mellett és a társadalmi mobilitás kiegyenlítő hatása ellenére is az igények és aspirációk ezután is túlfutnak majd az objektív lehetőségeken, Fred Mahler az anyagi lehetőségekhez mérten lehetségesnek tartja a felvételi vizsgák eltörlését, az oktatási rendszer sze-lektív funkciójának csökkentését a társadalmi homogenizálódás (társadalmi mobi-litás) fokozása érdekében. Az állam továbbra is bejelentené szakképzési szükség-letét, és csak azoknak a végzeteknek biztosítana állást, akik az illető munka-helyre versenyvizsgáznak. Mivel a liceum elvégzése után mindenkinek szakma van a kezében, az sem marad munka nélkül, akinek nem sikerül a versenyvizsgája.

A szocializmusban jelentkező ellentmondások konkrét feltárása talán meg-gyorsítja az olyan változatlanul aktuális elméleti alapkérdések tisztázását is, mint az, hogy *mi* a szocializmus alapvető ellentmondása és a szocializmus ellentmondá-sait *mi* különbözteti meg a kapitalizmus ellentmondásaitól.

A. J.

NÉPIEK ÉS URBÁNUSOK? (Népszabadság, 1974. 169.)

A XX. századi magyar irodalomtör-ténetben, úgy látszik, visszatérő jelen-ség népi („népies“) és urbánus szembe-állítás. De érvényes-e az ma, ami teg-nap vagy tegnapelőtt is csak részben volt igaz? „Nyilván a múltat akarja idézni, aki ma urbánust—népiest mond“ — vallja a több évtizedes vita egyik koronatanúja, Illyés Gyula (*Egy vita vége — és eleje*), aki saját szemé-lyében, sokoldalú egyéniségében épp a lehetséges szintézis kifejezője, megvaló-sítója. És nemcsak napjainkban. „A Vá-

lasz s a Magyar Csillag nevében tehe-tek tanúságot. Nem volt olyan polgári, urbánus író — mondja Illyés —, aki akár ebben, akár abban nem kapott vol-na helyet. Ismerjük Németh László ta-nulmányát a »népi írók«-ról. Azokat foglalja egybe, akiket a társadalom leg-alsó rétegeiből nyomott föl jeladásra tehetség. De éppily buzgalommal írt ő Szentkuthyról, Kassákról, Pap Károly-ról is, tehát semmiképp sem holmi ki-zárási igénnyel, mert hisz — saját ma-gát sem népi írónak tekintette. Ki ír korszerűen, európaian, ez volt az is-mérv. Ma sincs más, és végzetes lenne, ha volna.“

Illyés természetesen nem tagadja a nemzeti sajátosságok meglétét, szerepét az irodalomban. Tudja, hirdeti: „Az emberiség nagy eszményeinek megvalósítása a nemzetek keretében folyik. A haza még a proletariátus harcának is egyik legfontosabb tényezője.“ S nem lehet tagadni a további differenciálódást, bizonyos egyéni és csoportjegyek létezését, ezek azonban — a nemzet együttes szolgálatán belül — nem vezethetnek antagonisztikus konfliktusokhoz. Van ennek egy feltétele, amit (más vonatkozásban) már híres Bartók-verseiben megfogalmazott a költő; optimista hangulatú írásában most így konkretizálja ezt az elvet: „Az irodalomban, ezzel kezdtem, a véleménymegosztás nem félelmetes. Bajt csak az jelentene, ha ennek vagy annak a szerzőnek a nézete egyeduralomra törhetne; ha egy másik szerző ugyanazon a fórumon azt a nézetet, ha arra szorul, nem igazíthatná ki, higgadtan és tárgyilagosan, sőt, ha nem adhatna maga is iránykereső hangot, éppúgy fölkészülve a higgadt és tárgyilagos kiigazításra.“

RETTEGÉS AZ UTÓPIATÓL?

(Essays in Criticism, 1974. 1.)

Mi az utópiateremtés sémája? — kérdezi Steven Rose, s kérdésében inkább az utópiáírás kétségeit fogalmazza újra, mint az utópia meghatározásának gyötrelmeit. A séma egyszerű — az utópiának mint műfajnak a lényege a boldogságkeresés. „Utópia“ — az a hely, ahol minden vágyunk teljesül, s a szabadság az az állapot, amelyben minden vágyunk teljesülhet. A boldogság feltétele tehát a szabadság. A szabadság azonban olyan feltétel, amely csak akkor válik nyilvánvalóvá, ha hiányzik. Ha a szabadságot a boldogsággal vesszük azonosnak, az utópiáírónak könnyű dolga van — akár az egyéni aspirációkat igazítja a társadalmi feltételekhez, akár a társadalmi feltételeket az egyéni aspirációkhoz, mindenképpen elérte célját.

Az utópia ezen a ponton a legtámadhatóbb, legalábbis az utópia ellenfelei szerint. Ők ugyanis abból indulnak ki, hogy boldogságot és szabadságot nem lehet egymással azonosnak tekinteni. Ha pedig ez így van, az utópiáíró — bármelyik utat választja is — a maga teremtette csapdába esik bele. Valamit mindenképpen fel kell áldoznia — vagy a szabadság nevében a boldogságot, vagy a boldogság nevében a szabadságot. Az antiutópia mint az utópia cáfolata rendszerint egy olyan ideális társadalmat jelenít meg, amelyet annak

ellenére, hogy a maga nemében sikeresnek mondható (lakói elégedettek és boldogok), olyan alapelvek kormányoznak, amelyekkel az író semmiképpen sem tud egyetérteni. Az író kívülállását vagy egy külső szemlélő képviseli, aki idegenül mozog a „boldogság völgyében“, vagy a boldogság világából kitörni vágyó magányos lázadó.

Az antiutópia főhőse attól szenved, hogy minden vágya teljesül. „Ha mindenem megvan, amit csak elképzelhetek magamnak, egyik napot éppolyan-nak fogom látni, mint a másikat, s ha lesz különbség közöttük, mindössze az, hogy minden nappal csak nő az unalom“ — írja a szerző. Ahol minden vágy azonnal teljesül, nincs mire törekedni többé; ahol minden erőfeszítés fölösleges, ott az egyén passzívvá válik, a passzivitás pedig unalomhoz vezet. Ebbe a gondolatmenetbe, amely az utópia csődjét hivatott bizonyítani, egyetlen apró logikai hiba csúszott. A passzivitás ugyanis önmagában még nem vezet unalomhoz. Az ember órákig feket mozdulatlanul a tengerparton anélkül, hogy a legkevesébe is unatkozna, s beleunhat a gyári futószalag mellett végzett legkeményebb munkába is. Az ember csak akkor unatkozik, ha elégedetlen azzal, amit csinál, mindegy, hogy napozásról, motorkerékpár-gyártásról vagy a *Finnegans Wake* olvasásáról van szó. Az antiutópia főhőse tehát nem attól szenved, hogy minden vágya teljesül, hanem az hiányzik neki, ami rajta kívül látszólag mindenkinek megadatott, a farsztó egyhangúság kiküszöbölésének alternatívája.

A boldogság legfőbb korlátja a korlátlan szabadság — ez az utópiellenesség egyik közhelye. E nyilvánvaló előítélet gyökerei után nyomozva Steven Rose döntő szerepet tulajdonít annak, hogy ki honnan meríti az utópiáról alkotott elképzeléseit. Mivel utópiát még senki sem látott, az ember vagy saját személyes boldogságélményére van utalva, amelyet ösztársadalmi szintre nagyít fel, vagy az utópia-irodalomból szerzett benyomásaira támaszkodik.

Aki saját boldogságélmézelését általánosítja, könnyen abba a hibába eshet, hogy csalódásait vetíti át az utópikus társadalomra. A csalódás lehetőségéből — tévesen — arra következtet, hogy a beteljesülés boldogsága illúzió, csak addig lehetünk boldogok, amíg álmodozunk a boldogságról. Nem veszi észre, hogy csalódásának oka nem az álmodozás, hanem az illúzióteremtés. Nem azért csalódik, mert nincs boldogság, hanem mert túlbecsüli a boldogságot. A dolgok realitása az, hogy a nem utópikus világban az emberek boldogta-

lanok. A boldogság reményét valami távoli cél eléréséhez kötik. Mivel nem maguk irányítják sorsukat, bármi történjék, a véletlen játékanak tulajdonítják. Ha nem önerajúkból érték el céljukat, hiányérzetük marad, s kiábrándultságukban ahelyett, hogy önmagukat hibáztatnák, a boldogságot marasztalják el. Aki az utópia-irodalomból próbál magának fogalmat alkotni az utópiáról, azt az utópiáírás műfaji korlátai ábrándítják ki. Egy realista regény esetében az olvasói képzelet könnyen ki tudja tölteni a szerző hagyta „hézagokat”, mivel az ábrázolt világ egyben az ő világa is. De mire támaszkodják az olvasói képzelet egy olyan közegben, amely tapasztalatai körén kívül esik? Az utópia hatásmechanizmusára jellemző, hogy csak az van benne, amit az írói képzelet elének vetít. Az utópikus műbe az elképzelt eszményi társadalom maradéktalanul „belefér”. Mint-hogy az író az olvasói képzelettel nem számolhat, s képtelen az eszményi világ minden vonatkozását bemutatni — rendszerint csak a leglényegesebbnek vélt mozzanatokra szorítkozik. Az utópia ezért mindig üresnek, unalmasnak tűnik a való élet bonyolultságához képest. Hogy az utópiában „élők” számára ne legyen unalmas az ottani élet, az utópiáiró kizárólag csak az után vágyakoztatja őket, amit el is érhetnek. Ez az a technika, melyet *behavioural engineering* néven szoktak népszerűsíteni, s melyet ellenfelei „agymosásnak” minősítenek, s ez lényegében a modern utópikus gondolkodás egyik legvitatottabb kérdése.

Steven Rose elsősorban B. F. Skinner — semleges fogalommal élve — „kondicionálás”-párti nézeteit veszi szemügyre, elsősorban legutóbbi művét (*Beyond Freedom and Dignity*) véve alapul. A Skinner-féle *conditioning* egy olyan utópikus (antiutópikus?) világot teremt, amelyben az emberek automatikusan csak azt teszik, ami a javukra válik. Skinner ezzel tulajdonképpen az egyéni cselekvés kudarcának lehetőségét akarja kiiktatni. C. R. Rogers, aki lényegében behaviourista alapokról bírálja a kondicionálást, Skinner társadalomjavító módszerével az ember „önmegvalósításának”, a „belülről-irányítottság” eszményét állítja szembe. Skinner viszont nem ismeri el a „kívülről-irányítottság” lehetőségét. „Mi nem csinálunk propagandát” — írja *Walden Two* című regényében.

Ezek után nem is olyan érthetetlen, miért találják az emberek nyugtalanítónak az ilyen utópikus látomásokat. A manipulációs technikákkal szembeni érzéketlenség mindig nyugtalanító.

Proust jegyzi meg Anatole France utópiáiról szólva, hogy az utópikus tervezéstől valahogy úgy viszolygunk, mint a haláltól. Ha valaki egy olyan boldogságot kínál nekünk, amelyben többé nem arra vágyunk, mint eddig, amelyben az eddigi legkedvesebbnek tartott dolgok közömbössé válnak, ösztönösen megérezzük, hogy jelenlegi önmagunk forog veszélyben. Az utópia gondolata sokunk számára tehát éppolyan fájdalmas, mint a halál. Úgy tűnik, az olvasót nem lehet meggyőzni arról, hogy fájdalommentes a belépés az ilyen típusú utópiába.

Mondjon hát le az utópiáiró emberjavító szándékairól? Semmi esetre sem. De úgy ábrázolja az utópia világát, hogy rávegye az olvasót az emberi cselekvés motivációira, okaira, mert az olvasó csak így tudja rettegés nélkül belelélni magát az ismeretlen világba.

A TUDOMÁNYTÖRTÉNET METAMORFÓZISA (The Times Literary Supplement, 1974. 3764.)

Ernst Mach, Erwin Schrödinger és újabban Joseph Needham azt igyekezett bizonyítani, hogy modern tudomány és kultúrtradíció elképzelhetetlenek egymás nélkül. Mégis, tudománytörténettel 1914 előtt csak bizonyos fél-professionális csoportok foglalkoztak, amelyeknek sohasem volt aktív tudományos tevékenységük, vagy pedig ókor kutatók, medievalisták, orientalisták. A századvég a modern tudomány előzményeit kereste (a modern kémiát például az arab alkímiára vezetve vissza), együtt ezzel remélte visszaállítani a kultúra korábbi egységét. Kinek írtak? Nem a nagyközönségnek, de a tudománytörténészeknek sem. Olvasótáboruk a szaktudósokból állt.

Az 1920-as években nyilvánvalóvá vált az intellektuális és nyelvi szakadék az egyes tudományszakok és történelmi örökségük között. Az amerikai egyetemeken vezettek be először egyfajta „új humanizmust”, meghirdetve a tudománytörténeti tárgyak oktatását. A tudománytörténeti diszciplínák térhódítása azonban a további elkülönülésnek kedvezett. A tudomány sok ága-bogában mind nehezebb lett eligazodni, és kétségessé vált, hogyan lehet egységes szemléletbe ágyazni például a babilóniai asztronómiát és a tizenkilencedik századi fizikát. Egyre valószínűbbnek bizonyult, hogy a tudománytörténet csak a tudománynépszerűsítéssel karöltve érhet el eredményeket.

Ötven évvel ezelőtt még úgy tűnt,

hogy a tudománytörténész fegyvertára mindössze a modern tudomány szemlélet és a megfelelő nyelvi jártasság némi keveréke. Azóta rájöttünk, hogy a mi, felsőrendűnek tartott modern szemléletünk nem ad kulcsot a tudománytörténethez, valamint annak tartalmához és szubtilitásaihoz. A Kopernikus- és Kepler-évfordulók döbbsétek rá arra, hogy egy tizenhatodik század csillagászatát vizsgáló kutatótól nemcsak azt várjuk el, hogy jártas legyen a nyomtatásos és kéziratos források elemzésében, hanem azt is, hogy tökéletesen ismerje az egykorú mértani eljárásokat. A kompetenciának ez a fajta követelménye persze nemcsak a tudománytörténetre jellemző, de sehol sem fog be egymástól oly távol eső területeket. Ezért van az, hogy a tudománytörténeten belüli kommunikáció sokkal problematikusabb, mint a tudománytörténet kommunikációja más tudományágakkal.

Eddig úgy tűnt, hogy a tudománytörténész feladata mindössze arra korlátozódik, hogy a megfelelő terminus technicusokkal leírja a történeti szituációt (pl. mi az éter szerepe Newton természetfilozófiájában); a mai tudománytörténet kihívása új, nehéz feladatok elé állítja a tudománytörténészt: a tudomány „tudatalattiját” is fel kell tárnia (pl. mit tudott Newton a hermetikuskos misztikus filozófiájáról, s az milyen hatással volt rá). Persze abszurd volna azt feltételezni, hogy Newton esetében az efféle kérdések tisztázása valamilyen is előrevizsi a modern természettudományos gondolkodást. De nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a történeti tudomány nem mindig felelt meg a mai értelemben vett „tudományosság-nak”, és a tizenkilencedik század előtt tudomány és nem-tudomány közé nem lehet éles határvonalat húzni. A történetész a priori nem zárhatja ki azt a lehetőséget, hogy a legtávolabbi dolgok (pl. a monarchia és a spanyolviasz) is összefüggnek egymással. Bármennyire funcsnak tűnik is, Newton a zenei hangskála analógiáját vette igénybe, amikor megalkotta színelméletét. Ha valaki szűk szakmai vonatkozásban elemzi az atomsúly fogalmát Daltontól Brodie-ig, eredményeit aligha tudjuk beilleszteni mai természettudományos gondolkodásunkba. De mindjárt megváltozik a helyzet, ha a tudománytörténész a személytelentől a személyes vonatkozások felé közeledik, és a tudományos felfedezést és tettet az őt létrehozó individuumból oldalról is szemléli. Az a magát sokáig tartó felfogás, miszerint a világ megváltoztathatatlan, legalább annyira történelmi, mint amennyire metafizikai, vallási eredetű.

Másfelől az a nézet, hogy az emberi szubjektum akarattalosan megváltoztathatja a természeti folyamatokat, egyaránt minősíthető mágikusnak, metafizikainak, tudományosnak és történetinek.

A modern tudománytörténet fő kérdése többé nem az, hogy milyen egykor tudománya, hanem hogy kik azok az emberek, akik megteremtik koruk tudományát. Ez a kérdésvetítés egyaránt érvényes a tizenhatodik század végi Páduára és a tizenkilencedik századi Manchesterre, ha az effajta elemzési módszer egyelőre még gyermekcipőben jár is. A filozófiatörténeti kutatásokban már régóta alkalmazott globális elemzés mint a tudománytörténet új alternatívája ma még a tudománytörténészek jóindulatú rokonszenvére vár. Thomas S. Kuhn paradigmaelmélete jellemző módon mindmáig nagyobb visszhangot keltett a tudomány-szociológia és tudományfilozófia berkeiben, mint a tudománytörténészek közt, holott Kuhn elsősorban a tudománytörténet menetére: válságaira és forradalmaira alkalmazza elméleti modelljét.

A Kuhn-féle modell abból indul ki, hogy a tudomány nem egyszerűen a tudásmennyiség felhalmozódása révén fejlődik, hanem legfeljebb különböző, egymással logikailag is összeférhetetlen paradigmák (ideiglenes modellek) váltakozásáról beszélhetünk. A paradigmák megmerevedése a tudományok válságához vezet, az új paradigmák jelentkezése pedig tudományos forradalomhoz. Ahistorikus és szolipszizmusba torkolló felhangjai ellenére ez az egyetlen globális elmélet, amely elvileg áthidalhatja a tudománytörténetírás, a tudományfilozófia és tudomány-szociológia közti szakadékot. E három tudományág Kuhn elméleti modelljét meghaladó szövegsége azonban még várat magára.

Globális megközelítés vagy mikroszkopikus analízis a modern tudománytörténet követendő útja? — kérdezi cikke végén A. Rupert Hall londoni tudománytörténész. A válasz Kuhn professzor „példájában” rejlik, aki látszólag a technikatörténet aprómunkájába „feledkezve” dolgozta ki átfogó elméleti modelljét.

Az utóbbi húsz évben a tudománytörténet mikrostruktúrájára vonatkozó tudásunk gyarapodott a leggyorsabb ütemben. A modern tudománytörténésznek a filozófia és szociológia elméleti vonzását vállalva is legalább olyan pontosnak és szabatosnak kell lennie mindennapi kutatómunkájában, mint amilyen pontosak és szabatosak voltak azok a szerzők, akiknek a műveit tanulmányozza.

SEBESTYENNE KRIESCH MARGIT (Budapest). — Nagy örömmel, sőt meghatódottsággal olvastam 1973. 11. számukban Vita Zsigmondnak édesapámról, Körösfői-Kriesch Aladárról és a diódi művésztelepről írt ismertető tudósítását. Az adat-szolgáltatáshoz magam is élénken hozzájárultam. Két kiegészítő megjegyzést kívánnék fűzni a megjelent anyaghoz. 1. Az a kép, amelyet reprodukció alapján Lev Tolsztoj is annyira szeretett (*Ego sum via, veritas et vita*) itt úgy szerepel, hogy mikor Tolsztoj leánya Budapesten járt és a képet kereste, nem lehetett nyomára bukkanni. Örömmel közlöm, hogy a kép a budapesti Nemzeti Galéria tulajdonában van, az 1950-es években szerepelt is az Iparművészeti Múzeum „Szecesszió” kiállításán. 2. A cikk után néhány oldallal közölt reprodukció felirata ügyében többen is kérdéssel fordultak hozzám; erre vonatkozik második megjegyzésem. A reprodukció ugyanis a *Templomozók Körösfőn* című képet ábrázolja (Vita Zsigmondtól értesültem, hogy ez a kolozsvári Művészeti Múzeumban van), de itt a címe: *Ego sum...* Az ilyen című képet Vita cikkében részletesen ismerteti; ez készült az elsőszülött gyermek halála után, ezen szerepelnek mint mellékalakok a diódi művésztelep tagjai, s ennek a reprodukciója állt Tolsztoj íróasztalán, és nem a *Templomozók*.

HELYREIGAZÍTÁS. — Idei 8. számunkban Bunta Péter tanulmányának címe (a tartalomjegyzékben és a 893. lapon) helyesen: Az 1944. június 13–14-i titkos tanácskozásról.

Új könyvek

- BEKE GYÖRGY:** Feketeügy. Riportok.
- DÁVID GYULA:** Tolnai Lajos Marosvásárhelyen. Tanulmány.
- P. DOMBI ERZSEBET:** Öt érzék ezer muzsikája.
- DSIDA JENŐ:** Versek és műfordítások. Láng Gusztáv bevezetőjével. Tanulók Könyvtára.
- GAÁL GÁBOR:** Erről van szó... Válogatott írások. Összeállította és a bevezetőt írta Tóth Sándor. Tanulók Könyvtára.
- KÁDAR JÁNOS:** Városaim. Emlékezések.
- KAPUSY ANTAL:** Tanulmányok az öregedésről. Korunk Könyvek.
- LASZLÓFFY CSABA:** Kövön ülő szerelem. Versek.
- * * * **Látvány és valóság.** Tanulmányok a filmművészetről. Összeállította Török László. Korunk Könyvek.
- P. LENGYEL JÓZSEF:** Lábasház. Regény.
- MAJAKOVSZKIJ, VLAGYIMIR:** Poloska — Gőzfürdő. Király László előszavával. Drámák.
- MATHÉ JÁNOS:** Az anyag szerkezete. A modern kémia fizikai alapjai.
- MENTOVICH FERENC:** Az új világnézet. A bevezetőt és a jegyzeteket írta Hajós József.
- OLAH ISTVÁN:** Gazdátlan tenger. Versek.
- SZILAGYI DOMOKOS:** Felező idő. Versek.
- TÖMÖRKENY ISTVÁN:** Csata a katonával. Novellák.
- * * * **Varázslataink.** Fiatal költők antológiája.
- VERESS ZOLTÁN:** Lírai természetrajz. Publicisztika.